లోని మనుమసిద్ధీశ్వరుని యాలయ నిర్మాణముకొఱకును, ధూప దీపనైవేద్యా లంకారముల కొఱకును, వినియోగించునట్టుల దానశాసనము వ్రాయించిరి. 1

కృష్ణాపట్టణము గొప్ప రేవు పట్టణము.

ఆకాలమునందు కొల్లిత్తురై యనియు, గండగోపాల పట్టణ మనియుఁ బేర్కొనంబడిన కృష్ణాపట్టణము గొప్ప రేవుపట్టణముగా నుండె నని పైశాసన మునుబట్టి విస్పష్టమగుచున్నది. పదునెనిమిది విదేశములనుండి యైదువందలమంది విదేశవర్తకులును ఆయా నాడులనుండియు, పట్టణములనుండియు, పంచమండల ములనుండియు వచ్చినట్టి వర్తకులును, ఆ రేవుపట్టణమున నివసించుచుండి రని యా శాసనమునందుఁ జెప్పఁబడియుండుటచేత నే యాకాలమునందు కృష్ణాపట్ట ణము (Kishnapatam)గొప్ప రేవు పట్టణము గా నుండెననియు, విదేశముల తో విరివిగా వర్తక వ్యాపారము జరుగుచుండె ననియుఁ, జక్కఁగా బోధ పడుచున్నది. ఇతఁడు విశేష కాలము రాజ్యపాలనము చేసినట్లు గానరాదు.

మనుమగండగోపాలుఁడు.

ఇమ్మడి తిక్కరాజునకు వెనుక మనుమగండగోపాలుఁడు రాజ్యపాల నము వహించెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౭౨-౭3 వ సంవత్సరమునఁ బట్టాభి షిక్తుఁడైనట్టుల నెల్లూరుసీమలోని కొడవలూరు చెఱువులోని యొక రాతి మీఁద వ్రాయఁబడిన రెడ్లదానశాసనము వలనఁ దెలియుచున్నది. నెల్లూరు తెలుఁగుచోడులలో మనుమగండగోపాలనామము గలవా రిరువురు గను పట్టుచున్నారు. ఒకమనుమగండగోపాలుఁడు నెల్లూరునకు దక్షిణభాగము నను, మఱియొక గండగోపాలుఁడు నెల్లూరున కుత్తరభాగమునను, పరిపాల నముచేసినట్లు శాసనములవలనఁ దేటపడుచున్నదిగాని, వీరిరువురకు నెట్టిసం బంధము గలదో బోధపడకున్నది. వీరిలో మొదటిమనుమగండగోపాలుఁడు, తిక్కరాజునకు వెనుక వెనువెంటనే రాజ్యపదవిని బొందక, కాకతీయ సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁడగు అంబదేవమహారాజుయొక్క సాహాయ్యము

(1) Nellore Inscriptions. Vol I. p. 417, Gudur (45)

చేత రాజ్యపదవిని బొందినటులఁ గనుపట్టుచున్నది. ఈ మొదటిమనుమగండ గోపాలుని విక్రమసింహపురంబునఁ దాను సింహాసన మెక్కించినటులఁ ద్రిపురాంతకుని సోదరుఁ డగు అంబదేవమహారాజు త్రిపురాంతకమునఁ దనచే లిఖింపఁబడిన యొక దానశాసనమునఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు. రెండవ మనుమగండగోపాలుఁడు కాకతీయచక్రవర్తిని రుద్రమదేవికి భృత్యుఁడై కాకతీయ సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁడై యుండెను. ఇతఁడు నిర్వచనోత్తర రామాయణకృతిపతి యగు మనుమసిద్ధిరాజు యొక్క రెండవపుత్త్రుఁడును, రెండవ తిక్కరాజు సోదరుఁడును, నగు విజయాదిత్యదేవుని పుత్త్రుఁ డని తోఁచుచున్నది. ఒక కాకతీయసైన్యాధిపతి తాను యుద్ధరంగమున నొక మనుమగండగోపాలుని సంహరించితి నని చెప్పుకొనియున్నాఁడు. ఆ మనుమగండ గోపాలుఁడు మొదటివాఁడో, లేక మఱియొక వంశములోనివాఁడో, భావి పరిశోధనమునఁ గాని, తెలియఁదగినది కాదు. మొదట రాజ్యమును బోఁగొట్టుకొని తరువాత కాకతీయసైన్యాధిపతి యగు అంబదేవునిచే సింహాసన మెక్కింపఁబడిన మనుమగండగోపాలుని చరిత్రమును బురస్కరించుకొని సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునందును, సోమదేవరాజీయమునందును, వర్ణింపఁబడిన మనుమసిద్ధిరాజు యొక్కయు; అక్కనబయ్యనలయొక్కయు గాథ యిటీవలఁ గల్పింపఁబడినదేమో యని సందేహము గలుగుచున్నది.

రాజగండగోపాలదేవుఁడు.

మనుమగండగోపాలునికి వెనుక విక్రమసింహపురాధిపత్యమును వహించినవాఁడు మధురాంతక పొత్తపిచోడశ్రీరంగనాథుఁడు. ఇతనినే రాజగండగోపాలదేవుఁ డందురు. ఇతని కాలమునఁ గాంచీపురచోడులయొక్క యధికారము సంపూర్ణముగా నంతరించి పోయినందున నీతఁడు త్రిభువనచక్రవర్తి యను బిరుదమును వహించెను. ఇతనిశాసనములు గూడూరు నెల్లూరు సీమలలోఁ గానిపించుచున్నవి. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౫౦ వ సంవత్సరమున సింహాసన మెక్కినటుల శాసనములలో నుదాహరింపఁబడిన పరిపాలన సంవత్సరములంబట్టి యూహింపఁ దగియున్నది. కాంచీపురచోడుల యధికార

మంతరించినవెనుక నితఁడు స్వతంత్రుఁడై కాకతీయరుద్రమదేవికిని, గొంత కాలము కాకతీయప్రతాపరుద్రదేవచక్రవర్తికిని బ్రత్యర్థిగనుండి క్రీ.శ. ౧౩౧౮ గవ సంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలనముఁ జేసి తుదకుఁ, బ్రతాపరుద్రునిచే జయింపఁబడి రాజ్యము గోలుపోయినటులఁ గనంబడుచున్నది. ఇతనికిఁ బిమ్మట కాంచీపురమువఱకుఁ గల యావద్దేశమును ప్రతాపరుద్రుని సైన్యాధిపతి యగు ముప్పిడినాయకునిచే జయింపఁబడి కాకతీయసామ్రాజ్యమునఁ జేర్పఁబడినది. ఇతఁడు తాను గావించిన దానములన్నియును నెల్లూరులోని శ్రీరంగనాయకస్వామి యాలయమునకే చేయంబడియుండుటచేత నితఁడు వైష్ణవమతావలంబకుఁ డని చెప్పఁదగును. ఇతనితో విక్రమసింహపురచోడుల చరిత్ర మంతరించినది.

తెలుఁగు పల్లవరాజులు.

చాళుక్యచోడసామ్రాజ్యము శిథిలమై దురవస్థలపాలగుచున్న కాలమునఁ దెలుఁగుచోడులవలెనే ప్రాచీనపల్లవరాజవంశములలో జనించిన నవీన పల్లవరాజులు కొందఱు తమ పూర్వులు గోల్పోయిన రాజపదవులను మఱల సంపాదింపవలయు నని ప్రయత్నపడినటులఁ గనుపట్టుచున్నది. ప్రాచీనాంధ్రపల్లవరాజుల చరిత్రమును నా యాంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగమున విస్తరించి యున్నానుగదా. ఆపల్లవరాజులసంతతివారు పెక్కండ్రు పూర్వచాళుక్యచక్రవర్తులకును, చాళుక్యచోడచక్రవర్తులకును లోఁబడిన సామంతులుగ నుండియుఁ, బిమ్మట చాళుక్యచోడసామ్రాజ్య మస్తమించుకాలమునఁ గొంతవఱకు స్వాతంత్ర్యమును వహించి తెలుఁగుచోడరాజులతోను, కాకతీయసైన్యాధిపతులతోడను బోరాడుచు వచ్చి, తుదకు తెలుఁగుచోడులకును, కాకతీయులకును వశులై, తమతమ రాజ్యభాగములను గోల్పోయిరి. ఈనవీన పల్లవరాజుల చరిత్రముగూడ తెలుఁగుచోడుల చరిత్రమువలెనే స్పష్టముగాఁ దెలియంబడక చరిత్రకారులకు వేసటఁబుట్టించునదియై యున్నది. అయినను దెలిసినంతవఱకు నిట సంగ్రహముగా వివరించుచున్నాఁడను. మొదటికులోత్తుంగచోడదేవచక్రవర్తి బ్రదికియున్న కాలముననే అమ్మరాజనునామాంతరముగల

శ్రీమన్మహామండలేశ్వర నందివర్మమహారాజు కడపమండలములోని ప్రొద్దుటూరు రాజధానిగఁ గొంత యాంధ్రభూభాగమును బరిపాలించుచుండెను.

నందివర్మ మహారాజు.

ఇతఁడు ముక్కంటికాడువెట్టి వంశమున జనియించిన దారపరాజునకు దుర్గాదేవియందు జనించిన పరాక్రమశాలి యగుపుత్త్రుఁడు. ఇతనిరాజ్యము నెల్లూరుమండలములోని పూగినాడువఱకు వ్యాపించి యుండెను. ఇరుగరాజు సమస్తరాజు నితని కన్నలు. భీమరాజు బంధురాజు నితనికిఁ దమ్ములు. ఇతఁడు శాలివాహనశకము ౧౦౨౪ అగు చిత్రభానుసంవత్సర వృషభమాసమున (అనఁగా క్రీ. శ. ౧౧౦౨-౩వ సంవత్సరమున) చోడపురమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు పెనుగోడు మాకురేవి సీమలను బాలించుచు తన సామంతులతోడ సఖ్యమును వహించియుండి యొకానొక చంద్రగ్రహణసమయమున పూగినాడులోని ప్రమిదికల్లు, గుడిమిట్ట, బద్దిమడువు, జోకూరు, ఉప్పలపురము, రావిపాడు, ఇద్దుకులపాడు, జద్రుపడియ, సంగము, గోనుగుంట, గుడిపాడు గ్రామములను బ్రాహ్మణుల కగ్రహారములుగా నిచ్చుటయే గాక, పాదటూరులోని యిరుగేశ్వరునకును, చారేశ్వరునకును, దేవళములను మండపములను గోపురప్రాకారములను నిర్మించెను. మఱియు వింధ్యవాసిని యను గుడిని కట్టించెను. పోదరసముద్రం బను చెఱువును త్రవ్వించెను. పంటకాల్వలను ద్రవ్వించి తూములను గట్టించెను. వృషభకేశ్వరునకును, దారేశ్వరునకును, భూదానములను జేసి పూలతోఁటలను వేయించెను. తల్లి దుర్గాదేవిపేర నొక మండపమును, తన యన్నయగు సమస్తరాజుపేర గోపుర ప్రాకారములను నిర్మించెను. మఱియు నింకెన్నెన్నో దేవస్థానములకును, బ్రాహ్మణులకును, భూదానములు మొదలగునవి చేసి విఖ్యాతయశుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు వహించిన బిరుదములనుబట్టి స్వతంత్రుఁ డని కనంబడుచున్నను, మొదటికులోత్తుంగచోడచక్రవర్తికి లోఁబడియున్న యొక మహాసామంత ప్రభువనియే యూహింపఁ దగియున్నది. తాను కాంచీపురములోని కామకోట్యంబిక యొక్క పాదభక్తుఁడ నని చెప్పుకొనియుండుటచేత శాక్తేయమత మవలంబించిన వాఁ

డని చెప్పవచ్చును. అయినను వేంగడము (తిరుపతి) లోనుండు వేంగడ నాథుని సందర్శించినవాఁడ నని చెప్పుకొనియుండుటచేత మతసహనము వహించిన వాఁ డని వ్యక్త మగుచున్నది.

అల్లుం తిరుకాళత్తిదేవరాజు.

ఇతని శాసనములు కొన్ని నెల్లూరుసీమలోఁ గానిపించుచున్నవిగాని, యితఁడు స్వతంత్రుఁడుగాక తెలుఁగుచోడరాజులక్రింది సామంతుఁడుగనుండి నటుల నూహింపఁదగి యున్నది. ఈ తిక్కరాజు పల్లవుఁడని గండవరము గ్రామములోని శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది గావున, నీతనికిని మనుమసిద్ధిరాజుతండ్రి యగుచోడతిక్కరాజునకు నేవిధమైన సంబంధమును లేదు. ఇతఁడును దేవస్థానములకును బ్రాహ్మణులకును, అగ్రహారములు భూదానములు మొదలగునవి చేసియుండెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౧౮౨ వ సంవత్సరప్రాంతమున నున్నవాఁడు. ఆకాలముననే కడపమండలములో సిద్ధనదేవమహారాజు పరిపాలనము చేయుచుండె నని కడపమండలములోని చింతలపుత్తూరు శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది.

అభిదేవ మలిదేవమహారాజు.

ఈపల్లవరాజును దాను పల్లవుఁడ ననియు, భారద్వాజ గోత్రుఁడ ననియు, ముక్కంటికాడువెట్టివంశజుఁడ ననియు, కామకోట్యంబికభక్తుఁడ ననియుఁ జెప్పుకొని యుండుటచేత నితఁడును పైపల్లవరాజుల వంశములోనివాఁడనియే చెప్పఁదగును. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౧౫-౯౦దవ సంవత్సరప్రాంతమున నున్నవాఁడు. ఇతఁడును దేవతాభక్తియుఁ బ్రాహ్మణభక్తియుఁ గలిగి యనేకాగ్రహారములను దానము చేసియున్నాఁడు.

ఇమ్మడిదేవమహారాజు.

ఇతఁడును శ్రీశైలమునకుఁ బూర్వదేశమున దెబ్బదియగ్రహారములను నిర్మించిన ముక్కంటికాడువెట్టియొక్క వంశజుఁడ నని పైవారివలెనే పెక్కు బిరుదములను వహించియుండెను. తనతండ్రి భీమరాజునకును, తల్లి సిరియాదేవికిని, పుణ్యమునకై నాగలాపరమునందు చెన్నకేశవపెరుమాళ్లను ప్రతిష్ఠచేసి

యీదేవర యర్చకత్వమునకై శ్రీరంగభట్టుకొడుకు పెరుమాడినంబిని నియమించి, యతనికిని అనేకబ్రాహ్మణవర్యులకును భూదానములు మొదలగునవి చేసియున్నాఁడు. ఇతఁడును స్వతంత్రుఁడుగాక, మఱియొకనికి లోఁబడియుండె ననియే యూహింపఁదగి యున్నది. ఈపల్లవరాజు క్రీ. శ. ౧౨౬౮-౯ దవ సంవత్సర ప్రాంతమున నున్నవాఁడు.

మహారాజసింహుఁడు.

పల్లవుఁడైన యీమహారాజసింహుఁడు మిక్కిలి ప్రసిద్ధికెక్కినవాఁడుగఁ గానిపించుచున్నాఁడు. ఇతఁడు ద్రావిడభాషాశాసనములలో కొప్పెరింజింగదేవుఁ డని వ్యవహరింపఁ బడినవాఁడు. ఇతని దానశాసనములు క్రీ. శ. ౧౨౪౩ మొదలుకొని ౧౨౭౯ వఱకుఁ గానిపించుచున్నవి. ఇతని శాసనములు కందనోలి (కర్నూలు) మండలములోని త్రిపురాంతకము నందును, గోదావరి మండలములోని ద్రాక్షారామమునందును, గన్పట్టుచుండుటచేత నాకాలమునం దీతఁడు తెలుఁగుదేశమునందు స్వసైన్యముతో సంచరించుచున్నవాఁ డని తేటపడుచున్నదికాని, యేకారణముచేతఁ దెలుఁగుదేశమునకు వచ్చెనో, ఎంతకాలముండెనో, భాషపరిశోధనమువలనఁ దెలియఁదగినదే గాని, ప్రస్తుతసాధనములంబట్టి దెలియరాదు. ఇతఁడు కాకతీయగణపతిదేవునియొక్క యవసానకాలమునందును, రుద్రమదేవియొక్క పరిపాలనకాలమునందును, కాకతీయసైన్యాధిపతులతోఁ బోరాడుచు జయాపజయములను గాంచుచు వచ్చి తుదకు కాకతీయులకు వశ్యుఁడై యంతరించె నని తోఁచుచున్నది. ఇతఁ డొకచోటనుండి పరిపాలనము చేసినట్లు గానఁబడ లేదు. ఇతఁడు కాంచీపురమునం దున్నకాలమున మనుమసిద్ధిరాజు తండ్రియగు తిక్కరాజుచే జయింపఁబడినటుల నిర్వచనోత్తరరామాయణకర్త తిక్కనసోమయాజి తెలుపుచున్నాఁడను.

మఱికొందఱు పల్లవరాజులు.

త్రిపురాంతకశాసనములలోఁ గన్పట్టెడి అల్లాడ పెమ్మయదేవమహారాజు, విజయగండగోపాలదేవమహారాజు, పొడకనూరిసిద్ధిరాజు మనుమఁడు

అల్లాడనాథదేవమహారాజు, అండలూరి విజయాదిత్యదేవుని మనుమఁడు మధుసూదనదేవమహారాజు, భీమయదేవమహారాజు కొడుకు సిద్ధమదేవుల విజయదేవుఁడు, విజయాదిత్యదేవమహారాజు మొదలగు పల్లవరాజులు పదిమూఁడవశతాబ్దమధ్యమునఁ దెలుఁగుచోడరాజులకు సామంతులుగనుండి వర్ధిల్లుచుండిరి. పల్లవులలోఁ గొందఱును, తెలుఁగుచోడులలోఁ గొందఱును, దాము రాజ్యాధికారములననుభవించినవారు గాకపోయినను రాజకుటుంబములయందు జనించినంతమాత్రముననే మహారాజబిరుదములను వహించి తమతమ దానశాసనములయందు వానిని వల్లెవైచి మనకీకాలమునఁ జరిత్రరచనకుఁ బెక్కుచిక్కులను గల్పించియున్నారు.

యాదవచాళుక్యరాజులు.

చాళుక్యచోడ చక్రవర్తు లగు మూఁడవకులోత్తుంగచోడదేవునకును, మూఁడవరాజరాజచోడదేవునకును, సామంతులుగ నుండిన కొందఱు తాము చాళుక్యవంశజుల మనియును, యాదవవంశజుల మనియును జెప్పుకొని యున్నారు. వీరిశాసనములు చిత్తూరుమండలములోని కాళహస్తిలోను, చెంగలుపట్టుమండలములోని రామగిరిలోను, దక్షిణార్కాడు మండలములోని తిరువణ్ణామలలోను గాన్పించుచున్నవి. మఱికొన్ని శాసనములు వేంకటగిరిసీమలోని చాపలపల్లిగ్రామమునను గనుపట్టుచున్నవి. ఈశాసనములవలనఁ దెలియఁదగిన ముఖ్యాంశ మెద్దియన, నీవంశములోఁ జేరిన భుజబలసిద్ధరాజను నామాంతరము గల రాజమల్లదేవుఁడు పాకనాటిలో నాగపడో లనుప్రదేశమునకు బ్రాహ్మణుల ననేకులను రప్పించి యనేకనివేశనముల నిప్పించి యాపట్టణమునకు రాజమల్లచతుర్వేదిమంగళ మని నామంబిడుటయే. ఆకాలమునందే యాతఁడా గ్రామమునందు విజయదేవి యను నామాంతరముగల కమలమహాదేవి యను తన దేవిపేరిటఁ గమలమహాదేవిపుత్తేరి యనుతటాకమును నిర్మించెను. వీరిశాసనము లున్నవిష్ణ్వాలయము నాకాలమున యాదవనారాయణపెరుమాళ్లకోవెల యని పేర్కొనంబడుచుండెను. అదియుఁగూడ నాకాలముననే కట్టఁబడి యుండును. ఇప్పు డెచ్చటను గానరాని తిరునగరేశ్వర మొడయరునిదేవళము

దానికన్నను బ్రాచీనమైనదిగ నుండెను. రాజమల్లుఁ డనుసిద్ధరాజు కట్టిదేవ రాజుకొడుకు. ఇతఁడే కాళహస్తిలోని రెండుశాసనములలో ఘట్టిదేవుం డని పేర్కొనఁబడియున్నాఁడు. ఈకడపటివాఁడు మూఁడవరాజరాజచోడచక్రవర్తికి సామంతుఁడుగ నుండి కప్పము గట్టుచుండెను. ఈకట్టిదేవరాజునకును, ఆవంశములోనివారె యగు తిరుకాళత్తిదేవునకును, నరసింహదేవునకు నెట్టి సంబంధము గలదో భావిపరిశోధనములనుబట్టియే నిర్ధారింప నగును. తెలుఁగు చోడవంశములోనివాఁ డగు మధురాంతకపొత్తపిచోడయొఱ్ఱసిద్ధిరాజు రాజమల్లునకు సామంతుఁడుగ నుండి కప్పము గట్టుచున్నటుల నూహింపఁదగియున్నది.[1]

మత సాంఘిక రాజకీయార్థిక స్థితులు.

తెలుఁగుచోడరాజులపరిపాలనకాలమున దేశములోని మతసాంఘిక రాజకీయార్థికస్థితిగతు లెట్లుండెనో వానినిగూర్చి కొంచెము చెప్పవలసి యున్నది. ఆంధ్రదేశముయొక్క యాగ్నేయభాగమునం దనఁగా కాంచీపురము, కడప, నెల్లూరు పట్టణములకు నడుమనుండు దేశముయొక్క మతసాంఘిక రాజకీయార్థిక స్థితిగతులకు చాళుక్యచోడచక్రవర్తుల పరిపాలనమునుబట్టిగాక పేరికిమాత్రము వారికి సామంతులుగనుండి నిజమైన యధికారమునంతను వహించిన తెలుఁగుచోడరాజులయొక్కయు, వారిసామంతులయొక్కయుఁ, పరిపాలనమునుబట్టి తెలిసికొనవలసియున్నది. పండ్రెండవశతాబ్దము మొదలుకొని పదునాలుగవశతాబ్దమువఱకు నిన్నూఱుసంవత్సరములకాల మీ తెలుఁగుచోడరాజులు పారతంత్ర్యమునంజిక్కి నైకమత్యములేక తమలోఁదాము పోరాడుచుండుటయు, పారతంత్ర్యమునుండి విడబడి స్వతంత్రులగుటకై చేసిన ప్రయత్నములన్నియు భగ్నములగుటయుఁ జూచినప్పుడు స్థూలదృష్టికి మతసాంఘికరాజకీయార్థికస్థితు లభివృద్ధిలేక హీనతియం దున్నవని పొడగట్టవచ్చునుగాని, కొంచెము పరిశీలనచేసి సూక్ష్మదృష్టితోఁ జూచినపక్షమున నయ్యభిప్రాయము సరియైనదికాదని తోఁపకపోదు. సామంతమాండలికరాజు

---

1 Nellore Inscriptions Vol III. P. 1407· V. II.

నైకమత్యములేక యొండొరులతోఁ గలహించి పోరాడుచున్నను, ఆకాలము నందలిపరిపాలనాపద్ధతులనుబట్టి మతసాంఘికస్థితుల కంతగా నలజడి కలిగి యుండునని తలంపరాదు. గ్రామపరిపాలనము ప్రజలస్వాధీనమునందుండుట చేత ప్రభుత్వముచేయు రాజులు మహారాజులు మాఱుచుండినను గ్రామపరిపాలనాపద్ధతులు మాఱకుండెను. అందువలన దేశమున రాజకీయపుఁగలవర మెంతయున్నను, మతసాంఘికస్థితులు చెక్కుచెదరక యుండెను. ప్రభుత్వముచేయు రాజులుగాని, మారాజులుగాని, ప్రజల మతసాంఘికస్థితులయందు జోక్యము కలుగఁజేసికొన్నప్పుడే గొప్పసంక్షోభము జనించును. ఈతెలుఁగుచోడరాజులెన్నఁడు నట్టిజోక్యమును కలిగించుకొన్నట్లు దృష్టాంతములు గానరావు. ఈచోడరాజులలోఁ బెక్కండ్రు వైష్ణవమత మవలంబించి పెక్కువిష్ణ్వాలయములను నెలకొల్పి వసతులేర్పాటుచేసి నూతనవైష్ణవమతమును వ్యాపింపఁజేసిరి. అయినను, మతసహనబుద్ధిగలిగి శైవులతో వైరమును బెంచుకొనక కొందఱు శివాలయములకును వృత్తుల నేర్పఱుచుచువచ్చిరి. కమ్మనాటిచోడులు శైవులుగను, పాకనాటిచోడులు వైష్ణవులుగనుండిరి. ఈతెలుఁగుచోడరాజుల కాలముననే యీ యాంధ్రభూభాగమునకు దక్షిణమునుండి వైదికబ్రాహ్మణులును, ఉత్తరపశ్చిమములనుండి నైయోగికబ్రాహ్మణులునువచ్చి స్థిరనివాసులైరి.

చాళుక్యచోడచక్రవర్తులలోఁ గడపటివారగు రాజరాజనరేంద్రుని తరువాతివారు వేంగీదేశమునం దుండక ద్రావిడదేశమునం దున్నవారగుటచేత వారి కాంధ్రభాషకంటె ద్రావిడభాషయే యభిమానపాత్ర మయ్యెను. అయినను వారికి సామంతులుగ నుండిన మన యీతెలుఁగుచోడరాజులకాలమున మనయీయాంధ్రభాష మహోత్కృష్టదశకువచ్చినదని చెప్పుటకు నొక్క తిక్కనసోమయాజిపేరుచెప్పినఁజాలును, వీరి పరిపాలనయందు దేశభాషాభివృద్ధిమాత్రమేగాక జనాభివృద్ధియు, వర్తకాభివృద్ధియు, సస్యసమృద్ధియు, లభించియుండెను. అరణ్యములు ఛేదింపబడి గ్రామములు పట్టణములు నిర్మింపఁబడినవి. చక్కనిబాటలేర్పఱుపఁబడినవి. బాటలకిరుప్రక్కల వృక్షములును, అప్పటప్పటు బాటసారులకు విశ్రాంతిగృహము

లును నెలకొల్పఁబడుచు వచ్చినవి. సెలయేళ్ల కానకట్టలు కట్టి తటాకముల నిర్మించి వానింబట్టి పంటకాలువలు త్రవ్వించి వ్యవసాయదారులకు జలాధారములనుగల్పించుచు వచ్చిరి. వీరికాలమునందు కృష్ణాపట్టణము గొప్పరేవుపట్టణముగనుండెను. ఈరేవుగుండ విదేశములతోడ విస్తారముగా వర్తకవ్యాపారము జరుగుచుండెను. విదేశవర్తకు లెందఱో యీదేశమునకువచ్చి యిచ్చట నివసించుచుండిరి. విదేశవర్తకులు సహిత మిచ్చటివర్తకులతో మైత్రిఁబాటించి వీరుచేయు ధర్మకార్యములకుఁ దామును తోడ్పడుచు నుండిరి. తక్కువజాతుల వారు నాగరికులై శైవులు వైష్ణవులు నగుచు నగ్రవర్ణములవారితో సాటిరాఁ గలవార మని చెప్పుకొనుట ప్రారంభమయ్యెను. ఈవిషయము మఱియొక తావున విస్తరించి వ్రాయఁబడును.

మూఁడవ ప్రకరణము.

నాగవంశోద్భవులైనమహారాజులు.

క్రీ. శ. ౧౧౩౦ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౨౫ వఱకు.

ఆంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగమున నాగులనుగూర్చియు, నాగకులస్థులనుగూర్చియుఁ గొంతవఱకుఁజర్చించి వారల యుదంతంబుఁ బాఠకులకుఁ దెలిపి యున్నాఁడను. వీరలచరిత్రం బామూలాగ్రముగాఁ దెలిసికొనఁ గోరినయెడల సంస్కృతభాషలో వ్రాయఁబడిన పురాణేతిహాసకావ్యగ్రంథములు మొదలగువానిని బెక్కింటిని బరిశోధించి యొక ప్రత్యేకగ్రంథమును వ్రాయవలయునే గాని యీయాంధ్రులచరిత్రమున సవిస్తరముగాఁ దెలుప సాధ్యముకాదు. ఆర్యులీజంబూద్వీపమునం బ్రవేశించినకాలమున నీదేశమునందును దీని సమీపదేశములయందును సురాసురయక్షగంధర్వకిన్నరకింపురుషసిద్ధసాధ్యవిద్యాధరగరుడోరగాది జాతులవారు నివసించుచుండిరి. ఈజాతులలోని వీరనాయకు లనేకసహస్రవత్సరములు గడచిపోవఁగా దివ్యపురుషు

లై దేవతలై పురాణగాథలమూలమునఁ బ్రశంసింపఁబడుచుండిరి. వీరిలో గరుడోరగాదు లేకప్రదేశమున నన్యోన్యకలహంబులం బెంచుకొని తమలోఁ దాము యుద్ధములుసేయుచు నాయాదులవలె నుండిరి. ఈగరుడోరగాదులు కశ్యపప్రజాపతియొక్కయు అతనిభార్య లగుకద్రూవినతలయొక్కయుసంతాన మైనట్లు మహాభారతమున వర్ణింపబడినచందమును ప్రథమభాగచరిత్రమునఁ దెలిపియున్నాను. కద్రూసంతాన మైననాగులు నాగధ్వజముగలవారు. వినతసంతాన మైనగరుడులు గరుడధ్వజము గలవారు. అనేకనాగరాజులు కద్రూసంతానముగా మహాభారతమునం బేర్కొనంబడిరి.[1] అనలతేజులుగను, దీర్ఘదేహులుగను, భుజవీర్యవంతులుగను, మహాభారతమున కద్రూతనయు లగునాగరాజు లభివర్ణింపఁబడిరి. ఈనాగులను సంతోషపెట్టి స్వమతావలంబకులనుగాఁ జేసికొనుటకై ప్రాచీనకాలమున శైవులు శివుని నాగభూషణునిగాఁజేసి యుందురు. ఆకతమున నాగు లనేకులు శైవులు శాక్తేయులునై యుందురు. శైవులకన్న నాధిక్యము గనఁబడవలయు నన్నభావముతో మఱికొంతకాలమునకు వైష్ణవులు విష్ణువును శేషశయనునిగను, గరుడవాహనారూఢునిగను జేసియుందురు. ఈనాగజాతివారును, గరుడజాతివారును

1. కద్రూసంతానములో శేష వాసు క్యైరావత తక్షక కర్కోటక ధనంజయ కాళియ మణినా గాపూరణ పింజర కైలాపుత్త్రి వామన నీలానిల కల్మాష శబలార్యకోగ్రక కలశ పోతక సురాముఖ దధిముఖ విమలపిండ కాప్త కరోటక శంఖ వాలి శిఖ నిష్ఠానక హేమగుహ నహుష పింగళ బాహ్యకర్ణ హస్తిపద ముద్గర పిండక కంబలాశ్వతర కాళీయక వృత్త సంవర్తక పద్మ శంఖముఖ కూష్మాండక క్షేమక పిండారక కరవీర పుష్పదంష్ట్రి బిల్వక బిల్వ పాండర మూషకాద శంఖశిరః పూర్ణభద్ర హారిద్ర కాపరాజిత జ్యోతిక శ్రీవహ కౌరవ్య ధృతరాష్ట్రి శంఖపిండ విరజక సుముఖ కాణ పాశన కుఠర కుంజర ప్రభాకర కుముద కుముదాక్ష తిత్తిరి హాలిక కర్దమ బహుమూలక కర్కరాకర్కర కుండోదర మహోదరు లాదిగా ప్రాచీన నాగరాజు లనేకులు పేర్కొనంబడిరి.

ధనుర్విద్యయందుఁ గుశలు లగుటంజేసి ప్రాచీనకాలంబునఁ గొన్ని యస్త్రంబులకు వారిపేరిట నాగాస్త్రం బనియు, గరుడాస్త్రం బనియుఁ బేరులు పెట్టఁబడినవి. ఇవ్విషయంబు లటుండనిండు. అయోధ్యానగరమునుండి శ్రీరామచంద్రుండు దండకారణ్యమార్గమునఁ బంచవటికి వచ్చి సీతను గోల్పోయి లక్ష్మణసమేతుండై కిష్కింధారాజ్యమునకుఁ బోయి సుగ్రీవునితో సఖ్యముచేసికొన్నప్పుడు సీతను వెదకుటకై సుగ్రీవుఁడు హనుమదాదుల నురగులపట్టణ మగుభోగవతీపురంబునకుఁ బంపె నని రామాయణమునందుఁ జెప్పఁబడినది. హనుమంతునికి సీతయున్న ప్రదేశమును జెప్పిన సంపాతియు, సీతనుగొనిపోవునపుడు రావణున కడ్డుపడి యుద్ధముచేసి చనిపోయిన సంపాతితమ్ముఁడు జటాయువును, గరుడజాతిలోనివారై యున్నారు. ఆకాలమునందు వాసుకి యనునాగరాజుచేఁ బరిపాలింపఁబడుచున్న భోగవతీపుర మిప్పటి వస్తర(బస్తరు) రాజ్యములోని ప్రాగ్భాగమున నున్నట్లుగఁ గాన్పించుచున్నది. అట్టి వస్తరరాజ్యముయొక్క పదునొకండవ, పండ్రెండవ, పదుమూఁడవ శతాబ్దముల చరిత్రమునే సంగ్రహముగా నీప్రకరణమునఁ దెలుపఁ బోవుచున్నాఁడను. ఆకాలమునం దీప్రదేశము చక్రకోట్యమండల మను పేరఁ బరఁగుచుండెను. ఆంధ్రభారతకృతిపతి యైన రాజరాజనరేంద్రునకును, అతనికుమారుం డైనరాజేంద్రచోడుఁ డను నామాంతరముగల మొదటి కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తికిని సమకాలికుఁ డైన ధారావర్షుఁ డనునాగరాజుకాలమున నీచక్రకోట్యమండలమును స్వతంత్రుఁడై పరిపాలనము సేయుచుండెను.

చక్రకోట్యమండలము

ఈ చక్రకోట్యమండలమునకు రాజధాని చక్రకోట్యమే. ఈపట్టణమునుబట్టి దేశమునకు నీనామమే గలిగినది. చక్రకోట్యమే చక్రకూట మని శాసనములయందు వాడఁబడుచు వచ్చినది. చక్రకూట మనునది చిత్రకూటముయొక్క తప్పుపేరని తోఁచెడిని. చిత్రకూట మనుగ్రామ మొకటి యిప్పటి వస్తర (Bastar) రాజ్యములోని యింద్రావతి నదియొడ్డున నున్నది. ఇంద్రావతి

యమునది వస్తరరాజ్యముగుండ ప్రవహించి గోదావరిలోఁ గలియుచున్నది. ఇంద్రనది యనిగూడ దీనికిఁ బేరుఁగలదు. చిత్రకూటము రామాయణములోఁ జెప్పఁబడిన చిత్రకూటాద్రి కాదు. ఈచిత్రకూటము పురాణప్రసిద్ధమయినదిగఁ గూడ గనఁబట్టుచున్నది. శిశునాగవంశములో జనించిన నందరాజులలోఁ గడపటివాఁడగు మహాపద్మనందుఁడు మగధదేశమును బరిపాలించుకాలమున నీచిత్రకూటరాజ్యమును సుందనాథుఁ డనువాఁడును, ఆంధ్రరాజ్యమును కాకులుఁడనువాఁడును పాలనము సేయుచుండిరనియు, వీరలును మఱికొందఱు రాజులును గలిసి మహాపద్మనందునితో యుద్ధము చేసి యోడిపోయి చెఱబెట్టఁబడితరాదిగ నారాజులెల్లరును క్షత్రియోచితసంస్కారములకు వెలివారై శూద్రప్రాయులై పోయిరనియు మార్కండేయాదిపురాణములయందుఁ జెప్పంబడియెను. అఱవశాసనములందు చక్రకోట్యము సక్కరకొట్ట మని వ్రాయఁబడినది. ఇప్పటి బస్తరురాజ్యము మధ్యమాగాణములలోనిది. గోదావరి జిల్లాకుఁ బశ్చిమోత్తరమునను విశాఖపట్టణములోని జయపురసంస్థానమునకుఁ బశ్చిమమునను నున్న గోండ్వానాదేశములో నున్నది. అనఁగాఁ జిత్రకూట రాజ్యము దక్షిణకోసల చేదిరాష్ట్రములకును కళింగాంధ్రదేశములకును నడుమ నున్నది. దీని కిప్పటి రాజధాని జగదళపురము. కాకతీయప్రతాపరుద్రుని తమ్ముఁడగు అన్నమదేవుని సంతతివా రిప్పు డీదేశమును బరిపాలించుచున్నారు.

జగదేకభూషణధారావర్షమహారాజు.

ఆంధ్రభారత కృతిపతియైన రాజరాజనరేంద్రుఁడు రాజమహేంద్రపురము రాజధానిగా వేంగీరాష్ట్రమును బరిపాలించుచుండినకాలమునఁ బదునొకండవశతాబ్దమధ్యమున జగదేకభూషణధారావర్షమహారాజు చక్రకోట్య మండలమును బాలించుచుండెను. రాజరాజనరేంద్రుని పుత్త్రుఁడును యువరాజు నగు రాజేంద్రచోడుఁడు చక్రకోట్యముపై దండెత్తివచ్చి యాపట్టణమును ముట్టడించి యాధారావర్షునితో యుద్ధము చేసి జయించి యతనివలనఁ గప్పము గైకొని దక్షిణకోసలములోని వాయిరాగరమును (వజ్రాకరమును)

ముట్టడించి యాదేశములోని యనేకగజయూధములను బట్టికొనిపోయెనని రాజేంద్రచోడుని శాసనములయందుఁ జెప్పఁబడినది.[1] వజ్రపురము మిక్కిలి పురాతన మైనపట్టణముగఁ గానిపించుచున్నది. క్రీస్తుశకారంభమునఁ గావేరీతీరమున నొరయూరు రాజధానిగ ద్రావిడదేశమును బరిపాలించుచు సుప్రసిద్ధి గాంచియుండిన కరికాలచోడచక్రవర్తి పైని జెప్పఁబడిన వజ్రపురాధిపతితో సఖ్యము గలిగియుండెనని శిలప్పదికారమను ద్రావిడకావ్యమునందుఁ జెప్పఁబడియున్నది.[2] జగదేకభూషణబిరుదాంచితుఁ డగు ధారావర్షుని యొక్క పూర్వులచరిత్రము దెలియరాదు. ఇతనికుమారుఁ డగుసోమేశ్వరుని కృష్ణపుర (Kuruspal) శాసనమున వంశావళి చెప్పఁబడియున్నదిగాని యాభాగమునందలి యక్షరములు శిథిలము లయిపోయినందున వంశావళి చక్కఁగా నవగాహముకాకున్నది. ఈధారావర్షునకుఁ బూర్వమున నొక ధారావర్షుఁడు పేర్కొనఁబడి వానివంశమునం దీధారావర్షుఁడు జనించినటులఁ జెప్పఁబడియెను. కన్నడమండలములలోని రాజవంశములనుగూర్చిన చరిత్రమును వ్రాసిన డాక్టరు ఫ్లీటుదొరగారు సింధుకులులను (సైంధవులను) మూఁడు శాఖలవారిని బేర్కొనియున్నారు. అందు మొదటిరెండుశాఖలవారును పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకు సామంతులై యుండిరి. మొదటిశాఖ యెలుబర్గిశాఖయందురు. బొంబాయిరాజధానిలో బీజపురమండలములోని బాగలకోటపట్టణమునకుఁ బదిమైళ్లదూరమున నున్న భైరాన్‌మట్టి యనుగ్రామమున మహాసామంతమండలేశ్వరుఁ డైన నాగాదిత్యునిచే వ్రాయింపఁబడిన యొక శాసనమున నీసింధువంశోత్పత్తినిగూర్చిన యొక చిన్నగాథ పేర్కొనఁబడినది. ఈసైంధవులు నాగజాతివారనియు, అనంతుఁడు వాసుకి తక్షకుఁడు మొదలగునాగరాజులయొక్క ప్రతిబింబములను ధ్వజమునందుఁగల నాగధ్వ

1. South. Ind Inscriptions Vol· III. PP. 132 and 140 and Vol, II. P. 235.

2 The Tamils 1800 Years ago P. 67; Silappathigaram. V. II. P. 104.

జాలనియు, వ్యాఘ్రలాంఛనులనియు, భోగవతీపురాధీశ్వరులనియు స్పష్టముగ వక్కాణింపఁబడియున్నారు. ఈసింధువంశముయొక్క మూలపురుషుఁడు సింధుఃదీగర్భదేశము నందలి అహిచ్ఛత్రపురమునందు ధారణేంద్రుఁ డను నాగరాజునకు మానవరూపమున జనించిన పుత్త్రుఁడైయుండెనఁట!

అతఁడు జనించినపిమ్మట నొక వ్యాఘ్రముచేఁ బెంపఁబడియెనఁట! అతఁడు కదంబరాజపుత్త్రికను బెండ్లాడఁగా వారలకు మూవురుపుత్త్రులు కలిగి సింధురాజవంశస్థాపకు లైరి. తరువాత ముప్పదియొక్కరు రాజులు జనించి ప్రభుత్వము చేసిరి. తరువాత సైంధవుఁడు; అటుపిమ్మట కచ్చురాజు (కమ్మరాజు) జనించెను. అతనికి [illegible]గరాంబయందు పులికాలుఁడు జనించెను. పులికాలునకు రేవకాంబయందు నాగాదిత్యుఁడు జనించెను. నాగాదిత్యునకు పోలాంబయందు పోలయసింధువు పుట్టెను. వానికి ఖాండవమండలేశ్వరుని తనయ యగు బిజ్జలదేవియందు సేవ్యరాజు పుట్టెను.[1] ఈపైని పేర్కొనంబడినపోలయసింధురాజును వానికొడుకు సేవ్యరాజును చక్రకోట్యమండలేశ్వరుఁడైన జగదేకభూషణధారావర్షునకును సోమేశ్వరునకును సమకాలికు లైయున్నారు. కాఁబట్టి ధారావర్షుఁడు పైనిజెప్పిన రాజవంశమునకు సంబంధించినవాఁడై యుండవచ్చునని తోఁచుచున్నది. మఱియును పల్లవులు, చాళుక్యులు, రాష్ట్రకూటులు, మొదలగువారివలెనే యీనాగవంశజులును ఉత్తరహిందూస్థానమునుండి దక్షిణహిందూస్థానమునకు వచ్చినవార మని చెప్పుకొనుచున్నట్టులఁ బైనుదాహరింపఁబడిన భైరాన్‌మట్టి శాసనములవలన బోధపడుచున్నది గాని, యితరాధారము లేవియును బరిశోధింపకుండ నీశాసనములోని గాథలను విశ్వసింపరాదు.

ఈజగదేకభూషణధారావర్షమహారాజునకు చంద్రాదిత్యుఁ డను నాతఁడు సామంతుఁడుగ నుండెను. ఇతఁడు తాను కరికాలచోడవంశజుఁడ ననియు, కాశ్యపగోత్రుఁడ ననియుఁ జెప్పుకొనియుండుటచేతఁ దెనుఁగుచోడుల తెగలోనివాఁడుగఁ గనుబట్టుచున్నాఁడు. ఇతనిశాసనము పైని సింహలాంఛనము

1, Ep. Ind. Vol. III. P. 231.

గలదు. శాసనపరిశోధకు లితనిశాసనములం బరిశీలించి యితఁడు రేనాటిచోళులలోనివాఁ డని సిద్ధాంతీకరించిరి.[1] ఇతఁడు మొదటికులోత్తుంగచోడచక్రవర్తితో నీదేశమునకు దండెత్తివచ్చి ధారావర్షుఁడు కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తికిఁ గప్పముచెల్లించి యొడంబడికచేసికొన్న తరువాత నిచ్చటనే నిలిచిపోయి ధారావర్షునికి సైన్యాధిపతిగను, సామంతుఁడుగ నుండె నని తోఁచుచున్నది. చంద్రాదిత్యుఁడు తనరాజధాని యగు బరశూరపట్టణమునందు (Modern Barsur) చంద్రాదిత్యసముద్ర మనుపేరిట నొక భువనటాకమును నిర్మించెను. ధారావర్షునియొక్క యంగీకారమునుబొంది వడ్డవాడులోని యొకగ్రామమునుసయితము నాశివాలయమునకు దానముచేసెను. వడ్డవా డను నది విశాఖపట్టణమండలములోని వడ్డాదిప్రాంతప్రదేశమై యున్నది. జగదేకభూషణధారావర్ష మహారాజునకు గుండమహాదేవియందు సోమేశ్వరుఁ డను కుమారుఁడు జనించెను.

రాజభూషణ సోమేశ్వర మహారాజు.

ధారావర్షునకు వెనుక చక్రకూటరాజ్యాధిపత్యమునకై వానికుమారుఁడగుసోమేశ్వరునకును వాని దాయాది యగు మధురాంతక దేవునకును వివాదము పొసఁగి యుద్ధము జరిగినటుల శాసనములందు గానంబడుచున్నది. ధారావర్షుఁడు చక్రకోట్యమండలమును బరిపాలించుకాలముననే వానికి లోఁబడిన సామంతుఁడుగనో లేక స్వతంత్రుఁడుగనో మధురాంతక దేవుఁ డనునాగరాజు భ్రమరకోట్యమండలమును బరిపాలనము సేయుచున్నటుల మధురాంతక దేవుని రాజపురశాసనము వలనఁ దెలియుచున్నది.[2] తదితరనాగవంశోద్భవులయిన చక్రకూటరాజులవలెనే మధురాంతక దేవుఁడును తాను నాగవంశోద్భవుఁడ ననియు, భోగవతీపురవరాధీశ్వరుఁడ ననియు, వ్యాఘ్రలాంఛనము గలవాఁడ ననియు, నాగధ్వజము గలవాఁడ ననియు, మహేశ్వరపాదారాధకుఁడ

---

1. ఆంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగము పేజీ 3౫౧.
   Annual Report on Epigraphy, 1909. Para 65.
2. **Ep. Ind. Vol. IX. P P. 174-181.**

వనియుఁ దనశాసనమునందుఁ జెప్పుకొనియున్నవాఁడు. భ్రమరకోట్యమండలమునునది చక్రకోట్యమండలములోని యొకభాగముయొక్క నామమో, లేక చక్రకోట్యమండలమునకు నామాంతరమో బోధపడలేదు. ధారావర్షుఁడు చక్రకోట్యమండలమును బరిపాలించుచుండఁగా నామండలమునే మధురాంతకదేవుఁడు స్వతంత్రుఁడై పరిపాలనము సేయుచుండెననుట విశ్వాసపాత్రము గాదు. ధారావర్షునకు మధురాంతకదేవుఁడు సామంతుఁడనియే యూహింపవలసి యున్నది. అయినను భావిపరిశోధనమువలననే యీవిషయము మిద మిథ్యమని నిర్ణయింపవలయును.

మధురాంతకదేవుఁడు శా. శ ౯౬౯ వది యగు ప్రభవసంవత్సర కార్తికశుద్ధ బుధవాసరానూరాధానక్షత్రయుక్త శుభలగ్నమునందు కన్నరదేవ రాజకుమారునియొక్కయు, పట్టమహిషి నాగలమహాదేవియొక్కయు, నాయకకుమారునియొక్కయు, శూద్రకనాయకునియొక్కయు, తుంగరాజకుమారునియొక్కయు, పుల్లమసెట్టియొక్కయు సమ్మతినిఁగైకొని సోమిపాత్రుఁడను బ్రాహ్మణునకు భ్రమరకోట్యమండలములోని రాజపురగ్రామమును ధారాపూర్వకముగ దానముచేసెను. ఈరాజశాసనము నతిక్రమించి యీదానమునకు భంగముకలిగించువారు కాశీకానగరములో వేయిలింగములను బ్రద్దలుకొట్టినప్పుడును, వేయిమంది బ్రాహ్మణులను నాలుగువేలగోవులను జంపినప్పుడు నెట్టిపాపమును బొందుదురో అట్టిపాపమునే పొందుదురనికూడ శ్లోకములు రచింపఁబడినవి. శ్రీధరేశ్వరనాయకుఁడు, నాగహస్తి, కరణదరియా యనువారలు సాక్షులుగను, ధేనుకాకాయస్థుఁడు లేఖకుఁడుగను చేర్కొనఁబడిరి. కుమారతుంగరాజా, ధమదేవుఁడు, గోవర్ధనుఁడు, దశార్ధనుఁడు, నాగిరపాత్రుఁడు, సాధుసారంగుఁడు, వీరలచేతఁ గలమువట్టఁబడెను అనియు, ఇది మానవృద్ధియొక్క స్వహస్తలిఖితమనియు, ఇయ్యది జనసామాన్యాభిప్రాయమును దెల్లడించుచున్నదనియు శాసనమునందు వ్రాయఁబడియున్నది.

ఇట్టి మధురాంతకదేవుఁ డేకారణముచేతనో చక్రకోట్యమండలము నాక్రమించుకొని పరిపాలనము సేయుచుండఁగా ధారావర్షునిపుత్రుఁ డగు

సోమేశ్వరదేవుఁడు వానిని జయించి యుద్ధరంగమునఁ జంపి సింహాసనమెక్కినటుల సోమేశ్వరుని కృష్ణపుర (Kuruspal) శాసనముంబట్టి తెలియుచున్నది. ఇతఁడు వింధ్యవాసినీ దేవతయొక్క యనుగ్రహముచేతఁ దన కీచక్రకూటసామ్రాజ్యము లభించెనని తనశాసనమునందుఁ జెప్పికొనియుండుటకూడ నీతనికిఁ బూర్వ మీరాజ్యము మధురాంతకదేవునిచే నాక్రమింపఁబడి పరిపాలింపఁబడుచుండె నని సూచనగఁ దెలుపుచున్నది. ఇతని కృష్ణపురశాసనములలో నొకదానియందు సమకాలికు లగు రాజుల పేరు లెన్నియో పేర్కొనఁబడినవి గాని, యాభాగ మంతయు శిథిలమైయుండుటచేత నంతగాఁ బ్రయోజనకారి గాకయున్నది. నారాయణపురము (Narayanapal) శాసనమునందుంబోలె నీకృష్ణపురశాసనమునందును నాగరాజుల బిరుదావళి పేర్కొనఁబడియున్నది గాని యంతకన్న విశేషాంశము లేవియుఁ గానరావు. తక్కిన శాసనములందుంబోలె నీశాసనమునందును సోమేశ్వరుఁడు నాగవంశజుఁ డనియు, కశ్యపగోత్రుఁ డనియుఁ బేర్కొనఁబడియెను. మఱియును మహారాజాధిరాజ పరమభట్టారక పరమమాహేశ్వర సోమేశ్వరదేవుఁడని వక్కాణింపఁబడియుండుటచేత నాగరాజులలో నితఁడు మిక్కిలి పరాక్రమవంతుఁడయిన స్వతంత్రరాజని వేద్య మగుచున్నది.

మొదటిసోమేశ్వరుని విజయయాత్రలు.

రెండవధారావర్షునికొడుకు నగు నితఁడే చక్రకోట్యమండలమును బాలించిన సోమేశ్వరనాము లయిన నాగరాజులలో మొదటివాఁడుగ నున్నవాఁడు. ఇతఁడు విజృంభించి శత్రురాజమండలిపైఁ గవిసి వారల రాజధాను లగు కళింగనగరము, లంజీపురము, రత్నపురము, లవణపురి, వేంగీనగరము, భద్రపట్టణము, వజ్రపురము, మొదలగువానిని ముట్టడించి జయించినట్లుగఁ దెలియుచున్నది. నారాయణుఁడు మధురాసురుని నిర్జించినవిధముగా మొదట సోమేశ్వరుఁడు మధురాంతకదేవుని సంహరించి చిన్న నారాయణుఁ డన్న బిరుదనామమునువహించి యటుపిమ్మట శత్రువర్గమువైపునకుఁ దిరిగెను. ఆకాలమునందు భూపరిపాలనము చేయురాజులు మొదలగువారు మత్సరగ్రస్తులై యుండొరుల

రాజధానీనగరంబులను దహించుటయే యొక ఘనకార్యముగాఁ దలపోయుచుండిరి. అప్పటి యాచారమునుబట్టి చక్రకోట్యమండలాధిపతి యైనసోమేశ్వరుఁడు వేంగీదేశముపై దండెత్తివచ్చి వేంగీపురమును దహించినట్లు మిక్కిలి డంబముగాఁ దన కృష్ణపురశాసనమునందుఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు.[1] అయినను వేంగిరాజ్యమును బరిపాలించిన మహారాజులు సయితము చక్రకూటరాజధానిని దహించినట్లుగాఁ దమశాసనములందుఁ జెప్పుకొనియే యున్నారు. ఇట్లొండొరుల రాజధానులను దగులంబెట్టుట సత్యమే కావచ్చును. ఈ సోమేశ్వరునికాలమున మొదటికులోత్తుంగ చోడచక్రవర్తికుమారుఁడైన వీరచోడమహారాజు తండ్రికిఁ బ్రతినిధిగానుండి వేంగీరాష్ట్రమును బరిపాలనము సేయుచుండెను. ఇతనినామముకూడ సోమేశ్వరుని శాసనమునం దుదాహరింపఁబడినది. వేంగీపుర మనునది ప్రాచీనవేంగీపురము కాదు. ఆకాలమునందు వేంగీపురమునకు రాజధానిగనుండిన రాజమహేంద్రపురమే వేంగీపురముగాఁ బరరాష్ట్రాధిపతులచేఁ బేర్కొనంబడుచుండె నని తోఁచుచున్నది. కాఁబట్టి వేంగీరాష్ట్రాధిపతు లైన చాళుక్యచోడులకును, చక్రకోట్యమండలాధిపతులయిన నాగరాజులకును బలుమాఱు యుద్ధములు జరుగుచుండె ననుట వాస్తవము. ఇతఁడు వేంగీపురమును మాత్రమే గాక వజ్రపురప్రాంతదేశమునందలి యరణ్యముల నన్నిటిని దహింపించె నని చెప్పఁబడియెను. మఱియును దక్షిణకోసలముపై దండెత్తిపోయి ఆఱులక్షలతొంబదియాఱుగ్రామములను గైకొనియె నని సోమేశ్వరునిశాసనమున వ్రాయఁబడినది. ఇది వట్టి యతిశయోక్తిగాని వేఱొండుగాదు. దక్షిణకోసలమునం దన్నిగ్రామములు కలవా యని సందేహింపవలసి యున్నది. ఒకవేళ నిజ మనుకొన్నను సోమేశ్వరుఁడు నిజముగా దక్షిణకోసలమును బరిపాలించె ననుమాటను సమర్థించుటకు సప్రమాణమైన యాధార మేమియును గానరాదు. ఇతఁడు దక్షిణకోసలదేశముపై దండెత్తిపోయి తిరుగ వెడలఁగొట్టఁబడుటకుఁ గొంతభాగ మాక్రమించుకొని యుండవచ్చును. ఇత్యాది జజల్లదేవునిశాసనమును బట్టి యూహింపఁబడుచున్నది. జజల్ల

1. Eqigraphia Indica Vol X. No. 4.

డప్పాఁడు రత్నపురము రాజధానిగ దక్షిణకోసలమును బరిపాలనము సేయుచు క్రీ. శ. ౧౧౧౪ వ సంవత్సరమున నొకశాసనము వ్రాయించెను. అందతఁడు సోమేశ్వరునిం బట్టుకొని యసంఖ్యాకమైన శత్రుసైన్యము నడుమాడె నని గొప్పగా వ్రాయించుకొనియెను. సోమేశ్వరుఁ డెవ్వఁడో వివరమును దెలుపలేదుగాని సంగతి సందర్భములను విచారింపఁగా నాసోమేశ్వరుఁడే చక్రకోట్యమండలాధిపుఁ డయిన యీసోమేశ్వరుఁడే యని తేటపడుచున్నది. మఱియును క్రీ. శ. ౧౧౧౧ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడిన నారాయణపుర శాసనములో సోమేశ్వరుని మరణానంతరమున కన్హారదేవుఁడు సింహాసన మెక్కెనని స్పష్టముగఁ దెలియుచున్నది.[1] బరశూరపుర (Bursur) శాసనమునుబట్టి క్రీ. శ. ౧౧౦౮ దవ సంవత్సరమున సోమేశ్వరుఁడు జీవించియుండెనని తెలిసికొనుచున్నారము 2. రత్నపురశాసనము క్రీ. శ. ౧౧౧౪ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. ఈసంవత్సరములయొక్క సామీప్యసంబంధమును బట్టి మన మీవిషయమున నంతఁగా సందేహింపవలసిన పనిలేదు. సోమేశ్వరునిశాసనమునందుఁ జేర్కొనంబడిన లంజికప్రాంతదేశము బాలఘట్టము మండలములోనిది. లవణపురప్రాంతదేశము రాయపురమండలములోని ప్రాగ్భాగమే కాని యన్యముకాదు. వజ్రపురము మిక్కిలి పురాతనమైనపట్టణ మనియు, ప్రాచీన ద్రావిడభాషా సారస్వతమునం జేర్కొనఁబడుచు వచ్చినదనియు, వాయిరాగర మనుపేరిట ద్రావిడశాసనముల వాడఁబడుచు నేమఁగులకుఁ బ్రసిద్ధిఁ జెందినటులఁ జెప్పఁబడినదనియు నిదివఱకే చెప్పియున్నాను. వజ్రపురము ప్రాచీనకాలమున నెట్టిప్రసిద్ధిని గాంచియుండినను ౧౦. ౧౧ వ శతాబ్దములయందంత పేరువహించియుండలేదు. వజ్రపురము వజ్రపుగనులకుఁ బ్రసిద్ధికెక్కియున్నటులఁ జెప్పఁబడినది. వజ్రపుర మనునది చాందామండలములోని వైరఘుర్ (Wairagarb) లేక వైరవఘుడా యనునదియేగాని యన్యముగాదని తోఁచుచున్నది. ఇయ్యది పురాతనకాలమునుండి వజ్రపుగనులకుఁ బ్రసిద్ధికెక్కినది. ఒకప్పుడు దంతావళములకును, బొమ్మలద్దినబట్టలకును, దున్నలకును నూఁడఁ

1. Ind. Ant Vol. IX. P. 161 2. Ibid P. 162.

ప్రసిద్ధి కెక్కినది. అక్బరు చక్రవర్తి కాలమునందును, బహమనీ రాజుల కాలమునందును ప్రఖ్యాతివహించియుండిన దని మహమ్మదీయ చరిత్రములవలన స్పష్టమగుచున్నది.[1] అప్పటి కాలమునం దీపట్టణమును చందుఁ డనుగోండురాజు పరిపాలనము చేయుచుండెను. అచ్చటి పురాతనములై శిథిలము లయిన శిలాప్రదేశములు మొదలగువానిం జూచినను స్థానిక చరిత్రములను విన్నను మానవంశజులయిన రాజు లచ్చట పరిపాలనము చేసియుండిరని తేటపడఁగలదు. ఈమానజాతిశాఖ వా రెవ్వరో స్పష్టపడదు గాని నాగజాతివారిలో నొకశాఖవా రని తోఁచుచున్నది. వారలు మాణిక్యదేవి పేరిట దుర్గను బూజించుచుండిరి. భద్రపట్టణము భద్రావతి యని చెప్పంబడుచుండెను. ఈ భద్రావతి యొకప్పుడు దక్షిణకోసలమునకు రాజధానిగ నుండెను. ఇయ్యది వజ్రపురమునకు (Wairagarh) 20 మైళ్లదూరమున నున్నది. దీనినే యిప్పుడు భాండక్ అని చెప్పుచున్నారు.

ఈ చక్రకూటరాజులశాసనములు కొన్ని నాగరలిపిలో సంస్కృతమునను, మఱికొన్ని తెలుఁగునను వ్రాయఁబడినవి. చక్రకోట్యమండలమునడుమ నింద్రావతీనది ప్రవహించుచున్నది. దీని కుత్తరభాగమునఁ బుట్టిన శాసనములన్నియు సంస్కృతమున నాగరలిపిలో నుండుటచేతను, ఇంద్రావతీనదికి దక్షిణభాగమునఁ బుట్టినశాసనములు తెలుఁగునం దుండుటచేతను, ఉత్తరభాగమున గోండుభాషయును, దక్షిణభాగమునఁ దెలుఁగుభాషయును వ్యవహరింపఁబడుచుండినట్లుగా నూహింపఁబడుచున్నవి. ఈనాగరాజుల తెలుఁగుశాసనములింకను బెక్కులు ప్రకటింపఁబడియుండలేదు. ఈమొదటిసోమేశ్వరుని కృష్ణపుర సంస్కృతశాసనములు మాత్రము ప్రకటింపఁబడినవి. ఈసోమేశ్వరునకు శాసన మహాదేవి, ధారణమహాదేవి యను నిరువురు రాణులు గలరు. ధారణమహాదేవి దానధర్మములనుగూర్చిన శాసనములు రెండు కృష్ణపురమునందుఁ(Kuruspal) గానంబడుచున్నవి. ఈగ్రామము ఇంద్రావతీనదికిఁ బైనొక మైలుదూరములో

1. Aini Akbari ; Garret's Edition Vol. III. PP. 229 Ind. Ant Vol. XXVIII. P. 286.

నున్నది. ఇప్పటి రాజధాని యగు జగదళపురమునకు ౨౨ మైళ్లదూరమున నున్నది. నారాయణపురమును తమిరపట్టణమును కృష్ణపురమునకు సామీప్యమునందే యున్నవి. సోమేశ్వరుని రెండవరాణి యగు ధారణమహాదేవి కృష్ణపురములోని శ్రీకామేశ్వరస్వామికిఁ బెక్కుభూదానములను జేసి శాసనములను వ్రాయించెను. అందు విశేషచరిత్రాంశము లేవియును లేవుగాని, రైతులు మొదలగువారి నామములును సోమేశ్వరుని బిరుదావళులు పెక్కులును పేర్కొనఁబడినవి. ఇతఁడు మహేశ్వరపాదారాధకుఁడనియు, మాణిక్యదేవి పాదారాధకుఁడనియుఁ జెప్పఁబడియుండుటచేత నీతఁడు శైవుఁడు శాక్తేయుఁడునగుటకు లేశమాత్రమును సంశయము లేదు. ఇతనికిమసకిదేవి యను తోఁబుట్టువు కలదు.

కన్నరదేవమహారాజు.

మొదటిసోమేశ్వరునకుఁ బిమ్మట వాని పుత్త్రుఁడు కన్హారదేవుఁడు రాజ్యభారమును వహించెను. శా. శ. ౧౦౪౩ ఖరసంవత్సరమునకుఁ గా క్రీ. శ. ౧౧౨౨-౨౩ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడిన నారాయణపుర (Narayanapal) శాసనములోని వాక్యసముదాయమును బట్టి యాసంవత్సరముననే మహారాజాధిరాజయిన సోమేశ్వరుఁడు మరణము నొందఁగా నాతని కొడుకు కన్హారదేవమహారాజు సింహాసన మెక్కెనని తేటపడుచున్నది. మఱి రెండు శిథిలములయిన శాసనములందు కన్నరదేవునినామము గానంబడుచున్నదిగాని యాశాసనములకాలము చెప్పఁబడనందున నాతనికి నీకన్నరదేవునకుఁ గల సంబంధము దెలియరాకున్నది. భావిపరిశోధనముల వలనఁగాని వారిరువు రొక్కరగుదురో కారో చెప్ప వలనుగాదు. ఈకన్నరదేవమహారాజునుగూర్చిన చరిత్రాంశము లేవియును దెలియరాకున్నవి.

జగదేకభూషణవీరసోమేశ్వరమహారాజు

కన్నరదేవమహారాజునకుఁ బిమ్మట నెవ్వరు సింహాసన మధిష్ఠించిరో చరిత్రమున గోచరము గాకయున్నది. అయినను జాలకాలమునకు జగదేకభూషణవీరసోమేశ్వరమహారాజు శాసనములు గానిపించుచున్నందున భావిపరి

శోధనమున సత్యము దెలియువఱకు కన్నరదేవమహారాజానకుఁడగువాఁడు జగదేకభూషణవీరసోమేశ్వరమహారాజే రాజ్యభారమును వహించె నని యూహింపవచ్చును. సోమేశ్వరనామమును వహించిన వారిలో నీతఁడు రెండవవాఁడుగ నున్నాఁడు. కొందఱు మొదటిసోమేశ్వరుఁడు నీతఁడు నొక్కఁడే యని సమర్థించుటకుఁ బ్రయత్నించిరిగాని వారివాదము సరియైనది కాదు. ఈవిషయము రెండవసోమేశ్వరుని నాగపురశాసనమువలన స్పష్టపడుచున్నది. మొదటిసోమేశ్వరునకు రాజభూషణబిరుద ముండఁగా నీరెండవసోమేశ్వరునకు జగదేకభూషణ బిరుదము శాసనములందుఁ జెప్పఁబడినది. మొదటిసోమేశ్వరుని రాణులు శాసనమహాదేవియును, ధారణమహాదేవియు నైయుండఁగా నీరెండవసోమేశ్వరుని రాణి గంగామహాదేవి యని పేర్కొనఁబడినది. అతఁడు పదునొకండవశతాబ్దాంతమునందును, పండ్రెండవశతాబ్దాదియందును నున్నవాఁడు. ఇతఁడో పండ్రెండవ శతాబ్దాంతమునందును, పదమూఁడవ శతాబ్దాదియందును నున్నవాఁడు గనుక వీరిరువురును భిన్ను లని తలంపక తప్పదు. ఈ రెండవ సోమేశ్వరుని తెలుఁగుశాసన మొకటి నాగపురము మ్యూజియములో నున్నది[1]. ఈశాసనము మొదట సిరువంచనుండి నాగపురమునకుఁ బంపఁబడినది. ఇతరశాసనముల నాగరాజులకుం జెప్పఁబడినబిరుదులే యీతనికిని జెప్పఁబడినవి. ఈవీరసోమేశ్వరునకు రాణి యైన గంగామహాదేవి తన భర్తపేరిట వీరసోమేశ్వరాలయమును,తన పేరిట గంగాధరేశ్వరాలయమును, అను రెండుశివాలయములను ప్రతిష్ఠించి భర్త యంగీకారమును గైకొని మహాప్రధాని యైన మాండలికసోమరాజుయొక్కయు, కార్యకర్త లయిన దామోదరనాయకునియొక్కయు, మెంతమనాయకునియొక్కయు, చెంచనప్రెగడయొక్కయు, దౌవారికు లయినసోమినాయకునియొక్కయు, గడ్డపు ఈరపరెడ్డియొక్కయు,

1. Epigraphia Indica Vol. III. P. 314

విరుచుప్పప్రభుయొక్కయు, పరకోట కొమ్మనాయకునియొక్కయు సమక్షమున కేరమరక యనుగ్రామముపై వచ్చునట్టి రాబడిని పైశివాలయములకు శా.శ. ౧౧౩౧ సంవత్సరఫాల్గునశుద్ధ ౧౨ భానువారమునాఁడు (అనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౧౦దవ సంవత్సరము ఫిబ్రవరినెల ౭వ తేది) దానము చేసెను. కన్నరదేవ మహారాజుయొక్క నారాయణపురశాసనమునకును గంగామహాదేవియొక్క యీశాసనమునకు నడుమ నూటేండ్ల వ్యవధి గానవచ్చుచున్నది. ఇద్దఱు మహారాజు లింతదీర్ఘకాలము పరిపాలించి నారనుట కొంచెము సందేహాస్పదముగ నుండక మానదు. ప్రస్తుత మీశాసనములవలన నింతకన్న నధికము తెలియరాదు.

జగదేకభూషణనరసింహదేవమహారాజు.

జగదేకభూషణవీరసోమేశ్వరమహారాజునకుఁ బిమ్మట నాతని కుమారుఁడయిన జగదేకభూషణనరసింహదేవమహారాజు రాజ్యాధిపత్యము వహించి నటుల నాతనికాలమునాఁటి రెండు తెలుఁగుశాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతనితల్లి గంగాదేవి యని చెప్పఁబడుటచేతను, గంగాదేవి జగదేకభూషణవీరసోమేశ్వరమహారాజునకుఁ బట్టమహిషియై యనేకదానధర్మములు చేసియుండుటచేతను, ఈనరసింహదేవమహారాజు వీరసోమేశ్వరమహారాజుయొక్క తనయుఁడే యనియు, అతని మరణమున కనంతరము రాజ్యమును వహించినాఁడనియు నూహింపఁబడుచున్నాఁడు. ఇతరనాగరాజులవలెం గల బిరుదావళులే యితనింగూర్చి ప్రశంసించిన శాసనములయందును జేర్పఁబడినవి. ఒకశాసనము దంతివాడ (Dantewara) యందును, మఱియొకశాసనము యశఃపురము (Jasanpal)నందును వ్రాయఁబడినవి[1]. దంతివార లేక దంతివాడ(దంతీశ్వరము) ఇంద్రావతీనదికి దక్షిణమున నున్నది. యశఃపురము దంతివాడకు ౪౦ మైళ్లదూరమున నున్నది. ఈరెంటియందును నరసింహదేవునినామము గానంబడుచున్నది. యశఃపురశాసనము శా. శ. ౧౧౪౭ వ సంవత్సరమునను

1. Epigraphia Indica Vol. X. Ins. No. 9.

దంతీశ్వరశాసనము శా. శ. ౧౧౮౦ దవ సంవత్సరమునను వ్రాయఁబడినవి. అనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౫౮ దవసంవత్సరమునను క్రీ. శ. ౧౨౭౪ వ సంవత్సరమునను జగదేకభూషణనరసింహదేవమహారాజు చక్రకూటరాష్ట్రమును బరిపాలించుచున్నవాఁడని పైశాసనములనుబట్టి మనకు బోధపడుచున్నది. వీర సోమేశ్వరునకు మహాప్రధానిగ నుండిన మాండలికసోమరాజు నరసింహదేవునకుఁగూడ మహాప్రధానిగ నుండె నని యాశాసనములలో నొకదానివలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతఁ డెంతకాలము పరిపాలనము చేసెనో యది బోధపడకున్నది.

రాజాధిరాజ జయసింహదేవమహారాజు.

నరసింహదేవమహారాజునకుఁ బిమ్మట రాజాధిరాజ జయసింహదేవమహారాజు రాజ్యాధిపత్యము వహించె నని స్వర్ణపురశాసనమునుబట్టి తెలియుచున్నది. ఇయ్యది జయసింహునిభార్యలగు లోకమహాదేవియొక్కయు, శాసనమహాదేవియొక్కయు, దానశాసనమై యున్నది. పంచప్రధానుల సముఖమున అధకాడ యనుగ్రామమును లోకమహాదేవి దానము చేసియుండెను. శాసనములందు కాలము చెప్పఁబడియుండలేదు. స్వర్ణపురము (Sunarpal) నారాయణపురమునకు (Narayanpal) పదిమైళ్లదూరమున నున్నది. జయసింహదేవునిచరిత్ర మెంతమాత్రమును దెలిసికొనుట కాధారములు గానరాకున్నవి.

రాజాధిరాజ హరిశ్చంద్రదేవమహారాజు.

ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౩౨౪ గవ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వము చక్రకూటరాష్ట్రమును బాలనము సేయుచుండినటులఁ దమిరి శాసనముంబట్టి దెలియుచున్నది. ఆసంవత్సర మీహరిశ్చంద్రదేవుఁడు మృతినొందఁగా నతనిభార్య మాణిక్యదేవి భర్తతో సహగమనము గావించె నని యాశాసనమునఁ జెప్పఁబడినది. ఈనాగరాజులు క్రీ. శ. ౧౩౨౯ దవ సంవత్సరమువఱకును చక్రకూటరాష్ట్రమును బరిపాలనము సేయుచునే యుండిరి.

నాలుగవ ప్రకరణము.

అనుమకొండ రాజ్య ప్రాచీనగాథలు.

క్రీ. శ. ౧౩౦ మొదలు క్రీ. శ. ౧౦౭౬ వఱకు.

ఇప్పటి నైజాము రాష్ట్రములో ఓరంగ లను పేరిటం బరఁగుచుండు ఓరుఁగంటికి సామీప్యమున నున్న హనుమకొండయే అనుమకొండ యని పూర్వకాలంబునఁ బేర్కొనంబడి ప్రసిద్ధచారిత్రము కలిగియున్నది. త్రిలింగ దేశ మను నామాంతరముగల యాంధ్రదేశమునకు నేకశిలానగరం బనియెడు నోరుఁగల్లు రాజధానిగ నుండుటకుఁ బూర్వ మొకప్పు డీయనుమకొండ రాజధానిగ నుండెను. క్రీస్తుశకారంభమున నీభాగ మాంధ్రసామ్రాజ్యమునఁ జేరియుండి శాతవాహనవంశజు లయిన యాంధ్రచక్రవర్తులచే మూఁడుశతాబ్ద మధ్యమువఱకును బరిపాలింపఁబడియెను. ఆశాతవాహనచక్రవర్తులయొక్క చరిత్ర మాంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగంబున సవిస్తరముగాఁ దెలుపంబడియున్నది. క్రీస్తుశకము ౧౩౦ దవసంవత్సరము మొదలుకొని పదునొకండ శతాబ్దాంతమువఱకు నీయనుమకొండరాజ్యముయొక్క చరిత్రము విశ్వసింపఁ దగని గాథలతోఁ గూడుకొని యున్నది. ఆంధ్రచక్రవర్తులలోఁ గడపటివాఁ డగు మూఁడవపులమావి క్రీస్తుశకము మూఁడవశతాబ్దప్రారంభమున నీదేశమును బరిపాలించుచుండెను. ఆతనికాలంబుననే యనేకశతాబ్దములనుండి వర్ధిల్లుచుండిన యాంధ్రసామ్రాజ్యము విచ్ఛిన్నమై అనేకభాగములుగ నేర్పడినప్పుడు పశ్చిమభాగములు రాష్ట్రకూటులకును కదంబులకును, ఉత్తరభాగము లాభీరులకును కాలచుర్యులకును, ప్రాగ్దక్షిణభాగములు పల్లవులకును వశంబులై వేర్వేఱు రాజ్యములుగఁ బరిపాలింపఁబడుచు వచ్చినవి. కృష్ణామండలములోని బేతవోలు (జగ్గయపేట) స్తూపమునందలి యొకశాసనములో "ప్రసిద్ధికెక్కిన యిక్ష్వాకు వీరుఁడును మాధారయొక్క పుత్త్రుఁడు నగు శ్రీ వీరపురుషదత్తునియొక్క ౨౧

టవ పరిపాలన సంవత్సరమున వర్ష ఋతువులోని యెనిమిదవపక్షమున దశమి నాఁడు మహాకాండూరు గ్రామనివాసియును కమ్మకరాఠవిషయమున నడతూరు గ్రామవాసి యగు నాగచంద్రునియొక్క కుమారుఁడును, ఆవేశనియు నగు సిద్ధార్థుఁడు తనతల్లి నాగలానితోడను, తనభార్య సముద్రాణితోడను, కుమారుఁడు మూలశ్రీతోడను, కుమారిక నాగబంధునికతోడను, సోదరుఁడు బుద్ధనికునితోడను, వానిభార్యతోడను, సిద్ధార్థినియొక్క కొమారితతోడను, వేలగిరి గ్రామమునం దుండిన రక్తబంధువులతోడను, మిత్త్రులతోడను, గలిసి బుద్ధుని చైత్యముయొక్క ప్రాగ్ద్వారము సామీప్యమున ప్రాణికోటియొక్క క్షేమము నిమిత్తము ఆయక స్తంభముల నైదింటిని నియమించి దానముచేసె" నని చెప్పఁబడి యున్నది.[1] ఈశాసనమునందుఁ బేర్కొనంబడిన యిక్ష్వాకువీరుఁడైన శ్రీపురుషదత్తుఁడు ఆంధ్రచక్రవర్తి యైనమూఁడవపులమావి యనంతర మీదేశమాక్రమించుకొని పరిపాలించిన పల్లవరాజని యూహింపవచ్చును.

అనుమకొండ నామోత్పత్తివివరణము.

ప్రాచీనకాలంబున శ్రీశైలప్రాంతారణ్యప్రదేశంబుల మహాశూరుఁడై స్వేచ్ఛావిహారము సలుపుచుండిన కిరాతుఁ డొకండు తన యనుచరులతోఁ గూడి యచటికి నిరువదియోజనములదూరమునఁ గృష్ణాగోదావరీమధ్యప్రదేశమున హిడింబాశ్రమం బని ప్రఖ్యాతిఁగాంచిన ముదిగొండకు నీశానభాగమునఁ గ్రోశత్రయదూరంబున నుండెడి హనుమాద్రికడకు నేతెంచి యచట నొకగ్రామమును నిర్మించి నివసించుచుండెను. అటుపిమ్మట హనుమాద్రిపై నొకదుర్గమును నిర్మాణముచేసి గ్రామమును విస్తరింపఁజేసి 'ఎఱుకుదేవరాజు' అనుపేరితోఁ బ్రజాపాలనము సేయుచుండెను. అతనికి 'అనుముఁడు, కొండఁడు,' అను నిరువురు కొడుకులు జనించిరి. ఆయిరువురపేరిట నారాజధానీనగరమునకు 'అనుమకొండ' అను నభిధానము గలిగినది. అనుమకొండకు దక్షిణమున నాలుగుపర్వులదూరమున కొండఁడు తనపేరిటఁ గొండపర్తి యనుగ్రామమును గట్టించెనఁట! ఎఱుకుదేవరాజు పిమ్మట వానికొడుకు లిరువురును, తరువాత

1. Burgess Amaravaty & Jaggayyapeta Stupas P. 11.

‘నాగఁడు, గాఙ్గేయుఁడు’ ననువార లిరువురు నాదేశమును ౧౦౭౬ సంవత్సరములు పరిపాలనము చేసిరని స్థానికచరిత్రమునఁ జెప్పఁబడినది. ఈ కిరాతకుల పరిపాలనకాలముననే జైను లనేకు లిచ్చటికివచ్చి నివాసములు కుదుర్చుకొనిరి. పద్మాక్షీదేవియాలయమున్న కొండపై జైనశిలావిగ్రహముల నెలకొల్పిరి. సిద్ధులకుఁ పార్వతీపరమేశ్వరులు ప్రత్యక్షమైనస్థలము గనుక సిద్ధాశ్రమం బని ప్రసిద్ధిగాంచిన యాశైవక్షేత్రమును జైనక్షేత్రముగ మార్చిరని చెప్పఁబడినదిగాని, దీనిని విశ్వసింపరాదు. మొట్టమొదట నీప్రదేశము జైనక్షేత్రముగనే యుండి తరువాత శైవక్షేత్రముగ మార్పఁబడినటులఁ గాకతిప్రోలరాజశాసనముంబట్టి దెలియుచున్నది.[1]

సోమదేవరాజు.

ఈకిరాతకులకుఁ బిమ్మటను చంద్రవంశపు రాజు లీయనుమకొండ రాజ్యమును బరిపాలించినటులఁ జెప్పఁబడినది. చంద్రవంశమునఁ బాండవులు జనించిరి. వారివంశమున జనమేజయుఁడు జనించెను. అతనివంశమున విజయార్కుఁడు, సోమేంద్రుఁడు ననునిరువురు భూపాలురు పుట్టిరి. వారిలో విజయార్కునకు విష్ణువర్ధనుఁడును, సోమేంద్రునకు ఉత్తుంగభుజుఁడును జనియించిరి. వీర లుభయులును దేశమును విభాగించుకొని పరిపాలించిరి. విష్ణువర్ధనుఁడు గోదావరికి దక్షిణమున నున్న ధర్మపురిని రాజధానిగఁ జేసికొని యనేకరాజులను జయించి రాజరాజబిరుదునుబడసి కీర్తిప్రతిష్ఠలను గాంచెను. విష్ణువర్ధనునకు నందుఁ డనుకుమారుఁడు పుట్టి నందగిరి యను దుర్గము నొకదాని నిర్మించి దానిని రాజధానిగఁ జేసికొని భూపరిపాలనము చేసెను. వీనికి సూరయాదిత్యుఁడు ప్రధానిగానుండి రాజనీతులను దెలుపుచుండెను. నందుని భార్య భామవతీదేవి. ఇతఁడు రాజ్యభార మంతయును మంత్రివరునకు నొప్పగించి శ్రీశైలక్షేత్రమునకుఁబోయి శ్రీమల్లికార్జునదేవుని సేవించి సిద్ధోపదేశమును బొంది యొకబిలములోఁ బ్రవేశించెను. అచ్చట తపస్సుచేయుచుండిన యొక యోగిని వాని ధైర్యసాహసములకు మెచ్చి వానికి ఖడ్గఖేటక

1. Epigraphia Indica. Vol. IX. Page 256.

ములను యోగమార్గములను బ్రసాదించెనఁట! అంతట నందుఁడు యోగమా
ర్గములచే జనార్దనస్వామిని సందర్శింపఁ గలిగెనఁట! ఆస్వామి నందునిఁ
బోనీక నిలిపి నృసింహస్వరూపంబు దాల్చి ప్రత్యక్షం బైనంత నందుఁడును
బెక్కు చెదరక నిలిచియుండ స్వామి సంతోషించి శస్త్రములొసంగి పొమ్మ
నఁగా సెలవుగైకొని యతండు కాంచీపురమున కేఁగి చోళేంద్రుని కొమార్తను
వివాహముచేసికొని యటనుండి రామేశ్వరమున కేఁగి ధనుష్కోటిలో స్నాన
ముచేసి నందపురమునకు విచ్చేసి యథావిధిగా జనమనోరంజకం బగునటుల
రాజ్యపరిపాలనము సేయుచుండెనఁట! ఈనందమహారాజునకు విజయ
పాలుఁ డను రాజు జనియించెనఁట! విజయపాలునకు యశస్కాముం డయిన
సోమదేవుఁడు పుట్టెను. ఇతఁడు శత్రుజనభయంకరుఁడై పరాక్రమవంతుఁడై
దేవబ్రాహ్మణభక్తిపరుఁడై కంధార మను పట్టణమును రాజధానిగఁ జేసికొని
బ్రాహ్మణుల కనేకాగ్రహారములొసంగి ప్రఖ్యాతుఁ డయ్యెను. ఇంతియగాక
మంత్రికూటము, భద్రాచలము, మొదలగు ప్రదేశములలో అసంఖ్యాకము
లయిన యావులమందలను జేర్చి వానిపోషకత్వమునకై అధికారులను గొందఱ
ను నియమించి విశేష భక్తిశ్రద్ధలతోఁ బోషించుచుండెను.

కటకరాజు దండెత్తివచ్చుట.

ఈ సోమదేవభూపాలుని వైభవము నంతయుఁ జారులవలన విని కటక
పురాధీశ్వరుం డయిన బల్లహుఁడు వాని యైశ్వర్యమును జూఱఁ గొనవలయు
నని బహుళసైన్యసమేతుఁడై కంధారముపై దండెత్తివచ్చి గోదావరీప్రాంత
ప్రదేశంబున సోమదేవుని పశుగణంబులం బొదివి గోపాలుర నదలించి మంద
లను దోలుకొనిపోవు సమయంబున గోసంరక్షణార్థము నిలుపఁబడిన వీరభట
వర్గమునకును బల్లహుని సైన్యములకును ఘోరయుద్ధము జరిగెను. ఆయుద్ధ
మున సోమదేవుని సైన్యంబున హతశేషులు కంధారంబునకుం జని "ఓ రాజ
దేవేంద్రా! కటకపురాధీశ్వరుం డయిన బల్లహుని సైన్యంబులు ధరణీ
చక్రము సంచరించునట్లుగా సముద్రాంతంబులై గ్రక్కున నేతెంచి మన

తురగగణంబుల ముట్టికొని రథికభటవర్గమును నుగ్గాడి పోవుచున్నవి." అని బల్లహుని దుర్నయమును గూర్చి మొఱ్ఱవెట్టుకొనఁగా నతఁడు కోపోద్దీపితుఁడై సైన్యంబులం గూర్చుకొని సమరోన్ముఖుఁడై కటకపురీమార్గముంబట్టి కొనిపోయి శత్రుపురదుర్గమును ముట్టడించి బల్లహునితో నాలు నెలల వఱకుఁ బోరాడుచునే యుండెను. తుదకు సోమదేవుని సైన్యంబులు శత్రుశరపరంపరల ముంగట నిలువంజాలక పలాయనము లగుడు బల్లహుని సైన్యంబులు దుర్గమును విడిచి వానిని దఱిమి కొట్టెను. ఇట్లెడతెగక కొంతకాలము వఱకు సోమదేవుఁడును బల్లహుఁడును బోరాడుచుండ నొకప్పుడు బల్లహుఁడును, మఱి యొకప్పుడు సోమదేవుఁడును విజయము గాంచుచుండిరి. కడపట బల్లహునితోఁ బోరాడుటను విడిచిపెట్టి సోమదేవరాజు కందారంబునుండి వెడలక యుండెను. ఒకనాఁడు సోమదేవరాజు తనశత్రువయిన బల్లహుఁడు ప్రబలుఁడై యుండుటయుఁ, దనకుఁ బురుషసంతానము లేకుండుటయుఁ దలపోసి అమాత్యపురోహితబంధువర్గమును రావించి తనదుఃఖమునకుఁ గారణమును దెలిపి సంతానము గలుగుమార్గ మెట్లని వారల నడిగెను. అంతటఁ బురోహితులు పుత్త్రికామేష్టియాగము నాచరింపవలయు నని బోధించిరి. పిమ్మట సోమదేవరాజు తనభార్య యయిన సిరియాలదేవి సమ్మతిని గైకొని ద్విజవర్యుల తోడ్పాటుతో యథావిధిగఁ బుత్త్రికామేష్టి యాగమును జేసి భూరి దక్షిణలతోను సంతర్పణములతోను బ్రాహ్మణోత్తములను బూజించెను. మఱికొంతకాలమునకు సిరియాలదేవి గర్భమును దాల్చెను. శత్రుసంహారము కొఱకుఁ బుత్త్రికామేష్టిని యొనరించి సోమదేవుఁడు పుత్త్రినిఁ బడయుచున్నాఁ డని బల్లహుఁడు విని భయకంపితుఁడై రాణితోఁగూడ రాజును బట్టుకొనవలయునని బహుసైన్యములం గూర్చుకొని ప్రస్థానభేరి మ్రోగించి గజఘటహయపదాతివర్గములతో వెడలివచ్చి కందారంబును ముట్టడించెను. మహావీరుఁడైన సోమదేవరాజును వెనుదీయక శత్రువులను మార్కొని యాఱువది దినములు ఘోరమైన యుద్ధమును జేసెను. ఆ యుద్ధమున సోమదేవరాజు వీరస్వర్గమును గాంచెను. ఈదుఃఖకరమైన వృత్తాంతమును సిరియాలదేవి విని

స్వయంభూ దేవుని మంటపము.

క్రీ. శ. ౧౨౭౨-౭౩వ సంవత్సరమున విక్రమసింహపురాధిపతి యైయున్న టులను, అంగపళందవాడులోని భూములను గొన్నిటిని భీమనదేవునకు దానము చేసినటులను, ఈడూరులో వెలసియున్న చోక్కనాథస్వామి యాలయములో శాసనము వ్రాయించెను.

నెల్లూరు నాగరాజులు.

పైని జెప్పిన నాగదేవుఁడు నాగవంశమున జనించిన వాఁడుగఁ గనుపట్టుచున్నాఁడు. ఇతఁ డాంధ్రచక్రవర్తిని యగు రుద్రమదేవికాలము నుండి నెల్లూరుమండలములోని కొంతభాగమునకుఁ బరిపాలకుఁడుగ నియమింపఁబడి యుండెను. చోడచక్రవర్తులకును, కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తులకును సామంతులుగ నుండిన నాగవంశజుల మని చెప్పుకొనిన రాజులు కొందఱు నెల్లూరుమండలమున నప్పుడప్పుడు పరిపాలనము చేయుచువచ్చిరి. రాజరాజదేవచోడచక్రవర్తియొక్క ౧౮వ పాలన సంవత్సరమున నాత్రేయగోత్రజుఁడును, అహిక్షేత్రపురాధీశ్వరుండును, మధ్యదేశాధీశ్వరుండును, ఫణిమండలాధిపతియును, శివపాదశేఖరుం డనుబిరుదాంచితుఁడును, కులోత్తుంగచోడపట్టశేఖరదేవుని కుమారుఁడు నగు సిద్ధరాజుయొక్క దానశాసనము గూడూరుసీమలోని మల్లమనుగ్రామములోని సుబ్రహ్మణ్యేశ్వరుని యాలయములో వ్రాయఁబడియున్నది. మూఁడవకులోత్తుంగచోడచక్రవర్తికి సామంతుఁడుగ నుండి యాయాలయముననే వ్రాయించిన దానశాసనములోఁ దా నాత్రేయగోత్రజుఁడ ననియు, ఫణిమండలాధీశ్వరుఁడ ననియు, అహిక్షేత్రపురాధిపతి ననియు, శివపాదశేఖరుఁడ ననియు, రాజరాజపట్టవట్టియరాజు కొమరుఁడ ననియు, చెప్పుకొన్న పెద్దరాజుకూడ పైనుదాహరించిన సిద్ధరాజువంశములోనివాఁడే యనుట కెంతమాత్రమును సందియము లేదు. ఈ పెద్దరాజుకొడుకు సిద్ధరాజు, తన జ్యేష్ఠసోదరి యగు పచ్చలదేవి మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క భార్య యని గూడూరుసీమలోని రెడ్డిపాలెములో నున్న పాండురంగస్వామి యాలయములోఁ దాను వ్రాయించిన దానశాసనమునఁ జెప్పికొనియున్నాఁడు. ఈ సిద్ధరాజుయొక్క భార్య ఒరయూరుచోడుఁ డనుశూరశ్వారు కత్తిదేవరాజు

శోకసంతప్త చిత్తయై ధన కనక వస్తు వాహనాదుల నన్నిటిని విప్రవరులకు దానము చేసి శాత్రవు లంతఃపురము నాక్రమించుకొనకముందే కోటవిడిచి యనుమకొండకుఁ బోయి యెఱుకదేవరాజు వంశమున జనించిన మఱియొక యెఱుకదేవరాజును శరణు చొచ్చెను. ఇచ్చట కందారంబున సోమదేవుని సైన్యము నెల రోజులు బల్లహునితోఁ బోరాడి హతమై పోవ నాతఁడు కందారము నాక్రమించుకొనెను. బల్లహుఁడు బలవంతుఁడు గనుక బలవంతునితో విరోధమువలనఁ దనకు హాని సంభవించు నని సిరియాలదేవిని తన పట్టణమును విడిచి పొమ్మని యెఱుకదేవరాజు చెప్పినందున నక్కడ సిరియాలదేవి మిగుల దుఃఖించుచు నేమి గతి యని విచారించుచు బ్రాహ్మణోత్తముఁడును, షట్కర్మ నిరతుఁడును, దయా దాక్షిణ్యశీలుఁడు నైన మాధవశర్మ కడకుం బోయి రక్షింపు మని యతని పాదములపైఁ బడియెను. ఆబ్రాహ్మణోత్తముఁ డామెను లేవనెత్తి యామెవలన వృత్తాంతమును విని జాలినొంది 'ఓసాధ్వీ! నీకు భయం బావంతయును లేదు. సిద్ధేశ్వరుండు నిన్ను రక్షించును గాక! మద్గృహంబున నివసించి యుండుము.' అని అభయహస్త మొసంగెను. అంతట సిరియాలదేవి ప్రచ్ఛన్న వేషముతో మాధవశర్మ యింట సురక్షితముగా నుండెను. మాధవశర్మ చేసిన కార్యమునకు బ్రాహ్మణు లందఱును సంతోషించి యాతని కనుకూలురై యీవృత్తాంతము నంతయు నితరు లెఱుంగ రాకుండఁ బరమగోప్యముగా నుంచిరి. అట కందారంబున నున్న సామంతు లందఱును బల్లహునితోఁ బోరాడఁజాలక పట్టణమును విడిచి విదేశగతులైరి. కటకవల్లభుఁడు తన పంతింబు సాగె నని విజృంభించి దయాధర్మ శూన్యుఁడై కోటలుద్రవ్వి కవాటములు విఱిచి మేడలుగూల్చి యంతఃపురమును నేల మట్టముగావించి సిరియాలదేవికై యిల్లిల్లు వెదకి సందుగొందులఁ బరికించి యెందునుంగానకఁ బరితపించుచు జాడలు దీయఁగా నామె యనుమకొండకుఁ బాఱిపోవుట దెలియవచ్చెను. అంతట నతఁడు మంత్రిసేనాసమేతుఁడై పోయి అనుమకొండను ముట్టడించెను. ఎఱుకదేవరాజు తనపట్టణమును సంరక్షింపఁ దనసేనాధిపతుల నియోగించి మంత్రివర్గముతోడ నాలోచించుచుండెను.

బల్లహుని రాయబారులు వచ్చి "నీకు బలవద్విరోధంబు క్షేమకరంబు గాదు; సిరియాలదేవి నొసంగి నీపట్టణమును గాపాడుకొమ్ము." అని తెలియం జెప్పిరి. అందునకు కొఱుకుదేవరాజు వారలతో నిట్లనియె. "అయ్యా! మాకు బలవద్విరోధంబుతోం బనిలేదు. సిరియాలదేవి యీపట్టణమున నున్నదని మీకు నమ్మిక యున్నయెడల మీరు స్వేచ్ఛగా వచ్చి యిల్లిల్లు వెదకి తెలిసికొనవచ్చును; మా యభ్యంతర మెంతమాత్రమును లేదుగాని, మీరు మాత్రము నిరాయుధులై పట్టణమును బ్రవేశింపవలయునే గాని యాయుధపాణులై రారాదు; మీ రాకపోకల కెవ్వరు నడ్డము రారు; మఱియు సిరియాలదేవి గాన్పించినయెడల మీరు గొనిపోవుటకు మే మడ్డుపడువారము గాము" అని విస్పష్టముగాం దెలుప, వారలు పోయి యీవృత్తాంతమును బల్లహునికి నివేదింపంగా నతండు విస్మితుండై వర్ణాశ్రమవిధంబునకు భంగము కలుగకుండం జాతుర్వర్ణ్యము వారిని వెదకం బంపెను. సిరియాలదేవినిం గనుంగొని తెచ్చినవారికి గొప్ప బహుమానము లిచ్చెద నని వాగ్దానము చేసెను. వార లెల్లరును బోయి వేయికన్నులతోడం బట్టణమంతయుం బరిశోధించి చూచిరి గాని యెక్కడను వారలకు సిరియాలదేవి గానిపింపదయ్యెను. అప్పు డొకధూర్త బ్రాహ్మణుండు రాజువలనం దనకు విశేష బహుమానములు లభించు నని మిక్కిలి శ్రద్ధవహించి యేడవనాండు మాధవశర్మ గృహంబుం బ్రవేశించి ప్రచ్ఛన్నవేషముతో నున్న సిరియాలదేవినిగాంచి యామె సుందరాకారమును బట్టి రాజపత్ని యని భావించి యీమెయే సిరియాలదేవి యని మాధవశర్మతోం జెప్పంగా నతండు "సరి సరి, యీమె నాపుత్త్రిక; నా యల్లుండు కాశికిం బోవుచు నీమె నిచ్చట నుంచిపోయెను" అని యెంత చెప్పినను నాతండు వినక తనవారినిం దోడ్కొని యామెను బట్టుకొని యొఱుకు దేవరాజు కడకుం గొనిపోయెను. అంతటం బట్టణములోని బ్రాహ్మణు లందఱేకమై "అకార్యా? ఇది ఏమి యాగడము? రాజపత్ని యని చెప్పి బ్రాహ్మణకాంత నెత్తికొనిపోవుటకంటెం బాపకృత్యంబు వేఱొండు గలదే? లోకములో సౌందర్యంబు క్షత్త్రియకాంతలకే గాని పెఱవారికి లేదా?

ఈసుందరి మాపుత్త్రిక యగుటచే నీమెం గొనిపోవువారికి దుర్గతులు గల్గుట సత్యము" అని గొల్లున గోలపెట్టిరి. అంతట నెలుకుదేవరాజా బ్రాహ్మణులం గని యిట్లనియెను. "బ్రాహ్మణులారా! ఈమె క్షత్త్రియకాంత యని వారు చెప్పుచున్నారు; ఈమె యంగ సౌష్ఠవమును గాంచినప్పుడు నాకుఁ గూడ నట్లే తోఁచుచున్నది" అని చెప్పఁగా వారలు రోషమును జెంది యీమెను గొనిపోయినయెడల మేమందఱమును పుత్త్రపుత్త్రికళత్ర బంధువర్గముతోడ ననలప్రవేశమును గాంచి ముక్తిఁ జెందెదము. మాకీర్తి త్రైలోక్యంబునందును వ్యాపించును. ఈబ్రహ్మహత్యల పాపమును మూటకట్టుకొనుటకై బల్లహుఁడు వచ్చినవాఁడు గనుక నతని వంశంబును సామ్రాజ్యంబును గూలిపోవు నని శపింప నుద్యుక్తులు కాఁగా బల్లహుని మంత్రి విని గడగడ వడంకుచు వచ్చి వారలతో నిట్లనియె. "ఆర్యా! బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులారా! ఇది యేమి సాహసము? మీ రిట్టి హీనరీతిని వర్తింతురు గాక; ఈమాధవశర్మ మహామాధ్యుఁడు; ఇతని వంటివా రీధాత్రిలోఁ గానరారు; మేము వ్యర్థముగా నీమె రాజపత్ని యని రచ్చచేసినమాట వాస్తవము; ఇప్పుడు మీపంతము చెల్లెను. మీరు సంతోషముతో నుండవలసినది; అయిన నొక్క పరీక్ష చేయవలసియున్నది; మీరు సిద్ధేశ్వరుని సమ్ముఖమునకుఁ బోయి యచట నామె చేతియన్నమును భుజింపవలయును; ఆమె యెవ్వరైనను జంపు నుద్దేశ్యము మాకు లేదు; ఆమె మాధవశర్మ కొమార్తె యైన మాకు చింతయే లేదు. ఒకవేళ నామె రాజపత్నియే యైన యెడల నామె గర్భమున నున్న శిశువును రక్షించి కందారంబునకుఁ బట్టాభిషేకము గావింతుము. మీకెల్లరకు నగ్రహారము లిప్పింతుము" అని చెప్పినంతట విప్రవరులు తమకు ధన కనక వస్తు వాహనాదులతో నిమిత్తము లేదనియును, బల్లహునిమంత్రి కోరినప్రకారము సిద్ధేశ్వరుని సమ్ముఖంబున తమకొమార్త వడ్డించిన యన్నమును భుజించుటకుఁ దమ కేయభ్యంతరమును లేదనియును, గర్భిణిచేతి యన్నమును భుజింపరా దని శాస్త్రము చెప్పుచున్నది గనుక నట్లు బ్రాహ్మణు లాచరింపరాదనియును జెప్పి యతని నొప్పించి తుదకు వారు సిద్ధేశ్వరుని ముంగటఁ గటిక

వల్లభుఁడు చూచుచుండఁగా సిరియాలదేవిచే ఘృతమును లవణమును గ్రహించి భుజియించిరి. అందునకు కటకరాజు సంతసించి సిరియాలదేవిని బ్రాహ్మణులకు విడిచిపెట్టి నిజసైన్యంబులతోఁ గంగారంబునుండి వెలువడి స్వదేశమునకుఁ బోయెను.

మాధవ వర్మ.

ఇక్కడ అనుమకొండలో నొక్కనాఁడు సిరియాలదేవి యొక శుభ ముహూర్తమున నొక పురుషశిశువును బ్రసవించెను. అప్పుడు దైవజ్ఞశిఖామణు లయిన బ్రాహ్మణోత్తములు పెక్కండ్రు మాధవశర్మగృహంబున కేతెంచి ముహూర్తమును బరీక్షించి గ్రహస్థితులం బరికించి జాతకమును వ్రాసి యీ పురుషశిశువు సర్వంసహాచక్రంబు నిర్వక్రలీలఁ బరిపాలించు రాజశ్రేష్ఠుం డగు నని మాధవశర్మతోఁ బలుక నతండు నట్లాశీర్వదించెను. పిమ్మట మాధవశర్మ యాశిశువునకు జాతకర్మసంస్కారంబు నాచరించెను. ఆచిన్నవానికిఁ దండ్రియు, గురువును, దైవమును మాధవశర్మయే గనుక నతనినామమే తన తనయునకును బెట్టవలసిన దని సిరియాలదేవి కోరినందున నట్లే మాధవవర్మ యని నామకరణము చేయఁబడియెను. ఇట్లాచిన్నవాఁడు మాధవశర్మగృహంబున దినక్రమప్రవర్ధమానుఁడై పెరుఁగుచుండఁగా నైదవయేఁట నక్షరాభ్యాసమును విధ్యుక్తముగాఁ గావించిరి. తరువాత నుపనయనాదిసంస్కారములు జరిగినవఁట! మఱియుఁ బెరిఁగి పెద్దవాఁడై సద్గురుముఖంబున బెక్కువిద్యలను గ్రహించి విఖ్యాతుఁ డగుచు వచ్చెను. అతఁడు ప్రతిదినంబును అనుమకొండ పద్మాక్షీదేవియాలయంబునకుం జని మిక్కిలి శ్రద్ధాభక్తులతో నామెను సేవించుచు వరప్రసాదమును బొంది నిర్వక్రపరాక్రముండును నజయ్యుండునై వన్నె కెక్కుచుండెను. అతఁ డొక్కనాఁడు తనతండ్రి కటకరాజుతో జరిగిన యుద్ధమునఁ జంపఁబడియె నని విని క్రుద్ధుఁడై పగసాధింప దీక్షవహించెను. అంతటఁ గ్రమక్రమముగా నీరాజపుత్త్రిని నవమన్మథాకారమును గూర్చియు, వివిధ విద్యాప్రౌఢిని గూర్చియు, పరాక్రమమును గూర్చియు, విచిత్రములయిన కథ

లును పొగ డ్తలును దేశమునందంతట వ్యాపింపఁగా దేశములోని శూరులందఱు వానినికడకేఁగి కటకరాజుతోడి యుద్ధమునకుఁ బురికొల్పి సమరోన్ముఖునిఁ గావించిరి. అప్పుడు మాధవవర్మ తల్లియొక్కయు, మాధవవర్మయొక్కయు, ఇతర బ్రాహ్మణులయొక్కయు ననుజ్ఞంగైకొని బహుసైన్యములం గూర్చుకొని మొట్టమొదట నాపట్టణమేలుచున్నట్టి యెఱుకదేవరాజును మఱియొకప్రదేశమునకుఁ బంపి యనుమకొండను స్వాధీనపఱుచుకొని దోర్దర్పమున నుద్ధవిడి నశ్వములపై దండెత్తిపోయి కటకపురిని ముట్టడించెను. కటకపురాధీశ్వరుండును మేటిపరాక్రమవంతుఁడే గావున జంకులేక ధైర్యసాహసములతో యుద్ధసన్నద్ధుఁడై మాధవవర్మ నెదుర్కొనియెను. మాధవవర్మ కటకదుర్గమును ముప్పదిదినములు ముట్టడించి కోటలనుద్రవ్వి, కవాటంబులను బెఱికి, కుడ్యంబులిడియఁగొట్టి, పట్టణంబుఁజొచ్చి సౌధంబులనుగూల్చి, సకలసైన్యంబును సమయించి, వీరరసంబు పొంపిరివోయి పొరలిపాఱ సంకులసమరంబునఁ జంద్రాయుధముచేఁ గటకవల్లభుని తలఁద్రుంచి, పట్టణంబంతయు వశముచేసి కొని, కటకపురాధీశ్వరుని కుమారునకుఁ బట్టముగట్టి, హతశేషమయిన సైన్యముతో ననుమకొండకు మహావైభవముతో విచ్చేసి, తల్లికిని మాధవవర్మకును నమస్కరించి, యాశీర్వాదములను గాంచెను. పిమ్మట మాధవవర్మ దుర్మార్గులను శిక్షించుచు సన్మార్గులను రక్షించుచు బ్రాహ్మణుల కనేకాగ్రహారంబులొసంగి ప్రజానురంజకముగాఁ బరిపాలనము సేయుచుండెను. అతనికి బట్టమహిషియందు బద్మాక్షీదేవి వరప్రసాదంబునఁ గొంతకాలంబునకు సుతుండు కలుగఁగా నా బాలునకుఁ బద్మసేనుం డని నామముంచెను. ఈమాధవవర్మ శాలివాహనశకము ౨౩౦ దవ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౬౦ వది సంవత్సరము లనఁగా శాలివాహనశకము ౩౯౦ దవ సంవత్సరము వఱకును బరిపాలనముచేసె నని స్థానిక చరిత్రమునం జెప్పఁబడినది. పండ్రెండవ శతాబ్దమునందు వేంగీదేశాధీశ్వరునకు సామంతుఁడుగనుండిన మహామండలేశ్వర పల్లకేతభూపాలుఁడు బెజవాడ మల్లేశ్వరస్వామివారి యాలయములో నొకఱాతిపలకమీఁద వ్రాయించిన శాసనములో నుదాహరింపఁబడిన గాథలలో శాలివాహనశకము ౧౧౨౭ వ

సంవత్సరప్రాంతమున నొక మాధవవర్మ యను రాజు కలఁడనియు, అతనికుమారుఁడు చింతగింజల నమ్ముకొని పొట్టపోసికొనెడి యొక స్త్రీయొక్క బిడ్డను సంహరించినందున రాజు విచారించి తనకొడుకుమీఁద నేరము ఋజువైనందున న్యాయపక్షము నేర్పాని కొడుకునకు మరణశిక్ష విధించె ననియు, అందువలన మల్లేశ్వరస్వామి యాతని న్యాయబుద్ధికి సంతోషించి యాతనిపై సువర్ణవర్షమును గురిపించి యాతనిపుత్త్రుని బీదరాలగు నాస్త్రీయొక్క పుత్త్రుని మరల సజీవులను గావించెననియు, మల్లేశ్వరుఁడు మాధవవర్మయొక్క కీర్తిని భూమిపై స్థాపితముచేసె ననియు, నీమొదలుగాఁగలవిషయములు పేర్కొనఁబడినవి.[1] కాఁబట్టి మాధవవర్మఖ్యాతి యప్పటికే ప్రఖ్యాతమై యున్నది. ఈమాధవవర్మచరిత్రమునం గొంతకల్పన ముండినను మాధవవర్మ కల్పితపురుషుఁ డని మాత్రము చెప్ప వలనుగాదు. ఇత్యాది భావిపరిశోధనమునం గాని తేటపడునట్టి విషయములు కావు.

మఱికొందఱు చంద్రవంశపురాజులు.

మాధవవర్మకు పిమ్మట బన్మసేనుఁడు రాజ్యభారమును వహించి శా. శ. ౪౬౪ సంవత్సరముల వఱకు ననఁగా ౨౪ సంవత్సరములును, అటుపిమ్మట వానికొడుకు వెన్నమరాజు శా. శ. ౫౩౨ వఱకు ననఁగా ౨౪ సంవత్సరములును, అనంతరము వానికుమారుఁడు పోరంకి వెన్నమరాజు శా. శ. ౬౧౦ వఱకు ననఁగా ౨౪ సంవత్సరములును, తదనంతరము వానిపుత్త్రుఁడు కొండిగుండమరాజు శా. శ. ౬౩౦ వఱకు ననఁగా ౨౦ సంవత్సరములును, వానివెనుక వానితనయుఁ డెఱుకుదేవరాజు బాలుఁడైనందున వానిపక్షముగా వానితల్లి కుంతలదేవి శా. శ. ౬౪౯ వఱకు ననఁగా ౧౯ సంవత్సరములును, ఆమెతరువాత నెఱుకుదేవరాజు శా. శ. ౬౬౯ వఱకు ననఁగా ౨౦ సంవత్సరములును, ఎఱుకుదేవరాజునకుఁ దరువాత భువనైకమల్లుఁడు శా.శ. ౭౩౫ వఱకు ననఁగా

1. Report on Epigraphy No. 665, Public, 28th July, 1810, Part II, Pages 81- 82, Paras 8 and 9.

౬౮ సంవత్సరములును బరిపాలనముచేసిరని చెప్పఁబడియున్నది. ఈరాజులను గూర్చి విశేషచరిత్రాంశము లేవియు స్థానికచరిత్రమునం జెప్పఁబడి యుండ లేదు. ఈరాజులపరిపాలన సంవత్సరము లంతగా విశ్వసింపఁదగినవి కావు. ఈరాజులు కటకపురాధీశ్వరునితోఁ బోరాడుచుండినటుల స్థానికచరిత్రము నందు వ్రాయఁబడి యున్నది. ఈమహారాజులలో భువనైకమల్లుఁడు ప్రఖ్యాతుఁడుగఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు. ఇతఁడు విజయనగరపురాజయిన నరసింహదేవరాయలతో యుద్ధముచేసినటులఁ జెప్పఁబడియెనుగాని యాకాలమునకు విజయనగరము నిర్మింపఁబడకుండుటయు, నరసింహదేవరాయ లాకాలము వాఁడు గాకుండుటయు వాస్తవములయిన చరిత్రాంశములు గావునఁ బైగాథల లోని విషయముల నెంతమాత్రమును విశ్వసింపరాదు.

నిజమైన చరిత్రము.

క్రీస్తుశకము ౫౩౦ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౦౬౭ వఱకు నిజమైన చరిత్రము వివరముగాఁ దెలియుసాధనములు లేవుగాని కొన్ని శాసనములనుబట్టి యీదేశము ౯ వ శతాబ్దమునఁ బశ్చిమచాళుక్యులకును, తరువాత రాష్ట్రకూటులకును, అటుపిమ్మట మరలఁ బశ్చిమచాళుక్యులకును వశమై పరిపాలింపఁబడియె నని తేటపడుచున్నది. పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తియైన పృథ్వీవల్లభమహారాజు ౭ వశతాబ్దప్రారంభమున నీదేశమును జయించెను. శ్రీపృథ్వీవల్లభమహారాజాధిరాజ పరమేశ్వరపరమభట్టారకపాదపద్మోపజీవి నని చెప్పుకొన్న భీమరాజను నొకరాజుయొక్క యసంపూర్ణశాసన మొకటి దొరుకుచున్నదిగావున మఱికొన్ని శాసనములనుబట్టియు నీదేశమును ౯ వ శతాబ్దమునుండి ౪ వ శతాబ్దమధ్యమువఱకు పశ్చిమచాళుక్యులును, ౧౦ వ శతాబ్దాంతమువఱకు రాష్ట్రకూటులును, తరువాతఁ బదునొకొండవ శతాబ్దమధ్యమువఱకు మరలఁ బశ్చిమచాళుక్యులును, అటుపిమ్మటఁ గాకతీయులు నీదేశమును బరిపాలించినటులఁ జరిత్రమునుబట్టి తెలియుచున్నది.

అయిదవ ప్రకరణము.

కాకతీయాంధ్రులు.

త్రైలింగ్య సామ్రాజ్యనిర్మాణము.

పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులు త్రిలింగదేశముయొక్క పశ్చిమ భాగమును జయించి పరిపాలించుచుండినది మొదలుకొని మాధవవర్మవంశస్థులయిన వారు చాళుక్యచక్రవర్తులకు సామంతమండలేశ్వరులుగ నుండి పరిపాలనము సేయుచుండిరని యూహింపవలయునే గాని వారలు స్వతంత్రపరిపాలనము సేయుచుండిరని యెంతమాత్రమును దలంప నాధారము గానిపింపదు. ఏది యెట్లున్నను పదునొకండవశతాబ్దమునందు త్రిలింగదేశములోని పశ్చిమభాగము పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తుల స్వాధీనమున నుండెననుటకు లేశమాత్రమును సంశయము లేదు. పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యగు త్రిభువనమల్లవిక్రమాదిత్యుఁడు శాలివాహనశకము ౯౯౮ నళ సంవత్సరమం దనఁగా క్రీ. శ. ౧౦౭౬ వ సంవత్సరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడై శా. శ. ౧౦౪౮ పరాభవసంవత్సరము వఱకు ననఁగా క్రీ. శ. ౧౧౨౭ వఱకు అవక్రపరాక్రముఁడై ప్రజాపరిపాలనము చేసెను. ఈ త్రిభువనమల్లవిక్రమాదిత్యుని కర్ణాటభాషాశాసనములు త్రిలింగదేశముయొక్క పశ్చిమభాగమునం దనేకములు గానంబడుచున్నవి. అప్పు డీభాగమంతయు వివిధభాగములుగ నేర్పడి వేర్వేఱు మండలాధిపతులచేఁ బరిపాలనము సేయంబడుచుండెను. ఆమండలాధిపతులలోఁ గాకతీయు లొకరుగా నుండిరి. వీరు మొట్టమొదట వీరులుగా నుండి మహారాజులకడ నధికారపదవులను సంపాదించి మండలాధిపతులై చాళుక్యచక్రవర్తులకు సేనాధిపతులు మంత్రులునై వారలకుఁ గప్పములు చెల్లించుచుఁ గొంతకాలము గడపి క్రమక్రమముగా

కాకతీయప్రతాపరుద్రుఁడు జనించెననియు సత్యదూరముగా వ్రాయంబడినది గాని,* యాది కల్పితగ్రంథముగుటచేత విశ్వసింపఁదగినది కాదు. గణపతిదేవ చక్రవర్తి శాసనములలో సూర్యవంశపురాజులను బేర్కొనుచు వారల వంశమునందు కరికాలచోడుఁడును, వానివంశమునందుఁ గాకతీయులును జనించిరని స్పష్టముగాఁ దెలుపఁబడియుండఁగా క్రమనాయకుల చరిత్రములోని గాథ లెట్లు విశ్వసింపఁదగినవో యెంతమాత్రమును బోధపడకున్నది.

దుర్జయ కులము.

ఆగణపతిదేవరాయని శాసనములయందే సూర్యవంశమున మనువు, అతని వంశమున నిక్ష్వాకువు, అతని వంశమున రఘువు, అతని వంశమున దాశరథి, అతని వంశమునఁ గరికాలచోడుఁడు అతని వంశమున దుర్జయుఁడు, అతని వంశమునఁ ద్రిభువనమల్ల కాకతిబేతరాజును జనించె ననియును; దుర్జయుఁడు కాకతీయులకుఁ బూర్వుఁడనియును జెప్పఁబడియున్నది. కొంతకాలము చాళుక్యచోడచక్రవర్తులకును, మఱికొంతకాలము కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తులకును సామంతమండలేశ్వరులుగ నుండి గుంటూరు, కృష్ణా మండలములలోఁ బరిపాలనము సేయుచుండిన రాజులు కొందఱు తాము దుర్జయవంశస్థుల మని వ్యవహరించిరి. బుద్ధవర్మ సంతతివారైన శూద్రులయిన వెలనాటి చోడులతోఁ సంబంధ బాంధవ్యములు గలిగియుండిన కొండపడమటి బుద్ధరాజు దుర్జయకులస్థుఁడు. కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తికిని విక్రమచోడునకును సామంతుఁడుగనుండిన మహామండలేశ్వర నంబయరాజు దుర్జయకులస్థుఁడు. కాకతీయ చక్రవర్తులకు సామంతులుగనుండి గుడిమెట్ట రాజధానిగా నతవాటిసీమను బరిపాలించిన చాగిపోతరాజు దుర్జయకులస్థుఁడు. మఱియు దుర్జయకులస్థుల మని చెప్పుకొన్నవా రనేకులు గలరు.

కాకతీయులు మొదట రెడ్లు, తరువాత కమ్మవారు.

కాకతీయులు కేవలము బాహుబలమువలన రాజ్యాధిపత్యము వహించి జనరంజకముగాఁ బరిపాలనముచేసి మహారాజు లనిపించుకొన్న రెడ్డి కమ్మ

తెగలోని నామమాత్రక్షత్రియులుగాని క్షత్రియజాత్యుచిత యజ్ఞోపవీతాదిచిహ్నములు ధరియించి వేదాధ్యయన వైదికకర్మాచరణాదు లొనరించువార్యక్షత్రియులుగాఁ గనుపట్టరు. దుర్జయకులస్థులు తాము విష్ణుపాదోద్భవులమనియుఁ జతుర్థాన్వయులమనియుఁ దమ తమ శాసనములయందు స్పష్టముగఁ జెప్పుకొనియున్నారు. కాకతీయులును దుర్జయవంశజు లని గణపతిదేవచక్రవర్తికాలము నాఁటి శాసనములందు జెప్పఁబడియుండుటం జేసి వీరును విష్ణుపాదోద్భవులనియుఁ జతుర్థాన్వయులనియు నూహింపవలసివచ్చుచున్నది. ఈయూహను బలపఱచునట్టి సహేతుకములైన ప్రబలప్రమాణము లనేకములు చూపట్టుచున్నవి. విష్ణుపాదసంభవుల మనియును జతుర్థాన్వయులమనియును జెప్పుకొన్న కమ్మనాటిరాజుల (కమ్మవారి)తో సంబంధబాంధవ్యములు నెఱపియుండిరి. కాకతీయమహాదేవరాజు పుత్రికయు, గణపతిదేవచక్రవర్తి తోఁబుట్టువు నగు మేళాంబిక యను మైలమ్మను, చతుర్థవంశసంజాతుఁడును నతవాటివిషయాధీశ్వరుండు నగు బుద్ధరాజుకొడుకు శ్రీమన్మహామండలేశ్వర రుద్రదేవరాజున కిచ్చి వివాహము చేయఁబడియెను.[1] ఈమహామండలేశ్వర రుద్రదేవరాజుకొమార్త యగు బయ్యమాంబ యను బయ్యలమహాదేవిని చతుర్థవంశసంభూతుఁడును, ధనంజయగోత్రుఁడును, శ్రీధాన్యవతీపురాధీశ్వరుండును, రెండవ భీమరాజుపుత్త్రుఁడును మహామండలేశ్వరుఁడు నగు కేతరాజున కిచ్చి వివాహము చేయఁబడియెను.[2] మఱియు నీకేతరాజుతల్లి యైన సబ్బమదేవి చతుర్థాన్వయసంభవుఁ డయిన వెలనాటి వీరరాజేంద్రచోడరాజపుత్రికయు, మూఁడవగొంకరాజునకుఁ దోఁబుట్టువు నై యుండెను.[3] ఈసబ్బమదేవితండ్రి యైన వెలనాటివీరరాజేంద్రచోడమహారాజు బుద్ధవర్మవంశోద్ధారకుఁడును, దుర్జయకులాభరణుఁడును, చతుర్థాన్వయసంజాతుఁడు నగు కొండ

---

1. The Annual Report on Epigraphy for 1905, No. 204; Epigraphica Indica Vol. VI. p. 159, line 8.
2. Ibid, Inscription of Bayyamamba.
3. Ibid, Vol. III, page 148.

కడమటిబుద్ధరాజు తోఁబుట్టువయిన యాకాంబికను వివాహ మయ్యెను. ఈ యాకాంబిక పుత్త్రుఁ డగు వెలనాటికులోత్తుంగచోడగాంగేయగొంకరాజు పైఁజెప్పిన బుద్ధరాజువంశమున జనించిన జయాంబికను వివాహ మయ్యెను.[1] శ్రీమన్మహామండలేశ్వరకాకతీయగణపతిదేవచక్రవర్తి తన ద్వితీయపుత్త్రిక యైన గణపాంబను శ్రీధాన్యవతీపురాధీశ్వరుండును ధనంజయగోత్రుఁడును చతుర్థకులజుండును మహామండలేశ్వర కోటకేతరాజు మనుమఁడును మహామండలేశ్వర రుద్రరాజుకుమారుండును నైన మహామండలేశ్వర కోటబేతరాజున కిచ్చి మహావైభవముతో వివాహమును జేసెను.[2] కాకతీయు లిట్లు చతుర్థాన్వయసంభవు లయిన కమ్మవారితో సంబంధబాంధవ్యములు నెఱపి యుండుటచేత వీరును చతుర్థాన్వయసంభవులే యని నిశ్చయింపక తప్పదు. మఱియును ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తికొడుకులలో నొక్కఁడు క్రీ. శ. ౧౩౧౩వ సంవత్సరమునఁ గడపమండలములోని చెన్నూరిగ్రామమునకు దక్షిణపాదు నాగనాథుని దేవాలయముకడ వ్రాయించిన యొకదానశాసనములో నతని నామమునకు "రెడ్డి" యనుపదము చేర్పఁబడియుండుటచేత వీరు మొట్టమొదట రెడ్డితెగలోనివారుగానే యుండి కమ్మవారితో సంబంధములుచేసి కమ్మవారయి రని యూహింపవలసివచ్చుచున్నది. ఇప్పటివలెఁగాక యాకాలమునందు శూద్రులలో భేదము లంతగాఁ బాటింపఁబడకుండెను గాని కాకతీయులపరిపాలనమునందును తరువాతను నీభేదము లభివృద్ధి నొందుట యేగాక కాకతీయసామ్రాజ్య మస్తమించుటకుఁ గారణములుగూడ నయ్యెను. ఈ విషయము లన్నియు సవిస్తరముగ రాఁబోవు ప్రకరణములలో వివరింపఁబడును.

త్రిభువనమల్ల కాకతి బేతరాజు.

కాకతీయులు సూర్యవంశపురాజు లని యొక్క గణపతిదేవచక్రవర్తి శాసనములయందుమాత్రము పేర్కొనంబడియెను గాని యంతకుఁ బూర్వము

1. No. 26 T.Sandavolu Inscription of Buddharaja.
2. Epigraphia Indica Vol. III, page 94.

ఏ శాసనమునందును గాకతీయులు తాము సూర్యవంశజులమనికాని చంద్రవంశజులమనికాని వ్రాసికొని యుండలేదు. ఇంతియగాక గణపతిదేవునికిఁ బూర్వపు శాసనములలో దుర్జయుఁడు వారి పూర్వులలోనివాఁడుగాఁ జెప్పఁబడియుండలేదు. మఱియును గణపతిదేవరాయనికాలము నాఁటి పాఖాలశాసనములోఁ గలికాలచోడుఁ డీకాకతీయులకుఁ బూర్వుఁడని చెప్పఁబడినదిగాని యీశాసనము కేవలము గణపతిదేవునిశాసనముగాక యతనిసేనాధిపతి యగు బయ్యననాయకునిపుత్త్రుఁ డగు జగదాళముమ్మడినాయకునిశాసన మగుటవలన నందలి సంబంధము లంతగాఁ బాటింపఁబడఁదగినవి కావు. కాకతీయగణపతిరాజు చక్రవర్తిపదమును వహించినతరువాత నాతని ఘనత నిరూపించుటకై యతఁడు సూర్యవంశజుం డని కల్పింపఁబడి శ్లాఘింపఁబడినది. విద్యానాథమహాకవి తన ప్రతాపరుద్రీయమునఁ గాకతీయులను సూర్యవంశపురాజులనికాని చంద్రవంశపురాజులనికాని వర్ణింపక రెంటి నతిశయించినవారని వర్ణించుటయు, తనది సూర్యవంశ మని చెప్పుకొనిన గణపతిచక్రవర్తి చతుర్థాన్వయులతోడ సంబంధము చేసియుండుటయు, నైవర్ణనలన్నియు నతిశయోక్తులని వేనోళ్లఁ జాటుచున్నవి. కాకతీయులచరిత్రమునందు మొట్టమొదటఁ బేర్కొనఁబడఁదగినవాఁడు త్రిభువనమల్లకాకతిబేతరాజు. గుంటూరుమండలములోని చేబ్రోలు శాసనమునం దొకదానిలో బేతరాజు దుర్జయుని తరువాతఁ బేర్కొనఁబడియెను. నైజాము రాష్ట్రములోని పాఖాలశాసనములో దుర్జయుఁడు ప్రోలరాజుతండ్రి యని వ్రాయఁబడినది. కాకతీయవంశవృత్తమందలి చిక్కును విడఁదీయుట కొకసాధనము గలదు. కాకతీయగణపతిదేవునియొక్క గుంటూరు మండలములోని మోటుపల్లి శాసనములోఁ గాకతీయవంశవృక్ష మీయఁబడినది. అందు సూర్యుఁడు మొదలుకొని గణపతిదేవునివఱకును గల రాజులు పేర్కొనఁబడి దుర్జయునకును త్రిభువనమల్లబేతరాజునకును నడుమ మొదటి ప్రోలరాజని యొక క్రొత్తశాఖముగూడ నీయఁబడినది. పాఖాలశాసన మునం దీప్రోలరాజు దుర్జయునికొడుకని చెప్పి యతనివంశమున రుద్రదేవుఁడు జనించెనని వక్కాణించుచున్నదిగాని రుద్రదేవుఁడు ప్రోలరాజుకొడు కని మఱియొ

యుండలేదు. చేబ్రోలుశాసనములో దుర్జయుని తరువాత బేతరాజు చేర్కొనఁబడి యుండెను. వీనినన్నిటిని పరిశీలించిచూడఁగా నీక్రిందివిధమునఁ గాకతీయవంశావళిని జేర్కొనవచ్చును. దుర్జయుని తరువాత కాకతీయవంశమునందు మొదటిప్రోలరాజు జనించెను. ఇతఁడు కేసరి యనునొకగొప్పచెఱువును ద్రవ్వించెను. ఇతనికిఁ ద్రిభువనమల్లబేతరాజు జనించెను. త్రిభువనమల్లుఁడనునది బేతరాజునకు బిరుదనామము. ఈబేతరాజు మొదట నాంధ్రదేశమునందొక చిన్నభాగమున కధిపతియై యుండి చాళుక్యాభరణుండును, సత్యాశ్రయకులతిలకుండును, సమస్తభువనాశ్రయ శ్రీపృథ్వీవల్లభ మహారాజాధిరాజ పరమేశ్వరపరమభట్టారక బిరుదాంకితుండును నైన యాఱవవిక్రమాదిత్యచక్రవర్తికి సామంతుఁడై త్రిభువనమల్లదేవుఁడను విక్రమాదిత్యుని బిరుదనామము నేతాను వహించెను. ఈబేతరాజునకు వ్యోజదండాధినాథుఁడు మంత్రిగ నుండెను. ఈదండనాథుని కీమంత్రిపదవి వంశక్రమానుగతముగా లభించినది. ఈమహాప్రధాని తన ప్రభు వయిన మాండలికకాకతిబేతరాజును గొనిపోయి శ్రీత్రిభువనమల్లదేవవిక్రమాదిత్యచక్రవర్తికి మ్రొక్కించి యాచక్రవర్తికి సామంతమండలేశ్వరుఁడుగ నుండి సబ్బిసాయిరమండలమును బరిపాలించునట్లుగ నియోగింపఁజేసెను.[1] అనుమకొండ రాజధానిగంజేసికొని మహామండలేశ్వరకాకతిబేతరాజు వ్యోజదండాధినాథుఁడు మహాప్రధానిగ సబ్బిసాయిరమండలమును బరిపాలనముచేసి ప్రసిద్ధిగాంచెను.

పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యైనయాఱవవిక్రమాదిత్యుఁడు క్రీస్తుశకము ౧౦౭౬ మొదలుకొని ౧౧౨౬ వఱకు రాజ్యభారమును నిర్వహించినవాఁడు గావున నతని సామంతమాండలికుఁ డయిన బేతరాజు పదునొకండవశతాబ్దాంతమునందు నాంధ్రదేశములోని సబ్బిసాయిరమండలమును బరిపాలించెను. ఇతఁడు జైనమతాభిమానియై జైనులను బోషించెను. మఱియు నితఁడు కాకతి

1. క్రీ. శ. ౯౭౧ వ సంవత్సరమునఁ బశ్చిమగాంగుఁ డయిన పాంచాలదేవునిచే బాలింపఁబడిన సెబ్బిమండల మిదిగాదని తోఁచుచున్నది. అది ధార్వాడమండలములోని హుబ్లీతాలూకాలోని చబ్బి యనుగ్రామమునుబట్టి యేర్పడి యుండవచ్చును.

యను జైనదేవతను బూజించుటచే నీతని సంతతివారికెల్లరకును కాకతీయులను పేరు గలిగినది. ఇంతకంటె నీతనిగూర్చి చెప్పఁగలిగినది మఱియేమియును గానరాదు.

మహామండలేశ్వర కాకతి ప్రోలరాజు

మహామండలేశ్వర కాకతి బేతరాజునకుఁ బిమ్మట రాజ్యభారమును వహించినవాఁ డతనికుమారుఁ డైనప్రోలరాజు. ఇతఁడు రాజ్యతంత్రజ్ఞుఁడయిన మహాయోధుఁడు. ఈమహాయోధుఁడు తండ్రిమరణానంతరము రాజ్యభారమును బూని పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యగు నాఱవవిక్రమాదిత్యునికి సామంతమాండలికుఁడై యాతనిమహాప్రధానులలో నొకఁడుగానుండి యాచక్రవర్తి లోకాంతరగతుఁడైన పిమ్మట స్వతంత్రుఁడై త్రైలింగ్యసామ్రాజ్యము నిర్మించుటకై పునాదు లేర్పఱుపఁ బ్రయత్నించుచుండెను. ఇతని శాసన మొకటి యనుమకొండలోని పద్మాక్షీదేవాలయమునఁ గానంబడుచున్నది. ఈశాసనమునుబట్టి శ్రీమన్మహామండలేశ్వర కాకతి ప్రోలరాజుచరిత్రము కొంతవఱకుఁ దెలియుచున్నది. ఈకాకతి ప్రోలరాజుశాసనమునందు మొదట త్రిమూర్తు లయిన బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరులలో నెవ్వరిని స్తుతింపక శ్రీమజ్జినేంద్రుని మాత్రమే స్తుతించియుండుటచేత నితఁడు జైనమతావలంబి యని స్పష్టముగఁ బోధపడుచున్నది. ఇతఁడుమాత్రమే గాక యాప్రోలరాజు మంత్రియైన బేతనప్రెగ్గడయు నతని భార్యయు జైనమతావలంబకులనికూడ తేటపడుచున్నది. ఈబేతనప్రెగ్గడ కాకతిబేతరాజుమంత్రియైన వైజదండాధినాథునకు యాకమాంబికయందు జనించినవాఁడు.

పద్మాక్షీదేవి యాలయము

నైజామురాష్ట్రములోని హనుమకొండకు దక్షిణభాగమునం దున్న యొకచిన్నకొండపైని పద్మాక్షీదేవియాలయము నిర్మింపఁబడినది. ఈకొండప్రక్కను ఈదేవతాలయమున కెదుటను జైనవిగ్రహములు గలవు. ఈయాలయ

---

1. Epigraphia Indica, Vol ix. Page 256. No. 35

స్తంభముమీఁదనే పైని జెప్పఁబడిన ప్రోలరాజుశాసనము గలదు. వీనినన్నిటిని బట్టిచూడ నిది మొదట జైనులచేతనే ప్రతిష్ఠింపఁబడినదిగాఁ దోఁచుచున్నది. ఈయాలయములోఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడిన పద్మాక్షీదేవి జైనపురాణగాథలలోఁ వర్ణింపఁబడిన యిరువదినల్వురు శాసనమహాదేవులలో నొక్కతెయై యుండవలయును. ఇరువదిరెండవతీర్థంకరుని శాసనదేవియైన యంబిక దగ్గఱయొక్క యొకప్రతిరూపమని భావింపఁబడుచున్నది. అట్లే పద్మాక్షి పార్శ్వనాథునియొక్క శాసనదేవిగ నున్నది[1]. కాఁబట్టి ప్రోలరాజుమంత్రి యైన బేతనప్రెగ్గడభార్య యగు మైలమ్మ యనుకొండపైని యాలయమునఁ గన్నడములో "కడలాలయ" మనియెడి యంబికనో పద్మావతినో ప్రతిష్ఠించియుండవచ్చునని యూహింపవచ్చును. తనకు జైనమతమునం దుండెడి ప్రేమచేతను భక్తిచేతను బుణ్యముకొఱకు కొండపైని కడలాలయబస్తిని(వసతిని) బేతనప్రెగ్గడభార్య యగు మైలమ్మ నిర్మించె నని పైశాసనమునందే చెప్పఁబడినది. మైలమ్మ తండ్రి యగు బేతనప్రెగ్గడ తనస్వగ్రామమునందుఁ బదిదేవాలయములను నిర్మించె ననికూడ వ్రాయఁబడినది. ఈమైలమ్మచే నిర్మింపఁబడిన కడలాలయమునకు చాళుక్యవిక్రమసంవత్సరము ౪౨ హేవిలంబిసంవత్సర పుష్యబహుళ ౩౦ సోమవారమున అనఁగా క్రీ. శ. ౧౧౧౭వ సంవత్సరము డిసెంబరు ౨౪గవ తేదిని శ్రీమన్మహామండలేశ్వర కాకతిప్రోలరాజు మైలమ్మపేరిట నామెభర్తయైన బేతనప్రెగ్గడ త్రవ్వించిన చెఱువుక్రిందను బాడుగవపాలము రెండుమత్తరులను ఆచెఱువునకుఁ బడమటిప్రక్కను నల్లరేవడిపొలము నాలుగుమత్తరులను బీటిపొల మాఱుమత్తరులను ధారాపూర్వకముగా దానముచేసి పైశాసనమును వ్రాయించెను. మఱియు నీశాసనమునందే శ్రీమన్మహామండలేశ్వర మేళరాజు కూచికెఱె చెఱువుకట్టుక్రింద నొక మత్తరు బాడువపొలమును దానికి సామీప్యమునఁ బదిమత్తరుల సామాన్యభూమిని దానముచేసినటుల వ్రాయఁబడినది. ఈమండలేశ్వరుఁ డయిన మేళరాజు మాధవవర్మవంశమున

1. Dr. Burgess Archeological Survey of Western India Vol. V. Page 45 F and Page 46, note 2.

జనించినవాఁడని వ్రాయఁబడినది. మాధవవర్మ గాథ పంద్రెండవశతాబ్దప్రారంభమునకే ప్రచారమునం దుండెనని యీశాసనముంబట్టి తెలియుచున్నది. ఇట్లు భూదానములనుబొందిన యీజైనాలయమును అనుమకొండబ్రాహ్మణులు స్వాధీనముచేసికొని దుర్గయొక్క నామాంతర మని పద్మాక్షీదేవి యను పేరితో నర్చనాదికమును జరుపుచున్నారు. ఈయాలయము జైనులనుండి బ్రాహ్మణులస్వాధీన మెప్పుడయ్యెనో తెలియరాదు. ఇయ్యది మొదటి ప్రతాపరుద్రునికాలమునందో గణపతిదేవచక్రవర్తికాలమునందో బ్రాహ్మణుల యధీనమై యుండును. ఈశాసనమునుబట్టి యీపద్మాక్షీయాలయము మాధవవర్మకాలమునుండియు శైవబ్రాహ్మణుల యధీనమునం దుండెనని గాని, ఈపద్మాక్షీదేవి వరప్రసాదముననే సోమదేవరాజు మాధవవర్మ మొదలు గాఁగల చంద్రవంశపు రాజులు పరరాజులను జయించి రాజ్యమేలినారని గాని విశ్వసింపరాదు.

ప్రోలరాజు తైలపదేవుని బంధించి విడుచుట.

కాకతిప్రోలరాజు పుత్త్రుఁడైన మొదటి ప్రతాపరుద్రుని యనుమకొండశాసనములో చాళుక్యచూడామణి యైన తైలపదేవునితో యుద్ధముచేసి తుణములో బంధించి భక్తునియందుండెడి యనురాగముచేత విడిచిపుచ్చె నని యీక్రిందిశ్లోకములోఁ జెప్పఁబడినది.

"హస్త్యారోహణకర్కశకర్మతగతిం చాళుక్యచూడామణిం
శశ్వద్యుద్ధనిబద్ధగర్వాగమతిం యుద్ధే బబంధతుణాత్
శ్రీమత్తైలపదేవ మంబుదనిభ స్తంబేరమస్థం తుణాత్
ప్రఖ్యాతోరిపుకంఠఖండనవిధౌ భక్తానురాగా జ్జహౌ."

ఈశ్లోకమునం జేర్కొనంబడిన తైలపదేవుఁడు రాజ్యాధిపత్యమును వహించి కుంతలదేశమును బరిపాలించిన తైలపదేవచక్రవర్తిగారి యాపశ్చిమచాళుక్య కుటుంబమున జనించిన మఱియొక తైలపదేవుఁడై యుండవలయును. ఎందుచేత ననఁ దైలపదేవచక్రవర్తి క్రీ. శ. ౧౧౬౨ వఱకుఁ బరిపాలనము చేసినట్లుగా శాసనాదిదృష్టాంతములు గనంబడుచున్నవి. క్రీ. శ. ౧౧౬౩వ సంవత్సరములో

వ్రాయంబడిన యీ యనుమకొండశాసనములోనే రుద్రదేవునియెడం గల భీతిచేత మరణము నొందె నని చెప్పఁబడియెను. కాఁబట్టి ప్రోలరాజుచే జయింపఁబడినట్టియుఁ రుద్రదేవునిచేఁ జంపఁబడినట్టియుఁ దైలపదేవుఁడు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యైన మూఁడవతైలపదేవుఁడు కాఁడనుట స్పష్టము. ఈ తైలపదేవుఁడు చాళుక్యచక్రవర్తులకు సేనాధిపతియై బనవాసిమండలమున కధిపతి యైన తైలపదేవుఁడై యుండు నని కొందఱు తలంచుచున్నారు గాని పై శ్లోకమునందు తైలపదేవుఁడు చాళుక్యచూడామణి యని పేర్కొనంబడి యుండుటచేతను సేనాపతియైన తైలపదేవుఁడు కదంబరాయఁ డగుటచేతను వారివాద మంతగా విశ్వసింపఁ దగినదిగాఁ గనుపట్టదు. ఇతఁడు తప్పక చాళుక్యచక్రవర్తులకు సమీపబంధువై సామంతమాండలికుఁ డైనవాఁడుగ నుండవలయును. ఇత్యాది భాషపరిశోధనమునం దేటపడవచ్చును.[1]

ప్రోలరాజు గోవిందరాజును జయించుట.

ప్రోలరాజు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తుల సేనాధిపతి యైన గోవిందరాజును జయించెనని యనుమకొండలోని రుద్రదేవునిశాసనములోనే యీక్రింది శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినది.

"కౌకుంభోరిపతేరకుంఠపరశుశ్లిష్టోగ్రధారోల్లస
ద్ధారాపాత నిపాతనైకచతురం గోవిందరాజాహ్వయం
బద్ధ్వాన్ముచ్య తదోదయాత్క్షితిభృతే రాజ్యం దదౌ లీలయా
లుంఠాకో విషయస్య తస్య సమరే సద్వీరదీక్షాగురుః."

ఇందుఁ బేర్కొనఁబడిన గోవిందరాజు గణపతిదేవచక్రవర్తి గణపేశ్వరశాసనమునందు గోవిందదండేశుఁ డని వక్కాణింపఁబడియెను. ఇతఁడు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యగు యాఱవవిక్రమాదిత్యుని సేనాధిపతి యైన

1. ఈ తైలపదేవుఁడు త్రిభువనమల్లునికుమారుఁడనియు, అతనిశాసనమునం దొకదానిలో ప్రోలరాజును జయించెనని చెప్పఁబడి యున్నదనియు, అతఁడు రాజ్యాధిపత్యమును వహింప లేదనియుఁ గొందఱు చెప్పుచున్నారు.

యనంతపాలుని సోదరపుత్త్రుఁడని అబ్బలూరుశాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఈగోవిందదండనాయకుఁడు క్రీ. శ. ౧౧౫౬-౫౭ సంవత్సరప్రాంతమున నాంధ్రదేశములోని కొండపల్లిసీమకు బరిపాలకుఁడుగ నున్నటులఁ గందనూలి (కర్నూలు) మండలములోని త్రిపురాంతకశాసనములలో నొకదానివలనఁ జక్కఁగాఁ దేటపడుచున్నది. అందితఁడు వేంగీపురమును దగ్ధముగావించి గోంకరాజును జయించినటులఁ జెప్పఁబడినది. ఈగొంకరాజు వేంగీదేశమునకు రాజప్రతినిధియై ధనదుపురము (గుంటూరుమండలములోనిచందవోలు) రాజధానిగఁ బరిపాలనముచేసిన వెలనాటికులోత్తుంగ రాజేంద్రచోడునకుఁ బుత్త్రుఁడు. వెలనాడునకు రాజధానిగనున్న ధనదుపురమును నాకాలమున వేంగీపుర మనిగూడఁ జెప్పుచుండిరి కాఁబోలు. వెలనాటి రాజులు వేంగీరాజప్రతినిధులై పరిపాలనముఁ జేసినవారగుటవలన వారు నివసించు ముఖ్యపట్టణ మయిన ధనదుపురము వేంగీపుర మని పరరాజులచేఁ జెప్పఁబడుట యొకవిశేషవిషయము గాదు. ఈగోవిందరాజును జయించి యితని రాజ్యమును ఉదయరాజున కిప్పించె నని చెప్పఁబడి యున్నది. ఇందుఁ జెప్పఁబడిన యుదయరా జెవ్వఁడైనదియు నిర్ధారించుట కష్టసాధ్యముగ నుండును. కందూరోదయచోడుఁడే యుదయరాజని కొందఱును, వెలనాటిగొంకరాజే చోడోదయుఁడని మఱికొందఱును తలంచుచున్నారు. పైనిజెప్పఁబడిన యనుమకొండ రుద్రదేవునిశాసనములోని శ్లోకమునకు మఱియొకపాఠము గలదని గురుజాడ శ్రీరామమూర్తిపంతులుగారిగ్రంథమున నాశ్లోక మీక్రిందివిధమునఁ జెప్పఁబడినది.[1]

"యోలుంఠాకపతే రకుంఠపరశు స్తీక్ష్ణాగ్రధారోల్లస
ద్ధారాపాతనిపాతనైకచతురం గోవిందరాజాన్వయం
బద్ధోన్మూల్య త మైడయ క్షితిపతే రాజ్యం దదౌ లీలయా
లుంఠాకో విషయస్య తస్య సమరే తద్వీరదీక్షాగురుః."

---

1. Notes by G. Sreeramamurty on the Ganapaties of Orangal, page, 31.

అనఁగా * గోవిందరాజ వంశమునందు జనించినట్టియు, ఉంతాకవిషయాధీశ్వరుఁడైనట్టియు, పరశువుతో యుద్ధముఁజేయు నైపుణ్యము గలట్టియు, ఈడప్ప యనువాఁడొకఁడు బంధింపఁబడి ప్రోలరాజు నెదుటకుఁ దేఁబడె ననియు, వీరదీక్షాగురుండైన ప్రోలరాజు పశ్చాత్తప్తుఁడై యున్న యాతని బంధవిముక్తుని గావించి యతని రాజ్యము మరల నాతనికి నొప్పగించె ననియు, తాత్పర్యము.

ప్రోలరాజు గుండరాజును జంపుట.

కాకతిప్రోలరాజు మంత్రకూటపట్టణాధిపతి యైనగుండరాజుపై దండెత్తిపోయి యతనితో యుద్ధముఁజేసి జయించి యంతటితోఁ బోవక యాగ్రహమహోదగ్రుఁడై యతనిం బట్టికొని శిరమును గొఱిగింపించి వక్షఃస్థలంబున వరాహముద్రనుబొడిచి చంపె నని రుద్రదేవుని యనుమకొండశాసనమునందే యీ క్రిందిశ్లోకముఁ జెప్పఁబడినది.

"క్రుద్ధేనోద్ధగ మంత్రకూటనగరీనాథో దరో నిస్త్రపో
గుండః ఖండిత ఏవ ముండితశిరాః క్రోడాంకవక్షస్థలః
ఏడోడింభకవత్పలాయనపరో జ్ఞాతో గతః స్వాం పురీం
అహూతోపి నరేశ్వరస్య పురతః ప్రోలేన యుద్ధాయయత్."

మంత్రకూట మనునది నైజామురాష్ట్రములో గోదావరీతీరమున నున్న మంథని యను గ్రామ మని కొందఱును, కృష్ణామండలములో నూజివీడుతాలూకా

---

* ఇందుఁ జేర్కొనఁబడిన గోవిందరాజు కుంతలదేశమును బరిపాలించిన రాష్ట్రకూటరాజులలోనివాఁడని శ్రీరామమూర్తిపంతులుగారు వ్రాసియున్నారుగాని యాకాలమునాఁటికి రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్య మంతరించియుండుటచేత నది యంతగా విశ్వాసపాత్రము గాదు. పై శ్లోకముయొక్క పాఠాంతరముకూడ సరియైనదిగాఁ గనుపట్టదు. నేను వ్రాయించి తెప్పించిన యనుమకొండ శాసనముయొక్క ప్రతికూడ డాక్టరు ఫ్లీటుదొరగారు ప్రకటించిన పాఠములో సరిపోవుచున్నది గాని పంతులవారిపాఠాంతరములో సరిపోవుచుండ లేదు.

లోని మంతెనగ్రామ మని మఱికొందఱును తలంచుచున్నారు. కొండపల్లిసీమకుఁ బరిపాలకుఁ డయిన గోవిందరాజు మొదలగువారితో యుద్ధముఁ జేసి జయించినవాఁ డగుటచేతఁ బ్రోలరాజు కృష్ణామండలములోని మాండలిక ప్రభువులను జయించుటకై ప్రయత్నించియుండును గావున, మంత్రకూట మనునది మంతెనగ్రామమే యైయుండు నని నిర్ధారింపవచ్చును.

ప్రోలరాజు జగద్దేవునిఁ బాఱఁద్రోలుట.

అనుమకొండశాసనమునందే జగద్దేవుఁ డను రాజు ప్రోలరాజుపై దండెత్తివచ్చి యనుమకొండను ముట్టడింపఁగా నాతనిజయించి తఱిమె నని యీ క్రిందిశ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినది.

" అన్యచ్చానుమకొండనామనగరీం సంవేష్ట్యరోషాయం స్థితో
నానామండలికాన్వితో భువి జగద్దేవస్య దేవప్రభుః
స్తబ్ధస్తంభిత ఏవ కార్యకరణే శక్తః తృణా న్నిర్గతః
శ్రీమత్ప్రోలనృపస్యతస్య జయినః కింబ్రూమహే గౌరవమ్."

ఈ పైశ్లోకమునం బేర్కొనంబడిన జగద్దేవుఁడు పట్టిపొంబుచ్చపురాధీశులయిన సంతారరాజులలో నొక్కఁ డగు మహామండలేశ్వర త్రిభువనమల్ల జగద్దేవుఁడే కాని యన్యుఁడు గాఁడు. పట్టిపొంబుచ్చపురము నేఁడు మైసూరురాష్ట్రములో నగరమండలములోని హుంచ యనుపేరం బరఁగు చున్నది. ఈ జగద్దేవునితల్లి బిజ్జలదేవి; బిజ్జలదేవి చెల్లెలగు చట్టలదేవి గోవాకదంబులలో మొదటి విజయాదిత్యున కిచ్చి వివాహము చేయఁబడియెను. (శా. శ. ౧౦౨౦) ఇతఁడు వయస్సుమీఱక యున్నకాలమున బల్లాలరాజులచే నదిమిపెట్టఁబడి యుండెను. మొదటిబల్లాలరాజు జగద్దేవునిరాష్ట్రమును పాడుచేసె నని గదగుశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది.[1] శా. శ. ౧౦౩౯వ సంవత్సరములో చేర్పడిన బేలూరుశాసనములలో నొకదానిలో జగద్దేవునిబలమును హరించుటయందు భైరవునివంటివాఁ డని హొసలబల్లాల

1. Indian Antiquary, Vol. II, pape 301.

రాజయిన విష్ణువర్ధనుఁ డభినందింపఁ బడియెను. అయినను జగద్దేవుఁడు శా. శ. ౧౦౭౧ (క్రీ. శ. ౧౧౪౯) వ సంవత్సరమున "సేతు" అనెడి ప్రదేశమునఁ బరిపాలనముసేయుచు బల్లిగావె గ్రామమునకు విచ్చేసి కొండనాటిలోని కుందూరుగ్రామమును దానముచేసియున్నాఁడు. పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యైన రెండవజగదేకమల్లుని పరిపాలనసంవత్సరములలో ౧౩ వదియగు శుక్లసంవత్సరమునఁ బైశాసనము పుట్టియుండుటచేతను, చాళుక్యచక్రవర్తులచే వహింపబడుచుండిన త్రిభువనమల్ల యనుబిరుదనామమును వహించియుండుటచేతను, ఇతఁడు మొదట త్రిభువనమల్లవిక్రమాదిత్యచక్రవర్తికిని, అటుపిమ్మట రెండవజగదేకమల్లునకును, సామంతుఁడుగ నుండె నని వేద్యమగుచున్నది. అందుచేతనే యితఁడు తైలపదేవుఁడు కాకతిప్రోలరాజుచేఁ బట్టుపడి పరిభవింపఁబడి విడిచిపెట్టఁబడిన తరువాత ప్రభుపక్షమునుబూని ప్రోలరాజును శిక్షించుటకై అనుమకొండపై దాడి వెడలివచ్చి యుద్ధముచేసి యోడిపోఁగాఁ బ్రోలరాజుచేఁ దఱుముఁగొట్టఁబడియుండు నని సులభముగా బోధపడుచున్నది.

కాకతిప్రోలరాజు మతము.

శ్రీరుద్రదేవుని యనుమకొండశాసనమునందు ప్రోలరాజు "శివపాదపద్మయుగళ ధ్యానామృతానందుఁ డ"ని యీక్రిందిశ్లోకమునఁ జెప్పబడినది.

"తస్మాత్త్రిశివపాదపద్మయుగళధ్యానామృతానంద భూ
ర్లుంటాకోరిపుసుందరీజనమహా సౌభాగ్యసంపచ్ఛ్రియః
ప్రోలీరాజ ఇతి ప్రసిద్ధిమగమ ద్వైరీంద్రదర్పాపహో
నిశ్శంక ప్రథన ప్రబంధనమహాహంకారలంకేశ్వరః."

ఈ పైశ్లోకమున ప్రోలరాజు శివభక్తుఁ డని తెలుపఁబడియున్నను, పద్మాక్షీదేవాలయమున ప్రోలరాజుచే నెలకొలుపఁబడిన శాసనములో మొట్టమొదట నీక్రిందిశ్లోకముచే జినేంద్రుఁడు గీర్తింపఁబడియెను.

శ్రీమజ్జినేంద్రపదపద్మమశేష భవ్యం
నవ్యత్రిలోక నృపతీంద్రమునీంద్రవంద్యం

నిశ్శేషదోషపరిఖండనచండకాణ్డా
రత్నత్రయప్రభవమద్వగుణైకతానం ''

ఈపైశ్లోకమున నీతఁడు జినేంద్రుని బ్రస్తుతించియుండుటచేత నీతఁడు జైనమతావలంబకుఁ డని స్పష్టముగా బోధపడుచున్నది. ప్రోలరాజుకొడుకయిన రుద్రదేవుఁడు వీరశైవమతావలంబకుఁ డయ్యునందునఁ దనతండ్రినిగూడ శివపాదపద్మయుగళధ్యానామృతానందుఁ డని వర్ణించియుండును గాని వేఱొండు గాదు. ఒకవేళ ప్రోలరాజు వార్ధకదశయందు శైవుఁడైన నైయుండవచ్చును.

ప్రోలరాజు సంతానము.

ప్రోలరాజునకు ముప్పమ యనుభార్య గలదు. ఆమె యనుమకొండశాసనమునందీక్రిందివిధమున నభివర్ణింపఁబడినది.

"దేవీముప్పమనామధేయసహితా యస్యా గుణాస్తారకాః
కీర్తిశ్శారదచంద్రికేవ విలస త్కాంతేస్తు నైవోపమా
కౌసల్యేవ చ జానకీవ చ సతీ కుంతీవ పద్మా చ సా
పౌలోమీవ చ చండికేవ చ తథా తస్యాభవద్భామినీ.''

ఈపైశ్లోకమునందు ముప్పమదేవి సుగుణంబులు నక్షత్రంబులవలెను, కీర్తిశరత్కాలచంద్రికవలెను బ్రకాశించుచున్నవనియు, మఱియు నామె కౌసల్య, జానకి, కుంతి, పద్మ, పౌలోమి, చండికా మొదలగువారిం బోలియున్నదని మాత్రము వర్ణింపఁబడియె నేగాని యామె యేవంశమునం దేరాజునకు జనియించెనో తెలుపఁబడియుండనందున ముప్పమదేవియొక్క తలిదండ్రులను గూర్చి మనకేమియుఁ దెలియరాకున్నది. ఈమెకు ప్రోలరాజువలన రుద్రదేవుఁడు, మహాదేవుఁడు మొదలగు నైదుగురుపుత్త్రులు జనించి యశస్వంతులైరి. ఈప్రకారము కాకతిప్రోలరాజు సంతానమును బ్రాభవమును బడసి అతక్రపరాక్రముఁడై చాళుక్యచక్రవర్తుల సైన్యాధిపతులను పెక్కండ్రను మాండలికరాజులను జయించి రాజ్యమును విస్తరింపఁజేసి మొట్టమొదట త్రైలింగ్య సామ్రాజ్యనిర్మాణభవనమునకుఁ బునాదు లేర్పరించెను.

ప్రోలరాజు కొడుకుచేఁ జంపఁబడుట

ఇట్లుచక్రపరాక్రమలీల శత్రురాజులను నిర్జించి త్రైలింగ్యసామ్రాజ్య నిర్మాణభవనమునకుఁ బునాదు లేర్పఱించి జగతికేసరి యను బిరుదనామమును వహించి బహుకాలము పరిపాలనముచేసిన కాకతిప్రోలరాజు తుద కవసానకాలము సమీపింప దురదృష్టవశమున నాకస్మికముగాఁ దన ప్రియకుమారుండగు శ్రీరుద్రదేవనృపునిచేఁ బొడువంబడి చంపఁబడియెను. ఇట్టి విషాదకరమైన హత్య కేవలము భ్రమప్రమాదవశమునఁ దటస్థమైనదిగాని తండ్రియెడఁ బ్రతాపరుద్రునకుం గల ద్వేషముచేత సంభవించినది కాదు. ఒకనాఁడు దేవాలయంబునఁ బ్రతాపరుద్రదేవుఁడు గాఢనిద్ర నున్నకాలమునఁ దండ్రియైన ప్రోలరాజు అతనిప్రక్కనుండిపోవుచు నతనిని స్పృశించెను. అంతట నతఁడు మేల్కాని శత్రువెవ్వఁడో తన్ను ముట్టుకొనవచ్చె నని యాగ్రహమహోదగ్రుఁడై లేచి మొలలోనున్న కైజాఱు వెలికి యొక్కపోటుపొడిచెను. అంతట తండ్రి నేలంబడఁజూచి తెలివిగాంచి చేసినహత్యకుఁ బశ్చాత్తప్తుఁడై దుఃఖింపసాగెను. ఇది భ్రమప్రమాదవశమునఁ దటస్థమైనదని యెఱింగినవాఁడు గావునఁ బ్రోలరాజు కుమారునిశిక్షింపక యోదార్చి రాజముద్రిక నొసంగి రాజ్యము నొప్పగించి పరిపాలనముచేయ నాజ్ఞచేసి ప్రాణంబులను విడిచెను.

అను చేర్కొనియుండుటచేతఁ గొంతవఱకు సత్యము బోధపడుచున్నది. ఈశాసనములో:—

"శృఙ్గక్ష్మాభృత్తుఙ్గపుఙ్గవచయారోహక్రమే కర్మఠం
దోమ్మం చారుపరాక్రమక్రమభరం భఙ్క్త్వా సకృల్లీలయా
కర్ణం పార్థ ఇవామలైః శరశతై ర్విద్రావ్య విద్రావ్య నో
లేభే సర్వవిశేషయుక్తనగరగ్రామం స రుద్రో నృపః." అని యున్న

తముతైనట్టియు, ప్రఖ్యాతము లైనట్టియు, నశ్వంబుల నారోహించుట యందు నేర్పరియు, చారుపరాక్రముండు నగు దొమ్మ (దామనాయఁడు, లేక దామరాజు) అనువానిని పార్థుఁడు కర్ణుని వందలకొలఁది తీక్ష్ణములైన బాణములచేతఁ బలుమాఱు తఱుమఁగొట్టినట్లుగా రుద్రదేవుఁడు తఱిమి విశేషవస్తుసంపన్నంబు లయిన పట్టణంబులను గైకొనియె నని చెప్పఁబడి యున్నది. ఇందుఁ బేర్కొనఁబడిన రుద్రదేవుని శత్రు వెవ్వఁడో నిర్ధారించుటకు నాధారము గానిపింపకున్నది.

"ఈడే మేడవిడమ్బడమ్బరభరక్షోదక్షమం క్ష్మాభృతాం
దుర్వారోద్ధుర వీరమన్త్రిసమయాదానైక దీక్షాగురుం
శ్రీమన్మైలగిదేవసఙ్గసమయప్రోద్భూతదర్పాపహం
ప్రాప్తశ్రీపోలవాసదేశవిభవం శ్రీరుద్రదేవం సదా."

ఈశ్లోకమునందుఁ బేర్కొనఁబడిన రుద్రదేవుని ప్రతివీరులనుగూర్చిన చరిత్ర వివర మెంతమాత్రము దెలియ రాకున్నది. కులోత్తుంగరాజేంద్రచక్రవర్తి కుమారుఁడును, క్రీ. శ. ౧౦౭౦ మొదలుకొని ౧౦౭౮ వఱకును, ౧౦౭౭-౭౮ మొదలుకొని ౧౧౨౨-౨3 వఱకును, రాజప్రతినిధిగ నుండి. వేంగీదేశమును బరిపాలించిన వీరచోడభూపాలుని ముఖ్యసేనాధిపతిగ నున్న మేడమార్యుఁడే యీశ్లోకమునందు చేర్కొనఁబడిన మేడప్రభు వని నమ్మి యాంధ్రులచరిత్రము లోని ప్రథమభాగమున "ఈ మేడమార్యుఁడు కాకతీయాంధ్రప్రభు వైన మొదటిప్రతాపరుద్రునితో యుద్ధముచేసి యోడిపోయినట్లు గన్పట్టుచున్నది" యని వ్రాసియున్నాఁడను గాని యీ మొదటిప్రతాపరుద్రుఁడు క్రీ. శ. ౧౧౫౦

వలయుఁ బరిపాలనముచేసి యుండుటంబట్టి నూఱేండ్లక్రిందట నున్న మేధమార్యుని జయించుట యసంభవ మని బోధపడుచున్నది గావున నితఁడు వేఱొకఁ డని యూహింపవలసియున్నది.

ఈప్రతాపరుద్రదేవుఁడు మైళిగిదేవుని జయించి పోలవాసదేశముఁ గైకొనియె నని పైశ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినది. కోణదేశమును బరిపాలించుచుండిన సింగనరాజుకొడుకు మల్లగి యనువాఁడే మైళిగిదేవుఁడై యుండవచ్చును. ఈమల్లగి యాదవవంశసంజాతుఁడు. ఇతఁడు పర్ణఖేట మను పట్టణమును తనశత్రువులనుండి స్వాధీనపఱచుకొని యాపర్ణఖేటమున నే నివసించుకాలమున నుత్కలరాజుయొక్క గజసేనను బరాక్రమముతో నెగనెత్తుకొనిపోయెను. ఇతఁడు దేవగిరియాదవులయొక్క పూర్వికుఁడు. ఇతఁడు గాకపోయిన నీతని రెండవకుమారుఁడైన 'అమరమల్లగి' యైనఁ గావచ్చును. పోలవాసదేశ మెచ్చటిదో గుర్తింప నలవిగాక యున్నది.

ప్రతాపరుద్రుఁడు వర్ధమానపుర చోడులను జయించుట.

ఎనిమిదవశతాబ్దములో రేనాటిని బరిపాలించిన ప్రాచీనాంధ్రచోడులలో నొకశాఖవారు వర్ధమానపురమునుండి ప్రజాపరిపాలనము సేయుచుండిరి. వీరిచారిత్రము సమగ్రముగాఁ దెలియకుండుటచేతఁ బెక్కండ్రు వీరి యుదంతమును దెలిసికొనఁజాలకున్నారు. వర్ధమానపురము నైజామురాష్ట్రములోని వనపర్తిసంస్థానమునకు సమీపమున శిథిలమైయున్న వడ్డమాని యను గ్రామముగా నున్నది. ఇయ్యది పూర్వము మహాపట్టణమై యుండి యనేకదేవాలయములతో నొప్పుచుండెను. దీనిని పదునొకండవశతాబ్దాంతమునందుఁ గరికాలచోడాన్వయుఁడును, కాశ్యపగోత్రుఁడును నైన భీమచోడనృపాలుఁడు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకు సామంతమాండలికుఁడై పరిపాలనము సేయుచుండెను. ఇతనికి గోకర్ణచోడుఁడు జనియించెను. ఇతనిసోదరుఁడు భీమరాజు. ఉదయాదిత్యచోడుఁడు నితని వంశములోనివాఁడే యగును గాని గోకర్ణనృపాలున కెట్టిసంబంధము గలవాఁడో విచారింపవలసియున్నది. శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణయ్య, ఎం. ఏ గారు గోకర్ణునిమనుమఁ డని చెప్పియున్నారు.

అయ్యది భావిపరిశోధనమునఁగాని స్థిరపడునది కాదు. ఇతనినే కాకతీయ రుద్రదేవనృపాలుఁడు జయించెను.

గోకర్ణనృపాలుఁడు.

భీముని సోదరుఁ డైన గోకర్ణుఁడు వాగీంద్రచూడామణి యను జైనసమయాచార్యుని శిష్యుఁడు. వర్ధమానపురాధీశ్వరుండు. ఇతఁడు భీమకవికిఁ గర్తృత్వ మారోపింపఁబడిన కవిజనాశ్రయ మను ఛందోగ్రంథమును రచించి కల్యాణపురాధీశ్వరుం డైన చాళుక్యజగదేకమల్లునకు సేనాపతి యగు రేచభూపాలున కంకితము చేసెను. ఈరేచనికిఁ గవిజనాశ్రయుఁ డనియు, గోకర్ణునకు శ్రావకాభరణాంకుఁ డనియు బిరుదనామములు గలవు. కవిజనాశ్రయములో నాలుగాశ్వాసములును జైనకావ్యధర్మముల ననుసరించి వాగ్దేవతాస్తుతితోఁ బ్రారంభింపఁబడినవి. వేములవాడభీమకవి రచించినది నృసింహపురాణముకాని కవిజనాశ్రయము కాదు. గోకర్ణుఁ డనేకాగ్రహారములను బ్రాహ్మణోత్తములకు ధారవోసి శాసనములను వ్రాయించి యున్నాఁడు. ఈ గోకర్ణుని గురు వయిన వాగీంద్రచూడామణి తనపేరిటి లక్షణగ్రంథమును, ఆదిపురాణమును ఆంధ్రభాషలో విరచించినటులఁ దెలియుచున్నది.

భీముఁడు – గోకర్ణుఁడు.

ప్రతాపరుద్రుని కాలమున వర్ధమానపురమును భీమచోడుఁడు తన సోదరుఁ డైన గోకర్ణచోడునితోఁ గలిసి పరిపాలనము సేయుచున్నటులఁ దెలియుచున్నది. ఈభీమచోడనృపాలుఁడు పరమదుర్మార్గుఁ డైనటుల రుద్రదేవునిశాసనమున వాకొనఁబడియెను. భోజనకాలమునందు తన సోదరుని జంపెను. తన సవతితల్లికిఁ బతియయ్యెను. పశ్చిమచాళుక్యుఁ డనువిక్రమాదిత్యచక్రవర్తికుమారుఁ డను తైలపదేవుఁడు వర్ధమానపురమున కిరువదిమైళ్ల దూరమునం దున్న కందూరునఁ బరిపాలనము సేయుచునుండి రుద్రదేవుని పరాక్రమమునకు వెఱచి మరణమునొందఁగా భీమచోడుఁ డారాజ్యము నాక్రమించుకొని కొంతకాలము పరిపాలనముచేసి రుద్రదేవునితో వైరము

గల్పించుకొని నిరంకుశాధికారమును నెఱపుచుండఁగా రుద్రదేవుఁడీనృపాలాధముని శిక్షించుటకై వానిపైకి దండెత్తి పోయెను. రుద్రదేవుని వీక్షించిన మాత్రముననే భయంపడి భ్రాతృమాతృవనితా సహితముగా భీముఁడు పర్వతారణ్యభూములకుఁ బాఱిపోయె నని అలంకారయుక్తము లయిన యీక్రింది శ్లోకములలో వ్యక్తరింపఁబడియెను.

"భీమేన భీమనకులేన కులేనహీనో
గ్రస్తో మమార గృహమూషకవత్ క్షణేన
మార్జారడిమ్భకవరేణ మహాన్ధకారే
గోకర్ణనామ భుజగో భువి ఘోరమానీ."

... ...

"యాతేపి శైలపన్నపే దివ మస్య భీత్యా
సర్వాతిసార కబళీకృతగాత్రయష్టౌ
శ్రీరుద్రదేవనృపతేః పృథు విక్రమస్య
భీమోపి రాజ్యపదవీం క్షణికాం స లేభే."

"ఏకో జమ్బుకడిమ్భకో లఘుతరై స్సంవేష్టితో జమ్బుకైః
రాజాహాంకృతి ధిక్కృతక్షితితల స్సింహేన సంస్పర్ధతే
పూత్కారాకులగర్జితై ర్ముఖరయ న్సర్వాదిశో విహ్వలో
యాతః క్వాపి సఏవ ధూనవభరైః కణ్ఠీరవ స్త్వాతురః."

"తద్వద్భీమనృపాధమో నరపశు ర్మాతుఃసపత్నీపతిః
హన్తా భ్రాతృవరస్య భోజనవిధౌ భీమేన సంస్పర్ధతే
ఆకాశగ్రసన ప్రయాసనిరతః శ్రీరుద్రదేవేన య
త్సన్నద్ధావర్ధితగర్వపర్వతమహాశృఙ్గాగ్ర మారోహతి."

... ...

"యస్యాక్షివీక్షణ భయాచ్చకితస్య భీమో
దుర్యోధనస్య నృపతే రివ విహ్వలాఙ్గః
స్వభ్రాతృమాతృవనితాసహిత స్వమగ్రే
లక్ష్మీం విహాయ వనమేవ యయౌ విలజ్జః."

ఉదయచోడుని జంపి పద్మావతిని పెండ్లియాడుట.

అటుపిమ్మట రుద్రదేవుఁడు వానిని వెంబడించి తొల్లి యాంజనేయుఁడు లంకాపురమును దహించినట్లుఁ జోడోదయ రాజుయొక్క నగరమును దగ్ధము గావించి యానగరము మధ్య నొకమహాద్భుతమైన తటాకమును త్రవ్వించెను. అంతటఁ బూర్వమే చోడోదయుఁడు రుద్రదేవుని తన పరాక్రమమును విని భయకంపితుఁడై మతిపోయి పిచ్చియెత్తి దయ్యముసోఁకి మృతినొందె నని యీక్రింది శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడి యున్నది.

"శ్రీమద్రుద్రపరాక్రమోద్భవభవవ్యామోహనాభ్యుల్లస
చ్ఛత్రుత్రస్తసమస్తగాత్ర విలసచ్చోడోదయక్ష్మాపతేః
ఉన్మత్తాఇవ విస్మృతాఇవ మహాభూతాభిభూతాఇవ
ప్రోద్భ్రాన్తాఇవ సంకులాఇవ తదా ప్రాణాః ప్రయాతా దివమ్"

పైని జెప్పిన ట్లాచోడోదయుని నగరమును దగ్ధము గావించుటయే కాక యాతని కొమార్తెను పద్మావతి యనుదానిని వివాహ మైనటుల నాశాసనము నందలి యీక్రిందిశ్లోకమువలనఁ దెలియుచున్నది.

"కన్దారోదయచోడవంశవిలసత్ శ్రీగాధిగర్భోద్భవ
త్పద్మాకాశ్రయరుద్రదేవ నృపతేః కిం వర్ణ్యతే విక్రమః
క్షుద్రక్షత్రకులోన్నతిక్షయకృత స్సర్వావనీశ్రీభృతో
రామస్యేవ కుఠారఖణ్డిత రిపువ్రాతస్య పృథ్వీపతేః."

ఈ పైశ్లోకము ద్వ్యంద్వార్థమును సూచించుచున్నది. అయినను రుద్రదేవుఁడు పద్మావతిని వివాహముఁజేసికొనె ననుటయే యొప్పియున్నది గాని మఱియొక శాసనమును బట్టి సందేహము కలుగుచున్నది.[1] ఉదయచోడుని జట్ప్రోల్ల శాసనమునకును రుద్రదేవుని యనుమకొండ శాసనమునకును నడుమ ౨౬ దినములు మాత్రమే వ్యవధి కలదు. ఇందలి సత్యమును భావిపరిశోధనమునఁ దెలిసికొన

1. See the Lithic Records in Hyderabad prepared by M. Ramakrishna Kavi M. A.

కలయును. ఉదయచోడునియొక్క ఉల్కాధికారు లయిన కిబ్బట మేల్వట్టి దండనాయక నలసిద్ధమయ్య సిద్ధమయ్యలు శకసంవత్సరములు ౧౦౭౮ అగు చిత్రభానుసంవత్సర పౌష్యబ ౨ మంగళవారమున నుత్తరాయణ సంక్రాంతి నిమిత్తమై కోడూరి శ్రీస్వయంభుసోమనాథదేవునికి సుంకములు మొదలగు వానిని గల్పించి యుండిరి. ఇందు శాలివాహనశక మనుటకు బదులుగా శ్రీమచ్చాళుక్యశకవర్షంబు లని తప్పుగా వ్రాయఁబడినది.

ఈజట్చర్ల గ్రామము కందనోలి (కర్నూలు) నుండి హైదరబాదునకుఁ బోవుమార్గమున హైదరబాదునకు దక్షిణమున ౫౮ గవ మైలురాయికడ నున్నది. దీనికి దిగువను ౨౨ మైళ్లదూరమున కందూరు కలదు. ఇయ్యది కర్ణాటకచోడులకు రాజధానిగ నుండెను. వర్ధమానపురము మతియొకచోడవంశమువారికి రాజధానిగ నుండెను. ఈరెండు చోడవంశములకు నెట్టిసంబంధము గలదో యింతవఱకును స్థిరపడలేదు. ఉదయాదిత్యాలంకార మనియెడి గ్రంథమొకటి కర్ణాటభాషలో వ్రాయఁబడి యున్నది. దానికర్తృత్వము చోడోదయుని కారోపింపఁబడుచున్నది. ఆగ్రంథమునందు చోడోదయుని తండ్రి సోమనాథుఁ డని చెప్పఁబడియున్నది. సరకులపై సుంకమును విధించు నాచార మాకాలమునందును గలదు. బద్దెనకవి (భద్రభూపాల) ప్రణీత మైన నీతిశాస్త్రముక్తావళి యనుగ్రంథమున వివిధము లయిన సుంకములయొక్క వర్ణన మీక్రిందిపద్యమునఁ జేయఁబడినది.

“ చ. గనులు కృషి ప్రపంచ మరిగప్పము సుంకము గోకులంబు నం
దనవనముల్ జల స్థల పథస్థ వణిక్క్రియ దుర్గరక్షణం
బనఁగల యన్నిమార్గముల నర్థము రోయక కేవలంబు గాఁ
బునఁ బాలియించు రాజు సిరిఁ బొందును రాజమనోజభూభుజా.

ఒరయూరు పురవరాధీశ్వరుల మని తెలుఁగుచోడులును, అయోధ్యాపురవరాధీశ్వరుల మని చాళుక్యాదులును, కాలంజరపురవరాధీశ్వరుల మని కాలచుర్యులును, మాహిష్మతీపురవరాధీశ్వరుల మని హైహయులును చెప్పుకొన్నట్లుగానే యీకర్ణాటచోడులును కోడూరుపురవరేశ్వరుల మని చెప్పు

కొనుచుండెడివారు. మఱియు నీజట్పూర్లశాసనమునందు గోకర్ణసింగయాక లని సింహముద్రికలుగల గోకర్ణుని వాణెములు పేర్కొనఁబడినవి. ఈ గోకర్ణచోడుని శాసనములు హైదరబాదు రాజ్యమునం దచ్చటచ్చట కల వని దెలియుచున్నది. ఆశాసనము లన్నియుఁ బ్రకటింపఁబడినవిగావు గాని. కందూరు వర్ధమానపురచోడులయొక్క చరిత్రముఁ దెలిసికొన సాధ్యము గాదు.

రుద్రదేవుని రాజ్యవిస్తారము.

ఇట్లు రుద్రదేవుఁడు చాళుక్యసైన్యపాలుఁ డయిన తైలపదేవుని, కర్ణాటకచోడు లయిన భీమచోడజోదయచోడులను, మంత్రకూటాధీశుఁ డైన గుండమనాయని, తక్కుంగల శత్రురాజవర్గమును జయించి యాంధ్రదేశమునందు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తుల పరిపాలనమునకు లోఁబడి యున్న భూభాగముల నన్నిటిని స్వాధీనము చేసికొని మహామండలేశ్వరుఁ డై రాజాధిరాజై పొగడ్త కెక్కెను. ఇతని రాజ్యముయొక్క విస్తీర్ణ మనుమకొండశాసనములో నీక్రిందిశ్లోకమున వివరముగాఁ జెప్పఁబడినది.

"రాజ్యం ప్రాచ్యాం లవణజలధే స్తీరపర్యన్త మస్య
శ్రీశైలాన్తం ప్రచరతి సదా దక్షిణస్యాం సమగ్రం
ప్రాతీచ్యాస్తా కటకనికటస్థాయినీ రాజ్యలక్ష్మీః
కావేర్యాశాతటవిలసితా మాల్యవన్తం ప్రపేదే."

అనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౧౬౨ వ సంవత్సరమునాఁటికి కాకతిరుద్రదేవుని రాజ్యము తూర్పున సముద్రమువఱకును, దక్షిణమున శ్రీశైలమువఱకును, పడమర కటకము (పశ్చిమ చాళుక్యరాజధానియగు కళ్యాణపురి) వఱకును, ఉత్తరమున మాల్యవంతము (మధ్యమాగాణములలోని పర్వతముల) వఱకును, విస్తరించియున్న దని పైశ్లోకముయొక్క భావము.

ఈపైశ్లోకమునం జెప్పంబడిన కాకతిరాజ్యముయొక్క హద్దులు సరియైన వయినయెడలఁ దూర్పున నుండు నిప్పటి గోదావరీ, కృష్ణా, గుంటూరు మండలములు పైరాజ్యములోఁ జేరి యుండవలయును. క్రీస్తుశకము ౧౧౬౨వ సంవత్సరమువఱకు బూర్వము ప్రతాపరుద్రునిశాసనము లామండలములలో

చెప్పుటకు గానరావు. అంతియగాక చాళుక్యచోడులకు ప్రతినిధులుగఁ బరిపాలనము సేయుచున్న మాండలికసామంతులయొక్క శాసనములే పెక్కులు గన్పట్టుచుండుటచేత మొదటికాకతిప్రతాపరుద్రుఁడు వారిపై దండెత్తి యుద్ధముచేసి జయించియుండవచ్చునుగాని యాభాగములను దన రాజ్యములోఁ గలుపుకొని పరిపాలనము చేసియుండు నని యూహింపరాదు. ౧౧౬౨వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాత ప్రతాపరుద్రుదేవుని శాసనములు దక్షారామమునందును, నరసారావుపేటతాలూకాలోని కుంకలగుంట గ్రామమునందును, కందనోలిమండలములోని త్రిపురాంతకమునందును గానవచ్చుటచేత నప్పటి కాభాగములను జయించె నని స్పష్ట మగుచున్నది. దాక్షారామశాసనములో త్రిభువనచక్రవర్తి విష్ణువర్ధనమహారాజుయొక్క ప్రవర్ధమానసంవత్సరములు పేర్కొనంబడుటయేగాక 'పెనుగొండపురవరాధీశ్వర' యని కూడఁ బేర్కొనంబడియెను. ఈశాసనము క్రీ. శ. ౧౧౨౯ దవసంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. ఈతఁ డీశాసనమున విష్ణువర్ధనమహారాజుయొక్క విజయరాజ్యసంవత్సరము లుదాహరించుటకుఁ గారణము గానరాదు.

దీనింబట్టి యితఁడు చాళుక్యచోడచక్రవర్తులకు సామంతుఁ డని యెంతమాత్రము నూహింపరాదు. నరసారావుపేటతాలూకాలోని కుంకలగుంట గ్రామములో శ్రీభోగీశ్వరస్వామివారిదేవళములో ప్రతాపరుద్రునియొక్కయు అతని మంత్రి యైన బొల్లయ్య (మల్లయ్య) ప్రెగ్గడయొక్కయు నామములు మాత్రము గానంబడుచున్నవిగాని తక్కినయక్షరములు తెలియంబడుచుండ లేదు. ఈశాసనము శా. శ. ౧౧౧౧ దవ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౧౮౯ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. కాఁబట్టి యిది మొదటిప్రతాపరుద్రుని కాలమునాఁటి దని స్పష్ట మగుచున్నది.1 'పతిహితచరిత' యని యితని శాసనములలోఁ గన్పట్టినను, ఇతఁడు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకుఁగాని ప్రాచ్యచాళుక్యచోడ చక్రవర్తులకుఁగాని, సామంతుఁ డైన మహామండలేశ్వ

I. Lists of Autiquorian Remains by R. Sewell Vol I. h. 71

డుఁడుగాక త్రిలింగదేశమును స్వతంత్రుఁడై యవక్రపరాక్రమంబునం బరిపాలించిన మహారాజాధిరాజని చెప్పుటకు సంశయింపం బనిలేదు. ఈమహావీరుని పరిపాలనకాలమునఁ బశ్చిమచాళుక్యసామ్రాజ్యమును, ప్రాచ్యచాళుక్యచోడసామ్రాజ్యమును, అంతరించినవి. త్రైలింగ్యసామ్రాజ్యము విస్తరింప నారంభించినది.

శైవమతాభినివేశము.

పాపవిమోచనమార్గములు.

పండ్రెండవశతాబ్దమునందలి వీరశైవమతవిజృంభణమునుగూర్చిన చరిత్రమును సంగ్రహముగాఁ గొంతవఱకీగ్రంథముయొక్క ప్రథమప్రకరణంబునఁ దెలిపియున్నాఁడను. పశ్చిమచాళుక్యరాజధాని యగు కళ్యాణపురమున వీరబసవేశ్వరునిచే నుద్ధరింపఁబడిన శైవమతముతోఁగూడ జనించి మహావిప్లవములనుగూర్చి మరల నిందు చర్వితచర్వణముగా నుదాహరింపం బనిలేదు. విద్వత్కవి పండితప్రకాండు లయిన యారాధ్యబ్రాహ్మణులచేతను, వీరశైవమతాభినివేశపరవశు లయిన జంగమగురుదేవులచేతను, తదీయాభిమాను లైన ప్రభువరులచేతను, కర్ణాటకాంధ్రదేశములయందు వీరశైవమతము మాఱుమూలల సహితము విజృంభించి పరమతభయంకరంబై సహన మనుమాట లేశమును లేక వర్ధిల్లుచుండెను. ఎట్టి వీరాగ్రణి యైనను వీరఘంటానినాదంబులు చెవినిబడినప్పు డొడలు కంపమెత్తి వడంకుపుట్టించునట్టిదిగ నుండెను. అనేక క్షుద్రవర్ణముల వారు వీరవైష్ణవముబలె వీరశైవము స్వీకరించిరి. ఒకప్రక్కనుండి వీరవైష్ణవము మఱియొకప్రక్కనుండి వీరశైవము ప్రబలుచుండుటచేత జైనబౌద్ధమతములు పేరు వెంపులేక వసివాళ్లువాడుటకుఁ బ్రారంభ మయ్యెను. అట్టి సందర్భమున రుద్రదేవుఁడు త్రైలింగ్యసామ్రాజ్యమును విస్తరింపఁజేయుచు ననుమకొండరాజధానిగఁ బ్రజారంజకముగఁ బరిపాలనము సేయుచుండెను. అందఱంబోలెనే రుద్రదేవునకును మతాభిప్రాయములు మార్పుఁజెందఁ బ్రారంభించినవి. ఎందఱు శత్రురాజుల నోడించి యెంతభూమి నాక్రమించినను ఎన్ని

దిగ్విజయయాత్రలు గావించినను, మనస్సున కానందము కలుఁగనీయక యొద్దిరౌ పిశాచమువలె బాధించుచుండెను. అతఁడు వృద్ధుఁ డైన తనతండ్రిని నిర్నిమిత్తముగాఁ జంపి పితృహత్యాదోషము ముడిపెట్టుకొంటినిగదా యీపాప మెట్లు పరిహార మగు నని నిరంతరమును బశ్చాత్తాపమును బొందుచు నొక నాఁడు బ్రాహ్మణోత్తముల నాస్థానమునకు రప్పించి వారలతో నిట్లనియె. 'ధర్మజ్ఞులైన భూసురోత్తములార ! పితృహత్యాదోషమునుండి నన్ను విముక్తునిం గావించుమార్గం బెద్దియైన నున్న యెడల ననుగ్రహించి తెలుపుఁడు' అని మిక్కిలి పశ్చాత్తప్తచిత్తంబుతో వేఁడుకొనియెను. అందునకు వారలు 'మహాప్రభూ! ఎట్టివానికిని గర్మానుభవ మనుభవింపక తీఱదు. ఈ దేహంబునకుఁ గర్మయే కారణం బైనయెడల నద్దానిం దొలఁగార్చుటకు నొక్కయుపాయంబు గలదు. అయ్యది కర్మసంహారకుం డయిన శివుని నారాధించుట.' అని ప్రత్యుత్తరమీయ నతం డామార్గమును దెలుపుం డని యడుగఁగా వారలు మరల నిట్లనిరి. 'మహాప్రభూ! దేశాటనము సలిపి దివ్యనదులఁ గ్రుంకి దివ్యతీర్థముల సేవించి దివ్యలింగములఁ బ్రతిష్ఠింపించి పంచామృతములతోఁ బరమేశ్వరుం డైన శివుని కభిషేకము గావించి భక్తితో సేవించినఁ బాపపరిహారం బగు' నని చెప్పిరి. అంతట రుద్రదేవుఁడు బ్రాహ్మణులకు స్వర్ణమును దానముచేసి పంపించెను. తర్వాత రుద్రదేవుఁడు నూఱుగురు బ్రాహ్మణోత్తములను విశ్వేశ్వరున కభిషేకంబుఁ జేయ నియమించి విశేషధనంబు లొసంగి గాశికిం బంపించి వారలచేఁ బితృతర్పణంబులను దనకుఁగాఁ జేయించెను. అచ్చట ననేక ధర్మకార్యంబు లాచరింపఁ జేసెను. ఓరుగంటికి ఆఱు క్రోసులదూరమున నున్న అయినవోలు గ్రామమునందు మైలారదేవున కాలయమును గట్టించి చిత్రవిచిత్రము లయిన నాలుగు శిలాద్వారములను నిర్మింపఁ జేసెను. మఱియు హనుమకొండకు రెండు క్రోసులదూరమున ఒద్దిపల్లెయాలయమును నిర్మింపించి బుద్ధగణపతిని బ్రతిష్ఠింపించుటయే గాక మొంగలిచెర్లగ్రామంబునఁగూడ నొక మహాశక్తిని బ్రతిష్ఠింపించి యొక యాలయమును గట్టించి యచ్చట నుత్సవాదులు జరుప నేర్పాటు గావించెను. శ్రీశైలమునకుఁబోయి మల్లికార్జునదేవుని సందర్శించి తులాపురుష

మును దూగి బ్రాహ్మణకుటుంబములకు ధారవోసి యేకశిలానగరంబునకు విచ్చేసి లక్షలకొలఁది ద్రవ్యమును వెచ్చించి యనేకశివాలయములను నిర్మింపించి మఱియు నెంతెంతో ద్రవ్యమును వెచ్చించి చతుర్ముఖేశ్వరుని దేవళమును సహస్రస్తంభములమండపమును గట్టించెను. ఇవిగాక గణపతీశ్వరుని యాలయమును రుద్రేశ్వర మను గ్రామమున రుద్రేశ్వరాలయమును గట్టించి కోనేరు త్రవ్వించి ప్రాకారములు వినిర్మించి యాదేవతల నిత్యోత్సవమునకై పెర గ్రామముల నొసంగెను.

రుద్రదేవుఁడు విద్యావిభూషణుఁడు.

ఇతఁడు సంస్కృతాంధ్రకర్ణాటభాషలయం దభిమానము గలిగి పండితజనంబుల రావించి యాదరించుచుఁ బండితపక్షపాతియై తానును బండితుండు కవియు నై బహుగ్రంథములం బఠించుటయే గాక గ్రంథరచనమునకుం గూడ దొరకొనినటులఁ గానంబడుచున్నది. ఈతనికి ‘విద్యావిభూషణుఁ’ డను బిరుదనామ మున్నటుల శా. శ. ౧౧౦౧ వత్సరమున దాక్షారామభీమేశ్వరుని యాలయమున లిఖింపంబడిన శాసనముంబట్టి తెలియుచున్నది. మఱియు నితఁ డాంధ్రభాషలో ‘నీతిసార’ మను గ్రంథమును రచించినటులఁ గన్పట్టుచున్నది. ఆత్మకూరుసంస్థానమున సంపాదించిన ప్రతిలో నీక్రిందిపద్యము గలదని తాము ప్రకటించిన బద్దెనకవిప్రణీత నీతిశాస్త్రముక్తావళీ గ్రంథమున శ్రీ రామకృష్ణయ్యగారు నుడివి యున్నారు.

" చం. పరువడి నాంధ్రభాషగల బద్దెననీతియు సంస్కృతంబులోఁ
బరఁగఁ బ్రతాపరుద్రనరపాలునిచే రచియింపఁబడ్డ యా
నరవరునీతిసారము వినం జదువం గడు మంచి దంచుఁ దె
చ్చెరఁ గవి నీతిపద్ధతులుచేసె వినోదము బాలబోధకున్. "

నీతిశాస్త్రముక్తావళిని రచించిన బద్దెనకవియే భద్రభూపాలుఁ డని యీ చరిత్రముయొక్క ప్రథమప్రకరణమునఁ దెలిపియున్నాఁడను. ఈభద్రభూపాలునకు నన్నెచోడుఁ డను నామముగూడ గలదు. కుమారసంభవ మను

మహాకావ్యమును రచించిన నన్నెచోడుఁడు నితఁడు నొక్కరో భిన్నులో చెప్పుట కాధారము గానిపింపదు. కుమారసంభవకావ్యరచనకును నీతిశాస్త్రముక్తావళి గ్రంథరచనకును విశేషతారతమ్యము గన్పట్టుచున్నది. నీతిశాస్త్రముక్తావళి గ్రంథరచన కోమలమై యున్నది.[1] నీతిశాస్త్రముక్తావళిలోని కొన్ని ధర్మములు నీతిసారములోని ధర్మములను బోలియున్నవని పోలిక పద్యములు గొన్ని ముద్రితగ్రంథమునందు నుదాహరింపఁబడినవి. నీతిసారము యొక్క శైలి దెలియుటకై వానింగొన్ని నే నిట నుదాహరించుచున్నాఁడను.

"కం. దండము లేకున్నను బ్రజ
లొండొరువుల నాక్రమింతు రుచితస్థితిమై
నుండవు వర్ణాశ్రమములు
దండింపనిభూమిపతికి ధర యేర్పడునే."

"కం. ఆజ్ఞ లేనినృపుఁడు నరయఁ జిత్తరువులో
నున్న రాజుఁ జూడ నొక్కరూప
యానఁద్రోయుసుతుని నైనను దండింప
కున్న రాజ్య మేల నుండుఁ జెడక."

"కం. ఆపదలఁ జెందు ప్రజలను
భూపతి మొద లిచ్చి మగుడఁ బ్రోవఁగఁ జనుఁ దాఁ
జేపట్టి విడువవలవదు
భూపతికిఁ గుటుంబ మనఁగ భూమియ కాదే."

"ఆ. కీడు సేయువానికిని మేలు సేయుట
మునులగుణము గాక జనుల నెల్లఁ
బ్రోచువాఁడు కల్లరుల నాజ్ఞ వెట్టుట
యాగపశువిధంబు నట్ల కాదె."

1 నేను మొదటిప్రకరణము వ్రాయునప్పటికి నీతిశాస్త్రముక్తావళి యనుగ్రంథము జూచియుండ లేదు. కనుక భద్రభూపాలునికాలము భావిపరిశోధనమునంగాని నిర్ణయింప సాధ్యము గాదు.

"గీ. ఎంత వాదలియున్న నేరంశములు జీలు
గాలును దారుకృత్యములకు నగును
యితరు లెందఱైన నేలిక కధిపులై
చేయుపనులు పూని చేయఁగలరె."

"కం. జూదమును బన్నిదంబును
వాదును బలిసోఁడఁ దేశవలవదు కముఁ బో
రాదయ్యె నేని భృత్యులు
భేదము గాకుండు గెలుపు పెనుపఁగ వలయున్."

"కం ధనమును భ్రాతశ్ఛాయయు
వనితాజనయావనంబు వండినయన్నం
బును గడుమూర్ఖస్నేహం
బును నిల్ల నివి యల్పకాలభోగ్యము లరయన్."

"కం. దూరము వ్యవసాయులకు
భారంబు సమర్థులకును భాసురవిద్యా
పారగులకును విదేశము
వైరము ప్రియవాదులకును వసుమతిఁ గలదే."

"తే. వినుతు లావెఱింగి వెఱపేది తోడునట
మిడుత లగ్గిమీఁదఁ బడినయట్లు
తోడులేక యధిపుఁ దొడఁగుట యంబుధిఁ
గలను లేక యీఁదఁ గడఁగినట్లు."

"ఉ. కొందఱు మేలమాడుటలఁ గొందఱు వాఖ్యలు దెచ్చి పిల్చుటన్
కొందఱుముద్దుసేయుటయుఁ గొందఱువెచ్చ్యపుఁజూపుదూచుటన్
కొందఱునాత్మభావమునఁ గొందఱుమన్నన భృత్యులందు ని
ట్లొందఱ నన్నిభంగుల నృపాగ్రణి వశ్యులఁజేయఁగా దగున్."

గురుమల్లికార్జున పండితారాధ్యుఁడు.

ఈయన పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకడ దండనాథుఁడుగా నుండి సన్న్యసించి శ్రీశైలక్షేత్రమున మల్లికార్జునదేవుని సమ్ముఖంబున నివసించుచు ననేక శిష్యులకు వీరశైవమతమును బోధించి మతవ్యాపనమునకై వారిని దేశదేశములకుఁ బంపెను. ఆకాలమునం దీయనశిష్యవర్గమే కర్ణాటాంధ్రదేశములందు వీరశైవమతమును విజృంభింపఁ జేసిరి. బసవేశ్వరుఁడు మొదలగువా రీయన ప్రబోధమువలననే వీరశైవమతాభినివేశపరవశులై మెలంగి రని తేటపడఁ గలదు. ఈమహాత్మునింగూర్చియు, ఈయన శిష్యవర్గమునుగూర్చియు, వేనవేలు కథలు కల్పింపఁబడి వీరశైవులచే సంకీర్తనము సలుపఁబడుచున్నవి. పాటలుఁ బద్యములుఁ గీర్తనలు నెల్లెడల నల్లుకొని యున్నవి. ఈయనకు శిష్యులయెడం గల వాత్సల్యము నీయనయెడల శిష్యవర్గమునకుం గల భక్తియు నిరుపమానములుగ నున్నవి. ఈయన శిష్యులలో నొక్కఁడైన పాల్కురికి సోమనారాధ్యుఁ డీతనియాజ్ఞను శిరసావహించి పండితారాధ్యచరిత్రమును విరచించెను. ఇందు శైవమతగురువు లైన యారాధ్యులయొక్క కథ లత్యద్భుతముగా వర్ణింపఁబడినవి.

పాల్కురికి సోమనాథకవి.

పాల్కురికి సోమనారాధ్యుఁడు తన పండితారాధ్యచరిత్రమునందు వీరపోచేశ్వరుని పుత్త్రుఁడ నని చెప్పుకొనియున్నాఁడు. అనుభవసారములోఁ దాను గురులింగపుత్త్రుఁడ నని యీక్రింది—

"క. భృంగిరిటి గోత్రుఁడను గురు
లింగతనూజుండ శివకులీనుఁడ దుర్వా
సంగవివర్జితచరితుఁడ
జంగమలింగప్రసాద సత్పాత్రుండన్."

అను పద్యములోఁ జెప్పుకొని యున్నాఁడు. వీరపోచేశ్వరునకు గురులింగదేవర యను నామాంతరము గలిగి యుండవచ్చును. ఇతఁడు గురుమల్లి

కార్జునపండితారాధ్యులవారి శిష్యుఁడగుటచేత నితఁడు మొదటిప్రతాపరుద్రుని కాలముననే యున్నవాఁడని నిశ్చయింపఁదగి యున్నది. ఆంధ్రకవులచరిత్రమునందు శ్రీవీరేశలింగముపంతులవారీతఁడు రెండవప్రతాపరుద్రునికాలముననున్నవాఁడని పదునాలవశతాబ్దమునం దున్న పిడుగు సోమనారాధ్యుని వాక్యములం బురస్కరించుకొని వ్రాసియున్నారు. ఈగ్రంథముయొక్క మొదటి ప్రకరణమునం దట్టియభిప్రాయమును దెలిపితిని గాని యనేక హేతువులచేత నితఁడు మొదటిప్రతాపరుద్రుని కాలమువాఁడనియే యూహింపఁదగి యున్నది. ఈ పాల్కురికి సోమనాథకవి గొప్పపండితుఁడును, వేదాంతవేత్తయుఁ గవియుఁగూడ నైయున్నాఁడు. ఇతఁడు బసవపురాణము, పండితారాధ్యచరితము, అనుభవసారము, చతుర్వేదసారసూక్తులు, సోమనాథభాష్యము, రుద్రభాష్యము, బసవరగడ, గంగోత్పత్తిరగడ, సద్గురురగడ, చెన్నమల్లుసీసములు, నమస్కారగద్యము, వృషాధిపశతకము మొదలయిన గ్రంథములు రచించి యున్నాఁడు. వీనిలో బసవపురాణమును, పండితారాధ్యచరిత్రమును, ద్విపదకావ్యములనుగా వ్రాసియున్నాఁడు. ఇతని కవితాశైలి మనోహరమై యున్నది. ఇతఁడు స్మార్తవైష్ణవబ్రాహ్మణులకు వ్యతిరేకమైన మతమును బోధించినవాఁడగుచేత నితనిగ్రంథములు శైవులలోనే గాని ఇతర బ్రాహ్మణులలో విశేషముగాఁ బఠింపంబడుట లేదు. పరమతదూషణభాగములను విడిచి తక్కిన భాగములను జదివినయెడల నెట్టివారికైన నాహ్లాదకరములుగానుండక మానవు.

“ జినపశుయాష్టుల శిరములు దునిమి
మును విష్ణుసమయుల ముక్కులు గోసి
యద్వైతులను హతహతము గావించి
విద్వేషబౌద్ధుల విటతటమాడి
చార్వాకవాదుల గర్వంబు లణఁచి”

అనునిట్టివాక్యములు బసవపురాణమునం దుండుటచేతనే కాంబోలును స్మార్తలును వైష్ణవులును దానిని ముట్ట నొల్లకున్నారు. అయిన నాకాలమునందలి మత

చరిత్రములను దెలిసికొనఁగోరువారికిని సంఘసంస్కరణపరాయణచిత్తులగు వారికిని ముఖ్యముగా బసవపురాణమును, పండితారాధ్యచరిత్రమును బఠింప యోగ్యములుగా నుండుననుటకు సందియము లేదు.

కాకతిమహాదేవరాజు.

ఇతఁడు కాకతిరుద్రదేవుని తమ్ములలో జ్యేష్ఠుఁడు. కాకతిప్రోలరాజు ద్వితీయపుత్త్రుఁడు. తన యన్న యగు కాకతిరుద్రదేవుఁడు క్రీస్తుశకము ౧౧౯౬ వ సంవత్సరము వఱకు రాజ్యపరిపాలనము చేసి మృతినొందఁగాఁ గాకతిమహాదేవరాజు రత్నసింహాసనారూఢుఁడై మూఁడు సంవత్సరములు మాత్రమే పరిపాలనము చేసెను. ఇతఁడు తనయన్నగారయిన రుద్రదేవరాజు తండ్రిని జంపి రాజ్యము నేలుచున్నాఁడను ద్వేషముచేత నతనిం జంపి రాజ్య మాక్రమించుకొనవలయు నని పలుమాఱు ప్రయత్నించెను గాని యట్టి వైపరీత్యము గలుగకుండ మంత్రులు మొదలగువారు వారించుచుండిరి. తన్నుఁ జంపుటకై తమ్ముఁడు చేయుచుండు గుంబనుల నన్నిఁటిని సైఁచి రుద్రదేవుఁడు వానిని క్షమించుచు వచ్చెను. అట్లు సైఁచుట యుక్తము గాదని మంత్రిపురోహితాదిజనంబు లెంత నొక్కి చెప్పినను రుద్రదేవుఁడు వారిమాటలను జెడచెవినిబెట్టి తమ్ముని నాదరించుచు వచ్చెను. తుదకు రుద్రదేవుని యనంతరము మహాదేవరాజు రాజ్యభారమును వహించి మూఁడుసంవత్సరములు మాత్రమే పరిపాలనముచేయుట సంభవించెను.

కొంకణదేశాధీశ్వరుం డైన జైత్రపాలుఁ డను యాదవరాజు తనతండ్రి సింగభూపతికిఁ బిమ్మట క్రీ. శ. ౧౧౯౯.టవ సంవత్సరమున రాజ్యభారమును వహించి త్రిలింగదేశముపై దండెత్తి వచ్చెను. అప్పుడు కాకతిమహాదేవరాజునకును జైత్రపాలునకును ఘోరయుద్ధము జరిగెను. ఆ యుద్ధమునందు కాకతిమహాదేవరాజు వీరమరణము నొందెను. కాఁబట్టి కాకతిరుద్రదేవుఁడు క్రీ. శ. ౧౧౯౬ వ సంవత్సరమువఱకును, రాజ్యపరిపాలనముచేసె ననుట వాస్తవము. రుద్రదేవమహారాజుకాలమునఁ గాని మహాదేవరాజుకాలమునఁ గాని, యాంధ్రదేశ రాజధాని యగు ననుమకొండ నలంకరించియున్న సేనాధిపతులలో

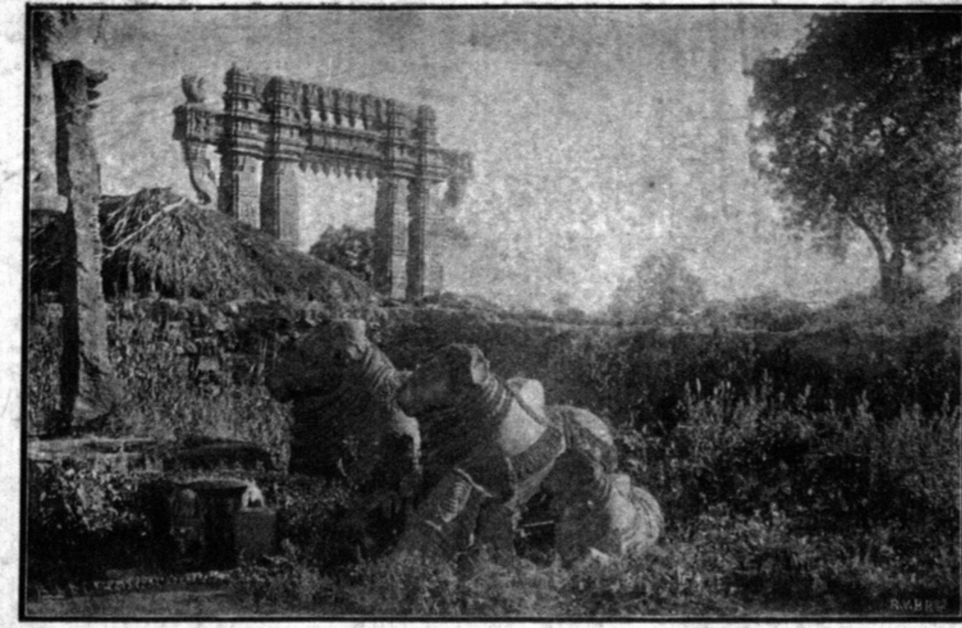
నొక్క బేతిరెడ్డి, నామము అతనిసోదరుఁడైన నామిరెడ్డి నామమును దక్క మఱి యెవ్వరి పేరులును వినంబడక యున్నవి. రుద్రదేవరాజునకు సంతానము లేకపోవుటచేతనో మఱియేకారణముచేతనో యతని తరువాత మహాదేవరాజును అతనికుమారుఁడైన గణపతిదేవరాజును రాజ్యభారమును వహించిరి. గణపతిదేవరాజు తనతండ్రికిని యాదవరాజయిన జైత్రపాలునకును జరిగిన యుద్ధములోఁ దనతండ్రి మరణమునొందుటయేగాక తానుగూడ యుద్ధములో శత్రువులచేఁ జెఱఁబెట్టఁబడి తరువాత జైత్రపాలునిచే విడిచిపెట్టఁబడినట్లు జైత్రపాలునిశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది.

రేచెర్ల బేతిరెడ్డి - రేచెర్ల నామిరెడ్డి.

ఈమహావీరపురుషు లిరువురును మొదటిప్రతాపరుద్రదేవమహారాజునకు భృత్యులై భక్తితో నాతని సేవించుచు నామనగల్లుదుర్గమున కధిపతులై యుద్ధముల విజయులై ప్రఖ్యాతిఁ గాంచినవారు. వీర లిరువురును సోదరులు. అయిన నిందెవ్వఁడు పెద్దయో ఎవ్వఁడు పిన్నయో నిశ్చయింప నాకరము గానరాక యున్నది. వీరి గృహనామము రేచెర్లవారని నామిరెడ్డి శాసనములవలనను, బేతిరెడ్డి భార్యయైన యెఱుకసానమ్మ శాసనమువలనను దెలియుచున్నది. వీరిశాసనములు నైజాము రాజ్యములోని నల్లగొండజిల్లాలో సూర్యపేట తాలూకాలో నున్న పిల్లలమఱ్ఱిగ్రామమునఁ గానంబడుచున్నవి. రేచెర్ల నామిరెడ్డి శ్రీ శ. ౧౧౧౭ వ సంవత్సరమునఁ బిల్లలమఱ్ఱిగ్రామమునఁ దనతండ్రి కామయపేరిటఁ గామేశ్వరదేవుని, తనతల్లి కాచాంబపేరిటఁ గాచేశ్వరదేవుని తనపేరిట నామేశ్వరదేవునిఁ బ్రతిష్ఠాపనము చేసి గుళ్లుకట్టించి శాసనము వ్రాయించెను. ఆశాసనమునందు,

"శ్లో. నానావనీనాథ కిరీటకోటి రత్నాంశుభిశ్చుమ్బితపాదపీఠే
నిర్దుష్ట మమ్భోనిధివేష్టితాం తాం విశ్వమ్భరాం శాసతి రుద్రదేవే."

అని నానాదేశరాజుల కిరీటాగ్రఖచితములగు రత్నములకిరణములచే స్పృశింపఁబడిన పాదపీఠము గల రుద్రదేవుఁడు సముద్రవేష్టితమైనభూమిని బరి

నందులతోఁగూడినదుర్గద్వారము-ఓరంగల్లు.

బలవంతులై వారల యధికారమును బోఁద్రోచి త్రైలింగ్యసామ్రాజ్యసంస్థాపకులై వన్నెయు వాసియుఁ గాంచి యించుమించుగా మూఁడుశతాబ్దములు పరిపాలనముచేసి శాశ్వతయశంబు గాంచిరి. ఈప్రభువులు కాకతి యను దేవతను గొల్చుచుండువారు గావున వీరికిఁ గాకతీయు లనుపేరు గలిగినట్లు గానంబడుచున్నది. కాకతి యనునామము దుర్గయొక్క నామాంతర మని మహామహోపాధ్యాయ కోలచల మల్లినాథసూరిగారిపుత్రుండగు కుమారస్వామిసోమయాజిగారిచేఁ జెప్పఁబడియెనుగాని కాకతీయులపూర్వులు జైనమతావలంబకు లగుటచేతఁ గాకతి యనునది జైనదేవతలలో నొకదాని నామముగా నూహింపవలయును.

కాకతీయులు సూర్యవంశజులు.

కాకతీయులు చంద్రవంశజులనియు మాధవవర్మ సంతతివారనియు స్థానిక చరిత్రమునందును, కాసె సర్వప్పప్రణీత మగు సిద్ధేశ్వరచరిత్ర మను నామాంతరముగల ప్రతాపచరిత్రమునందును, దీనిని బట్టి కూచిమంచి జగ్గకవిచే వ్రాయఁబడిన సోమదేవరాజీయమునందును వ్రాయఁబడియెను గాని కాకతీయులు సూర్యవంశజులయినటులఁ గాకతీయుల శాసనములంబట్టియే తెలియుచున్నది. కాకతిప్రోలరాజు శాసనములందుఁగాని, మొదటి ప్రతాపరుద్రుని శాసనములందుఁగాని సూర్య చంద్ర వంశముల ప్రశంస లేకపోయినను గణపతిదేవునికాలము నాఁటి శాసనములయందుఁ గాకతీయులు సూర్యవంశజులని చెప్పఁబడిరి. వారి పూర్వులలో ఇక్ష్వాకువు, రఘువు, రాముఁడు మొదలగు వారి నామములు పేర్కొనంబడినవి. ప్రతాపరుద్రీయ మనునలంకారశాస్త్రమును రచించినవిద్యానాథమహాకవి సూర్యవంశమని కాని చంద్రవంశమని కాని చెప్పక "అస్త్యర్కేందుకులప్రశస్తిమసృజద్వంశం కాకతీయాన్వయమ్" అని రెంటి నతిశయించిన కాకతీయాన్వయ మని చెప్పియున్నాఁడు. శ్రీదౌర్వాసదేవీపురాణ మనియెడు క్రమనాయకుల చరిత్రమునఁ జంద్రవంశమునఁ గ్రమరాజు జనించెననియు, అతని సంతతియే కమ్మవారయిరనియు, ఆక్రమరాజవంశమున నే

పాలించుచున్నట్లు చెప్పఁబడియెను. ఈశాసనమందుఁ దనతల్లిదండ్రుల నామములనుమాత్రము పేర్కొనియెనుగాని తనవంశమును వర్ణించి యుండలేదు. తా నెచ్చటివాఁడో తనకుం గలబిరుదావళు లెట్టివో వానిని సయితముఁ జెప్పి యుండలేదు. అయినను క్రీ. శ. ౧౨౦౨ వ సంవత్సరమునందు బిల్లలమఱ్ఱి గ్రామమున నామేశ్వరదేవునికి భూదానము చేసి మఱియొక శాసనము వ్రాయించెను. ఈశాసనములోఁ దనవంశమును, తనకుం గల బిరుదావళులను పేర్కొనెను. ఇతనివంశవర్ణనమునందు మొదట నీక్రిందిశ్లోకము గన్పట్టుచున్నది.

"శ్లో. శ్రీమత్పద్మజపాదపద్మయుగళా ల్లోకత్రయాభ్యర్చితా
దుద్భూతే విపులే కులే నరవరో భీమాభిధానోఽభవత్
యః కాఞ్చీనగరీకవాటహరణం కృత్వా ప్రచణ్డాహవ
క్రీడ శ్చోడనరాధిపస్య కృతవా న్స్థానదుర్గోన్మూలనమ్."

శ్రీమత్కమలాసనుపాదపద్మముననుండి యుదయించిన జాతి(శూద్రవంశము)లో భీముం డనునరవరుఁ డుదయించి కాంచీనగరకవాటమును భేదించి చోడనరాధిపునితో గొప్పయుద్ధముఁ జేసి విజయము గాంచినవాఁడని తాత్పర్యము. ఈశ్లోకమునుబట్టి యితనిపూర్వులు రాజకీయాధికారపదవులయందుండి యుద్ధములను జేసి ప్రసిద్ధికెక్కిన వారనియే తలంపవలసి యున్నది. ఈభీమ రాజువంశమున ముంజరాజును, అతనికిఁ గాటరాజును, అతనికిఁ గామరాజును, అతనికిఁ గాచాంబయందు నామిరెడ్డియు జనించెను. ఇతనిశాసనములలో నెచ్చటను పేతిరెడ్డినామము గానంబడదు. "సకలగుణగణాలంకార, అమనగంటిపురవరేశ్వర, వీరలక్ష్మీనిజేశ్వర, దోర్బలభీమ, రణరంగరామ, వితరణకర్ణ, శౌర్యసంపన్న, పతిహితాంజనేయ, శౌచగాంగేయ, సత్యరత్నాకర, దుష్టజనభీకర, మనుమకులాదిత్య, సుభటసంస్తుత్య,' అను బిరుదు లితనికిఁ గలిగియున్నట్లుగా నీశాసనమునం బేర్కొనఁబడియెను. మఱియు నీశాసనమునందు.—

"శ్లో. రాజ్యే నుతే గణపతే ర్నృపతే స్సుజాతే
విద్వద్గణప్రణుత సద్గుణరత్నవార్ధేః